

Planeringsdebatten på Cuba

Innehåll

Inledning.....	1
Om frågan hur värdelagen för närvarande verkar inom det kubanska folkhushållet <i>av Alberto Mora</i>	2
Beträffande uppfattningen om värdet. Ett genmäle till några påståenden i ämnet <i>av Ernesto Che Guevara</i>	9
Om budgetfinansieringssystemet <i>av Ernesto Che Guevara</i>	14
Former och tillvägagångssätt för den socialistiska planeringen mot bakgrunden av produktivkrafternas utvecklingsnivå <i>av Charles Bettelheim</i>	33
Varukategorierna i övergångsskedet <i>av Ernest Mandel</i>	51
Den socialistiska planeringen och dess betydelse <i>av Ernesto Che Guevara</i>	74
Om den nya människan <i>av Fidel Castro</i>	81
Den ekonomiska debatten på Kuba 1963-1964 <i>av Ernest Mandel</i>	91
Ches idéer är definitivt relevanta idag <i>av Fidel Castro</i>	97

Inledning

Åren 1963-64 fördes på Kuba en debatt om ekonomisk planering och marknadens roll under det socialistiska uppbygget.¹ I denna debatt deltog förutom kubaner (bl a Che Guevara), även utländska marxister, såsom Ernest Mandel och Charles Bettelheim. En del av debattinläggen översattes till andra språk och gavs ut i bokform, på svenska under namnet *Planeringsdebatten på Cuba* (1972).

Den svenska utgåvan var försedd med en inledning och en efterskrift ("Appendix") av den svenska maoisten Bo Gustafsson. I början av 70-talet hade maoismen en stark ställning i den svenska vänstern och Bo Gustafsson anlätades ofta för att sammanställa antologier av olika slag. Helt naturligt så fick han därmed stort inflytande på vad som publicerades och kunde med sina inledningar och kommentarer påverka hur de olika texterna skulle "läsas". Bo G försökte givetvis ge sin egen maoistiska tolkning av texterna – magister Gustafsson talade om för oss vad vi skulle tycka om de olika inläggen. När vi nu publicerar planeringsdebatten, så har vi uteslutit Bo G:s "bidrag" – hans pekpinnar behövs inte.

Den ursprungliga översättningen till svenska utfördes av Henric von Schwerin, främst från tyskt original. Här har undertecknad utgått från denna översättning, men korrigerat den i olika avseenden, bl a när det gäller ryska och spanska namn. Dessutom har jag i möjligaste mån försökt lokalisera befintliga svenska översättningar till de många citat som förekommer i inläggen (i bokutgåvan var de främst tyska) – något som har lyckats ganska väl (de flesta citat har nu svenska källhänvisningar).²

År 2004 gavs stora delar av den ekonomiska debatten ut på nytt i bokform på Kuba, under titeln *El Gran Debate – Sobre la economía en Cuba, 1963-1964*, vilken senare (2006) även gjordes tillgänglig utanför Kuba via bokförlaget Ocean Press.

I den nya spanskspråkiga utgåvan ingår betydligt fler inlägg än i den svenska (totalt 16), med bl a fem inlägg av Che Guevara och två av Alberto Mora. Fidel Castros tal (som avslutar den svenska utgåvan) finns inte med, däremot ingår, i ett appendix, ett tal som Fidel höll i oktober 1987 till 20-årsminnet av Ches död, där Fidel rekapitulerar den ekonomiska debatten och i mångt och mycket, i efterhand, ger Che rätt i hans synpunkter (när debatten ägde rum fick Che inte gehör för sin linje, utan den sovjetiskt inspirerade modellen segrade). I bokens appendix ingår dessutom ett tal av den kubanske politbyråmedlemmen Carlos Rafael Rodríguez, samt en artikel av Ernest Mandel, *El Debate económico en Cuba durante el período 1963-1964* (Den ekonomiska debatten på Kuba 1963-64), där Mandel sammanfattar vad debatten handlade om.

Denna svenska utgåva av debatten har kompletterats med Mandels artikel och ett utdrag ur Fidels tal (med presentation av Thomas Widén). Undertecknad har ytterligare kompletterat notapparaten och gjort vissa andra korrigeringar och kompletteringar i enlighet med den kubanska förlagan, samt infört länkar till citerade texter första gången de förekommer.

Lästips:

Michael Löwy: [Che Guevara – en revolutionär humanist](#) innehåller en ganska utförlig redogörelse för Ches ekonomiska tänkande (s. 31-48)

Martin Fahlgren

¹ De flesta inläggen publicerades i den kubanska tidskriften *Nuestra Industria Económica*

² De flesta citerade verken av Marx och Lenin finns på marxistarkivet, även Stalins.

Om frågan hur värdelagen för närvarande verkar inom det kubanska folkhushållet av Alberto Mora³

Det finns vissa kamrater som hävdar, att värdelagen i dag icke gäller inom den statliga sektorn av den kubanska ekonomin. De erkänner lagens tillämplighet på förhållandet mellan folkhushållets privata och statliga sektorer, men inte på förhållandet mellan de statliga företagen. För dessa kamrater utgör redan i dagens Kuba den statliga eller socialiserade sektorn ”ett enda stort företag”.

Avsikten med denna studie är begränsad till att belysa en fråga, som i socialismens nuvarande uppbyggnadsskede på Kuba är av yttersta vikt för oss, att utveckla vissa synpunkter på den och framhålla några som redan anlagts.

När man säger att värdelagen gäller så vill man därmed, som ekonomiskt kriterium, uttrycka att produktionen bestäms av värdet på varorna, att dessa avsätts efter vars och ens värde. Kort sagt så utgör alltså värdelagen, ekonomiskt sett, en produktionsregulator.

Frågan huruvida värdelagen gäller eller ej under uppbyggandet av socialismen är inte ny, långt därifrån. Det är allmänt känt, hur åtskilliga författare under en tid omedelbart efter revolutionens seger i Sovjetunionen hävdade, att värdelagen inte gäller i det socialistiska samhället – bland andra Rosa Luxemburg och Nikolaj Bucharin ansåg rent av, att den ekonomiska vetenskapen där skulle försvinna. Så påstod Bucharin i sin bok *Övergångsperiodens ekonomi* från 1920:

Den politiska ekonomin är en vetenskap ... för det oorganiserade folkhushållet. Blott i ett samhälle med en anarkisk produktion förefaller samhällslivets lagar att vara ”naturliga”, ”spontana” lagar, vilka verkar oberoende av enskilda gruppers och människors vilja och med samma givna självklarhet som tyngdlagen. Så snart vi får att göra med ett organiserat folkhushåll, kommer i själva verket alla den politiska ekonomins grundläggande ”problem” i samband med pris, värde, vinst och så vidare att helt enkelt försvinna ... ty där styrs inte ekonomin av blinda marknadskrafter och av konkurrensen, utan av en medvetet genomförd plan . . . Slutet på det kapitalistiska samhället, på konsumtionssamhället innebär slutet för den politiska ekonomin.⁴

Senare gjorde Bucharin en helomvändning och skulle 1925, under sitt meningsskifte med Jevgenij A. Preobrazjenskij, rikta sin berömda maning till bönderna att ”Berika er!”⁵ Vid denna tid erkände Bucharin inte bara, att den politiska ekonomin alltjämt måste gälla som vetenskap; utan grundade även sina invändningar mot de förslag om påskyndad industrialisering, vilka 1924-25 framlades av Preobrazjenskij, Smirnov, Trotskij med flera, just på förutsättningen att värdelagen ägde full giltighet. Det var från denna utgångspunkt Bucharin inledde sitt angrepp mot Preobrazjenskij's tankegång om den primitiva socialistiska ackumuleringen.⁶ Härmed avsågs, att industrin skulle utnyttja jordbruket genom att fastställa höga priser på för lantbrukarna avsedda industriprodukter, i utbyte mot jordbruksprodukter med bibehållen låg prisnivå.

Under hela den period (1918-20) vilken blivit känt som ”krigskommunismen”, höll åtskilliga andra sovjetiska författare fast vid åsikten, att värdelagen upphört att gälla i det nya sovjet-samhället. I detta skede tog man till och med upp tanken på att avskaffa pengarna, i det man

³ Publicerad i tidskrifterna *Comercio Exterior*, juni 1963, och *Nuestra Industria Económica*, juli 1963

⁴ Citerat efter Alec Nove i *The Soviet Economy*, New York 1965; sid 281

⁵ ”Vi måste säga till lantbefolkningen i dess helhet, till alla dess skikt: ’Berika er, ackumulera och utveckla er ekonomi’ ”. (Citerat efter Alexander Erlich, *The Soviet Industrialization Debate*, sid 16, från Bucharins bok, *O novoj ekonomitjeskoj politike i naschi zadatjak* (30 april 1925)

⁶ Jevgenij A. Preobrazjenskij, *Novaja Ekonomika*, Moskva 1926 (delar av verket hade publicerats redan 1924)

drog upp riktlinjer för produktionen, där förhandskalkylerna grundade sig på ett system av prestationsenheter.⁷

Någon tid senare hävdade sovjetekonomerna A. Lapidus och K. Ostronovitjanov i sitt *Utkast till en nationalekonomi*:

Efterhand som planhushållningens princip slår igenom, omvandlas värdelagen direkt till arbetskostnadslagen.⁸

Även borgerliga författare bestred vid denna tid, att värdelagen skulle kunna gälla under socialismen. Ett belägg härför utgör Ludwig von Mises' välkända inlägg från tjugutalet: han ansåg, att socialismen inte kunde "fungera" eftersom den, i och med att den avskaffade marknadshushållningen, ryckte undan själva grundvalen för en "rationell" prissättning på de kapitalvaror, vilka tjänstgjorde som produktionens ekonomiska organisativkraft.

1920 förklarade Mises:

Just därför att inga kapitalvaror någonsin kommer att utgöra bytesobjekt, kommer det inte heller att bli möjligt att bestämma deras värde i pengar. Att kalkylera i penningbelopp blir omöjligt. Det kommer inte att finnas några medel att avgöra, vad som är rationellt, och följaktligen är det uppenbart, att produktionen aldrig kommer att styras av ekonomiska överväganden.⁹

Med NEP, alltså från och med 1921, skulle man i Sovjetunionen överge de nyssnämnda ansatserna att utarbeta en icke-monetär budget. NEP innebar, att man erkände blandekonomin. En privat sektor av näringslivet arbetade vid sidan av den socialiserade, och detta förklarade de praktiska yttringarna av att värdelagen alltjämt verkade och följaktligen bestämde produktionens inriktning. Med återupprättandet av marknadsekonomin befastes penninghushållningen.

Även om NEP, sedd ur det närmast föregående skedets, alltså krigskommunismens synvinkel, kunde förefalla som ett steg tillbaka, kan det vara lämpligt att påpeka, att den ändå ej var det om man betraktar den med de tankar Lenin lade fram omedelbart efter bolsjevikernas maktövertagande i minnet. Den grundläggande tankegången bakom NEP, nämligen att bolsjevikerna måste sätta sig i säker besittning av "de höga befälsbefattningarna" inom näringslivet, framlades redan 1918 såsom kortsiktsprogram av Lenin och innebar, att man erkände nödvändigheten av ett övergångsskede mellan kapitalism och socialism, vilket uppvisade drag från båda hållen, och under vilket "bolsjevikerna måste lära sig att idka handel" för att säkerställa förbundet mellan arbetare och bönder.

Från 1930 skulle frågan om värdelagens funktion upphöra att behandlas för avsevärd tid framöver. Under denna tid, som varade fram till slutet av andra världskriget, förhärskade åsikten, att denna fråga ej utgjorde något väsentligare problem vid uppbyggandet av socialismen. Så hette det åtminstone i den teoretiska diskussionen. I själva verket fortsatte alla att beräkna priser, och de av Gosplan [Sovjetiska ministerrådets statliga plankommitté] utarbetade planerna kalkylerade med alla räntabilitets- och pridfaktorer.

1943 började man åter behandla frågan i Sovjetunionen. I en partipublikation gjorde en okänd författare ett inlägg, där det förnekades att värdelagen skulle ha "avskaffats i det socialistiskt

⁷ För en beskrivning av detta skede, se Robert W. Davies, *The Soviet Budgetary System*; Maurice Dobb, *Soviet Economic Development*, och A. Bajkov, *El desarrollo del sistema económico soviético* (Det sovjetiska ekonomiska systemets utveckling).

⁸ Citerat efter Maurice Dobb, *Soviet Economic Development*, sid 328. – På samma ställe tillfogar Dobb: "I början bestred man allmänt att värdelagen gällde i ett socialistiskt samhälle: Denna lag ansågs tillämplig endast på kommersiella produktions- och avsättningsvillkor (alltså på produktionen i en marknadshushållning) och ha upphört att tjäna som produktionsregulator i och med att planhushållningen skapade riktlinjer för framställningen och fördelningen av varorna".

⁹ Citerat efter Maurice Dobb, *On Economic Theory and Socialism*, sid 56.

uppbyggda folkhushållet: tvärtom gäller den även för ett socialistiskt samhälle, men på ett annorlunda sätt”.¹⁰

Så utkom 1952 Stalins sista verk, i vilket han förklarade:

Emellanåt ställs frågan, om värdelagen gäller och verkar i vårt land, i vårt socialistiska system. Ja, den gäller, och den verkar.¹¹

I denna sammanställning av olika verk av Stalin återkommer och utvecklas synpunkten, att värdelagen gäller i Sovjetunionen på grund av produktionens alltjämt kommersiella karaktär och till följd av att en privat sektor fortfarande befinner sig i verksamhet vid sidan av den statliga. Men Stalin tillägger:

Betyder nu detta, att värdelagen gäller fullt ut i vårt land, liksom under kapitalismen; att värdelagen utgör en faktor, som styr produktionen i vårt land? Nej, det betyder det inte. I själva verket är värdelagens verkningskrets strängt kringskuren och begränsad i vårt ekonomiska system ... Det är ofrånkomligt att frånvaron av privatägda produktionsmedel, att socialiseringen av produktionsmedlen både i städerna och på landet åtminstone måst inskränka värdelagens verkningskraft och inflytande på produktionen.

Senare, under åren 1956-58, återkom man till detta ämne. I december 1956, maj, september och december 1957 samt januari 1958 fördes i Moskva – först i Sovjetakademins avdelning för ekonomi, och sedan inom Moskvauniversitetets nationalekonomiska institution – en rad meningsutbyten, varvid framträdande Sovjetekonomer som Gatovskij, Kronrod, Leontjev, Malysjev, Nemtjinov, Novozjilov, Ostronovitjanov, Strumlin med flera gav sin syn på hur man borde beskriva värdelagens och prissättningens roll i det socialistiska samhället.¹² Meningsutbytet pågår fortfarande, och skilda ståndpunkter har härvid intagits. De flesta sammanfaller åtminstone så till vida, som värdelagen anses gälla åtminstone i socialismens begynnelsekedde.

Som man ser är alltså de tidigare inläggen i anslutning till frågan om värdelagen gäller i ett socialistiskt samhälle rätt omfattande.

När man nu tar itu med att närmare skärskåda problemet, uppkommer följande fråga: vad innebär egentligen värde? Vissa kamrater skulle snabbt svara: ”värde är liktydigt med den mängd arbete, vilken i ett samhälle erfordras för att framställa en viss vara”. Och när de bestämmer betydelsen av begreppet ”värde” på detta vis skulle dessa kamrater hävda, att de gjort det i överensstämmelse med Marx’ uttryckssätt.

Men i det här fallet har dessa kamrater fel. Marx har inte sagt, att värde skulle vara detsamma som ”den mängd arbete, vilken i ett samhälle erfordras ...” och så vidare. Marx sade, att det endast är

den samhälleligt nödvändiga arbetskvantiteten eller den för framställning av ett bruksvärde samhälleligt nödvändiga arbetstiden, som bestämmer dess värdestorlek.¹³

Och det är någonting helt annat. På detta sätt bestämde Marx blott värdets storlek, det vill säga värdets mått. Ty ett tings storlek är inte detsamma som tinget självt.

¹⁰ Citerat efter Maurice Dobb, *Soviet Economic Development*, sid 328. Även i Alec Nove, *The Soviet Economy*, sid 268.

¹¹ Josef Stalin, *Socialismens ekonomiska problem*. Iakttagelser rörande ekonomin gjorda vid diskussionen i november 1951. Avsnitt 3: Socialismens värdelag. [Socialismens ekonomiska problem i SSRU](#)

¹² Alfred Zaubermanns artikel ”The Soviet Debate on the Law of Value and Price Formation” i Gregory Grossman (red), ”Value and Plan”, är visserligen tendentiös men ger ändå en läsvärd överblick av de olika tankegångarna. Detsamma gäller Alec Nove, a.a. Båda författarna citerar ett antal artiklar som publicerades 1956-58 i de sovjetiska tidskrifterna *Voprosi Ekonomiki* och *Pravda*.

¹³ Karl Marx, *Kapitalet*, Första boken, Uddevalla 1969; sid 35. [Kapitalet, Första bandet](#)

Lika litet har Marx på något som helst sätt sammanställt värde och arbete. Mycket tydligt framhåller Marx, att *arbetet är den substans, som skapar värdet*.¹⁴

Och i sitt sista verk om ekonomin säger Marx om Rodbertus, att denne

fattar ”värdet” (det ekonomiska i motsats till varans bruksvärde) endast i dess uppenbarelseform, *bytesvärdet*, och då detta endast uppträder, där åtminstone någon del av arbetsprodukterna, bruksföremålen, fungerar som ”varor”, dock inte från början, utan först under en viss samhällelig utvecklingsperiod, alltså sker i ett bestämt stadium av den historiska utvecklingen, så är *bytesvärdet* ett ”historiskt” begrepp. Hade nu Rodbertus ... ytterligare analyserat varornas bytesvärde ... så hade han funnit ”värdet” bakom dessa uppenbarelseformer.¹⁵

Och Marx säger vidare:

Bytesvärdet kan över huvud taget endast vara uttryckssättet, ”uppenbarelseformen” för ett däri urskiljbart inre värde.¹⁶

Bytesvärdet är alltså den uppenbarelseform värdet antar i egenskap av marknadsförd vara. Denna skarpa åtskillnad är ytterst betydelsefull, som vi kommer att få se längre fram.

Alltså, vad är egentligen värde? Om vi önskar ge begreppet ”värde” någon rimlig innebörd så kan vi, enligt mitt förmenande, inte underlåta att fastslå att det anger (eller bättre: uttrycker) ett förhållande. Det är i första hand ett mått och i denna egenskap uttryck för ett förhållande. Följaktligen är det i andra hand ett begrepp, som människan under vissa givna omständigheter och i visst givet syfte skapat inom ramen för de samhällsförhållanden hon utvecklat.

Här måste vi understryka, att denna uppfattning av värdet inte har någonting gemensamt med de subjektivistiska teorier, som förts fram av Hermann Heinrich Gossen, Eugen von Böhm-Bawerk, William Stanley Jevons, Carl Menger, Leon Walras, Friedrich von Wieser med flera. Ty i själva verket är det av oss angivna förhållande, som uttrycker begreppet ”värde”, ett objektivt lätt fastställbart förhållande, nämligen förhållandet mellan de begränsade tillgångar, vilka står till förfogande, och människornas växande behov ... Det är mot bakgrunden av detta förhållande värdets omfång låter sig uttryckas: den mängd arbete, som i ett samhälle erfordras för att framställa en bestämd vara. Ty vi måste hålla i minnet att endast ett slags arbete är värdeskapande, nämligen det samhälleligt nödvändiga arbetet. Och det innebär att utnyttja de begränsade tillgångar, som står till förfogande, för att tillfredsställa de i ett samhälle ofrånkomliga behoven. Det är just detta förhållande, som uttrycks i begreppet ”värde” och som följaktligen utgör värdet självt.

I överensstämmelse härmed anser vi, att begreppet ”värde” får sin rätta mening när det gäller att fastställa snedbalansen hos förhållandet i fråga. I det ögonblick – men först då – de tillgångar man förfogar över blivit tillräckligt omfattande, har nödvändigheten att uttrycka detta förhållande upphört. När den tiden är inne – och först då – kan vi alltså säga, att värdelagen upphört att gälla. Och vad kommer då att ersätta den? Jo, eftersom vi kommer att förfoga över resurser, vilka är omfattande nog för att kunna tillgodose de särskilda behov vi erkänner som rimliga och berättigade i ett samhälle, blir det inte längre nödvändigt att styra dem. Värdeförhållandet kommer att mista sin betydelse, alla dess återverkningar att försvinna. Det är fullt medvetet som vi betonat, att detta kommer att ske i förhållande till de ”särskilda behov vi erkänner som berättigade i samhället” då ju, vad människans egna villkor och behov beträffar, dessa ständigt utvecklas på så sätt, att nya behov uppkommer så snart de tidigare en gång till-

¹⁴ ”Hur mäter man då storleken av dess värde? Genom den mängd ’värdebildande substans’, som däri innehålls, av arbetet”. Karl Marx, *Kapitalet*, a.a. sid 34). Och: ”Mänsklig arbetskraft i rörligt tillstånd eller mänskligt arbete bildar värde men är inte värde.” Karl Marx, a.a.; sid 45.

¹⁵ Karl Marx, a.a.; sid 775.

¹⁶ Karl Marx, a.a.; sid 33.

fredsställt. Och för dessa nya behovs vidkommande kommer åtminstone i princip begreppet ”värde”, sådant det definierats ovan, alltså att gälla, och följaktligen även värdelagen.

I dag erkänner framträdande Sovjetekonomen såsom Novozjilov, Kantorovitj och Nemtjinov, att man på ena eller andra sättet måste ta med detta otillräcklighetsförhållande i beräkningen när det gäller att bestämma värdet.¹⁷

Vilken slutsats skall vi nu dra av allt detta? Jo, framför allt att bytesvärdet utgör en uppenbarelseform av värdet – det vill säga av förhållandet mellan de begränsade tillgångar, vilka står till förfogande, och människornas växande behov i samhället – i det kommersiella produktionssystemet, alltså i en marknadshushållning. Detta förhållande, alltså värdet, tar sig redan nu uttryck blott i bestämda varor. Och för samhället får det sin fulla mening blott i produktionen. Det är i denna mening arbetet, vilket ju är det som frambringar varorna, utgör den substans, som skapar värdet.

I den kommersiella produktionen tar sig värdet uttryck i bytesvärdet, marknadsvärdet. Varorna innesluter alltså – eller ännu hellre uttrycker – värden; men blott de senare ikläder sig en yttre form, nämligen bytesvärdet på marknaden. Och det är genom detta värdet utövar sitt styrande inflytande på produktionen. Detta är värdelagen.

I en planhushållning försvinner inte värdet, såsom vi definierat det. Värdeförhållandet är en objektiv företeelse, vilken kommer att förefinnas lika länge som de förutsättningar, som kommer till uttryck i det. Men i socialismen tar värdet gestalt genom planhushållningen, i planen; och det är just i den högsta planeringsmyndighetens, i JUCEPLAN:s medvetna beslut värdet allra tydligast framträder som ekonomiskt kriterium, som produktionsstyrare. Det betyder, att i socialismen verkar värdelagen genom planen, genom hela planhushållningsprocessen. En kommersiell ekonomi fungerar på sitt sätt automatiskt genom marknadshushållningen. Men därför är det nödvändigt att i ett socialistiskt samhälle, där i varje fall en helt fri marknadshushållning inte förekommer, arbeta ut tillvägagångssätt för planhushållningen, vilka medger ett korrekt beaktande och utnyttjande av de anvisningar värdelagen ger. Novozjilov förefaller oss att uttrycka själva grundvalen för denna tanke. Mycket bestämt hävdar han nämligen uppfattningen om produktivkrafternas relativa otillräcklighet som ekonomiskt kriterium när det gäller att styra investeringarna, och han påvisar att detta förhållande åtminstone i vissa fall gäller även under kommunismen. Så kommer exempelvis

¹⁷ De har emellertid angräps av andra Sovjetekonomen som Gatovskij, Kronrod, Sakov med flera, vilka anklagar dem för att stå gränsvärdeteorin alltför nära – se till exempel A. Katz' angrepp mot Novozjilov i ”Voprosi Ekonomiki”, nr 11/1960, och Gatovskijs artikel om Kantorovitj i ”Kommunist”, nr 15/1960; båda inläggen anförda hos Alec Nove, *The Soviet Economy*, sid 278. Här menar vi, att om Marx vid utvecklandet av värdeläran inte hade något emot att utgå från de förutsättningar för den, vilka Adam Smith och Ricardo antagit – han blott befriade den från de inslag av förhållande av den frambrutande kommersiella kapitalismen, vilka den uppvisade i dessa författares gestaltning, och fulländade den genom att införa teorin om arbetet såsom värde, varvid han skilde mellan ”bruksvärde” och ”bytesvärde”, en åtskillnad som ytterst går tillbaka på Aristoteles – varför skulle då vi helt avstå från att tillgodogöra oss de väl underbyggda rön, vilka under senare tid inhämtats av vissa borgerliga ekonomer inom den ekonomiska forskningen, och då framför allt inom den mikroekonomiska analysen? De borgerliga författarna förhållar visserligen kapitalismen och deras verk äger en tydlig klasskaraktär – i sin egenskap av borgerliga författare strävar de efter att rättfärdiga och rädda kapitalismen, vilket givetvis är ett utsläpplöst företag. Men just detsamma gjorde ju Adam Smith och Ricardo också! Visst måste vi värna om marxismens renhet gentemot revisionistiska tendenser. Men lika visst är, att uppbyggandet av socialismen ställer oss inför problem så vieldiga, att de ej kan lösas inom den snäva ramen för en akademisk dogmatism. Sade inte Marx själv en gång: ”Enligt herr Wagner är Marx' värdeteori 'hornstenen i hans socialistiska system'... Då jag aldrig har uppställt något 'socialistiskt system', så är detta ett utslag av fantasi hos Wagner, Schäffle, och vad de alla heter...” Och vidare har Marx sagt: ”... vid undersökningen av värdet har jag sysslat med borgerliga förhållanden och inte tillämpat denna värdeteori på den 'socialstat', som inte ens har konstruerats av mig ...” (Karl Marx, a.a.; sid 766 och 769).

nya maskiner, som innebär ett tekniskt framsteg, att framstå som 'otillräckliga', i varje fall ännu i det ögonblick de sätts in i produktionen.

Men annars är det givet, att detta inte utgör den enda giltiga utgångspunkten när det gäller att avväga investeringar och kostnader i en planekonomi. Här måste man ta hänsyn också till det politiska och militära lägets krav. Ty ett försvar måste finnas så länge imperialismen finns till och ett krigshot alltså föreligger.

Men det innebär inte någon motsägelse i förhållande till det ovan sagda. Ty vi har ju påvisat, att värdelagen utgör en ekonomisk utgångspunkt för att reglera produktionen. Och även för den händelse man läte andra, icke ekonomiskt betingade faktorer få företräde, är det ju ändå uppenbart, att den kalla ekonomiska verkligheten måste sätta sina gränser härför. Genom att ta hänsyn till dessa faktorer erlägger man alltså en 'försäkringspremie' på så sätt, att man vidtar inskränkningar i andra avseenden. Detta är ingenting annat än den klassiska regeln, att man inte på en gång kan äta upp kakan och ha den kvar. Man förfogar inte över fler tillgångar än man äger. Varje icke ekonomiskt betingad faktor man tar hänsyn till medför därför bestämda korrigeringar och begränsningar inom folkhushållet. Stalin har mycket bra utlagt detta:

När i mycket avlägsna tider de stora vattendragen steg över sina bräddar och översvämningar ryckte bort boskapen och förstörde åkerfälten, betraktades sådana väldiga olyckor som oundvikliga, som något människan inte förmådde göra stort åt. Men med tiden ökade människan sitt vetande, lärde sig att resa skyddsvallar och bygga hydroelektriska anläggningar, och gjorde det möjligt för samhället att värna sig mot olyckor såsom översvämningarna, vilka det tidigare förefallit omöjligt att skydda sig mot. Än mer, människorna lärde sig så att säga att fånga upp och tämja de rasande naturkrafterna, att utnyttja vattenkraften i samhällets tjänst för att bevattna åkerfälten och utvinna elkraft.¹⁸

Betyder nu detta, att människorna härigenom avskaffat naturlagarna, avskaffat naturvetenskapen? Att de skapat nya naturlagar, en ny naturvetenskap? Nej, det betyder det inte. I själva verket har allt, som gjorts för att förebygga elementens ödeläggande raseri och i stället utnyttja det i samhällets tjänst, gjorts utan att man ens i det ringaste avseende rubbat på eller antastat naturvetenskapen, utan att man grundat någon ny naturvetenskap. Tvärtom har allt detta utförts på naturlagarnas och naturvetenskapens fasta grundval, eftersom varje rubbning av naturlagarna, hur obetydlig den sedan än må ha varit, skulle ha fördärvat och förstört allt.

Hur skall vi nu kunna tillämpa allt det ovan sagda på Kuba? Framför allt måste vi ha de kännetecknande dragen hos det kubanska folkhushållet klara för oss. I ett land av Sovjetunionens utsträckning och med dess tillgångar får ett felgrepp inte lika ödesdigra återverkningar som det skulle framkalla på Kuba med dess förhållandevis ringa ytvidd och begränsade tillgångar. Kännetecknande för den kubanska ekonomin är också dess mycket stora beroende av utrikeshandeln. Även härutinnan skiljer vi oss från Sovjetunionen. Allt detta ger vid handen hur ytterst viktigt det är att inse att värdelagen såsom ekonomiskt kriterium fortsätter att äga full giltighet i dagens kubanska folkhushåll, hur nödvändigt det är att sorgfälligt räkna med de ekonomiska följdverkningarna av de beslut man fattar, eftersom de skulle bli mycket kännbara för en ekonomi som vår.

När vissa kamrater bestrider att värdelagen kan tillämpas på förhållandet mellan företagen inom den statliga sektorn, stöder de denna åsikt på att hela den statliga sektorn utgör en enda egendom, samhällets egendom. Och i och för sig må det redan nu vara alldeles riktigt. Men ekonomiskt sett är det inte den saken som är avgörande. Ty statsegendomen är inte redan nu samhällsegendom av det fullvärdiga slag vi kommer att få att göra med först under kommunismen. Oskar Lange har utrett detta:

¹⁸ Josef Stalin, *Socialismens ekonomiska problem i Sovjetunionen*, avsnittet "Arten av socialismens ekonomiska lagar".

Också i det socialistiska samhället behåller värdelagen sin giltighet, eftersom detta likaledes är grundat på varuproduktion. Anledningen till att det finns varuproduktion i det socialistiska samhället är förhandenvaron av en mängd ägare av de framställda produkterna. Denna omständighet förklaras ... för det första [av] att det finns flera former av social äganderätt, så att det ej existerar blott en enda, utan flera ägare av produktionsmedlen...¹⁹

Man behöver bara kasta en blick på förhållandena mellan de statliga företagen, på hur motsättningar uppstår mellan dem och det ena söker hävda sig mot det andra, för att inse att den statliga sektorn i dagens Kuba på inget som helst sätt utgör ”ett enda stort företag”.

En annan slutsats är att begreppet ”värde” kommer att upphöra att utöva någon verkan, alltså att äga någon mening, först när produktivkrafterna utvecklats därhän, att vi förfogar över resurser rikliga nog för att kunna tillfredsställa de behov man kan erkänna som berättigade i samhället. Det vill säga, att ”värdet” försvinner inte bara i och med det enkla förhållandet, att man omedelbart kan mäta arbetsinsatsen, i timmar; motsatsen blir förr fallet: när vi kommer att förfoga över tillräckligt betydande resurser, kommer just automationen och den fullständiga mekaniseringen att göra det möjligt att omedelbart mäta arbetet.

Vi skulle vilja tillägga att det kan vara lämpligt att erinra om att Kuba, även om det skulle vara ett förhållandevis litet land, i alla fall inte är så förskräckligt litet – för att komma underfund med den saken räcker det att försöka göra hela Kuba till fots! Den kubanska ekonomin erbjuder tillräckligt många möjligheter.

Av det sagda framgår en slutsats till, som står i samband med den iver, varmed vissa kamrater behandlar frågan om kostnaderna för produktionen. Deras iver är befogad eftersom, i den kubanska ekonomins nuvarande läge, varje företag kan visa sig lönsamt genom att helt enkelt höja prisnivån för sina slutprodukter, vilka lätt kommer att avsättas på grund av den intensiva efterfrågan. Emellertid visar det sig nödvändigt att gentemot det exklusiva kriteriet beträffande priserna erinra om att man kan tänka sig ett företag, vilket arbetar med mycket låga kostnader – vilka därtill måhända kan sänkas ytterligare – men som ändå ej kan betecknas som lönsamt, eftersom det framställer varor vilka inte kan erkännas som samhällsnyttiga. Ty vi måste alltid vara medvetna om att arbetet bör vara samhällsnyttigt. Det är därför man alltid måste ägna förhållandet mellan framställning och förbrukning sådan uppmärksamhet. Det har redan tidigare påpekats, att den grundläggande motsättningen inom socialismen är motsättningen mellan produktion och konsumtion.

Av allt det nu sagda drar vi följande slutsatser:

1. Värdet ligger i förhållandet mellan de begränsade tillgångar man förfogar över och människans växande behov. Dess innebörd kan alltså anges som ett otillräcklighetsförhållande: produktivkrafternas otillräckliga utvecklingsgrad.
2. Värdelagen upphör att verka – alltså att utgöra den styrande kraften bakom produktionen – först när produktivkrafterna utvecklats därhän, att vi förfogar över resurser betydande nog för att kunna tillgodose människans grundläggande behov, de behov man kan erkänna som berättigade i samhället.
3. Värdet försvinner inte genom att man helt enkelt kan omedelbart mäta arbetet. I sista hand anger arbetsinsatsens storlek värdets omfång, men inte värdet självt.
4. Värdelagen verkar alltså i socialismen, även om den inte utgör den enda styrande kraften bakom produktionen. I socialismen verkar värdelagen genom planen.

¹⁹ Oskar Lange, *Problems of Political Economy*, avsnittet ”Socialismens politiska ekonomi”, sid 9. Artikeln finns i sin helhet på svenska i Oskar Lange, *Ekonomisk utveckling och socialism*, Tema, 1966. Citatet på sid 30.

5. För närvarande gäller värdelagen fullt ut för Kuba. Som ekonomiskt kriterium äger den giltighet även inom den statliga sektorn.

6. Det visar sig därför nödvändigt att, vad dagens Kuba beträffar, ta hänsyn till det ovan framförda och betänka, vilka återverkningar ett felgrepp i vårt fall skulle medföra på grund av den kubanska ekonomins egenheter.

7. I dag utgör den statliga sektorn på Kuba ännu ej på något vis "ett enda stort företag".

Beträffande uppfattningen om värdet. Ett genmäle till några påståenden i ämnet av Ernesto Che Guevara²⁰

I detta nummer av *Nuestra Industria, Revista Económica* återger vi den artikel av Alberto Mora som den av ministeriet för näringsgrenen i fråga utgivna tidskriften *Comercio Exterior* nyligen införde under rubriken "Om frågan hur värdelagen för närvarande verkar inom det kubanska folkhushållet".²¹

Artikeln börjar så här: "Det finns vissa kamrater som hävdar, att värdelagen i dag icke gäller inom den statliga sektorn av den kubanska ekonomin."

Det är viktigt att man lägger märke till vilka argument det är, som här tillbakavisas, liksom vilka personer som blir föremål för angreppet. "Vissa kamrater" – deras antal och namn sägs inte rent ut. Men de personer, mot vilka angreppet riktas, är knutna till och vistas i Industriministeriet, som står bakom den här artikeln; de utgörs vidare av finansministern, kamrat Luis Alvarez Rom, för att inte tala om dem, vilka kan misstänkas tillhöra den riktning, som förespråkar ett finansieringssystem grundat på förhandsplanering. Detta fastslår vi inledningsvis, eftersom det är välbetänkt att ange inte bara vilka åsikter det gäller, utan även vilka personer det är som stöder dem.

Vi skulle vilja reda ut tre påståenden, som Mora gör i sin sammanfattning. Vi anser att det ämne i hans artikel, vilket det är mest angeläget att dryfta, inte är hans tvist med dem, som bestrider att värdelagen verkar, utan själva den definition han gör av begreppet "värde", eftersom den inte står i överensstämmelse med Marx' tänkande.

Alltså, vad är egentligen värde? Om vi önskar ge begreppet "värde" någon rimlig innebörd så kan vi, enligt mitt förmenande, inte underlåta att fastslå att det anger, eller ännu hellre är uttryck för ett förhållande. Det är i första hand ett mått och i denna egenskap uttryck för ett förhållande. Följaktligen är det i andra hand ett begrepp, som människan under vissa givna omständigheter och i visst givet syfte skapat inom ramen för de samhällsförhållanden hon utvecklat.

Låt oss granska det här stycket närmare. Några rader tidigare påstår Mora, med hänsyftning på värdet: "Ty ett tings storlek är inte detsamma som tinget självt". Nu säger han alltså: "Det är i första hand ett mått och i denna egenskap uttryck för ett förhållande." Detta förefaller oss motsägelsefullt.

Sedan säger han: "Följaktligen är det i andra hand ett begrepp, som människan under vissa givna omständigheter och i visst givet syfte skapat inom ramen för de samhällsförhållanden hon utvecklat."

Detta står i fullständig motsättning till Marx' uppfattning om de ekonomiska lagarna i samhället. Hela hans strävan gick ju ut på att komma åt verkligheten bakom det yttre skenet, i det han påvisade att de olika avgudabilder mänskligheten satt upp endast tjänar till att dölja dess okunnighet. Vi anser, att om det är något människan ej förmått göra så är det just att

²⁰ Publicerad i tidskriften *Nuestra Industria Económica*, oktober 1963

²¹ Artikeln av comandante Alberto Mora publicerades ursprungligen i *Comercio Exterior*, nr 3, juni 1963, och återgavs senare tillsammans med Che Guevaras artikel i *Nuestra Industria Económica*, nr 3, oktober 1963. Mora var då minister för utrikeshandeln, en post som senare, 1964, Marcelo Fernández Font övertog.

skapa värde i ett visst givet syfte. Värdet uppkom med produktionsförhållandena och låter sig objektivt påvisas. Ty vare sig vi känner till det eller ej förändrar det inte sitt sakinhåll, utan ger av sig självt uttryck åt de kapitalistiska förhållandena.

Från och med Marx skulle emellertid ljus kastas över de kapitalistiska produktionsförhållandenas snärjiga arbetssätt; men den kunskap han skänkte oss om verkligheten förändrar knappast i och för sig denna. Människan kan inte ”uppfinna” några lagar för hur samhället fungerar; det enda hon kan göra är att i vissa bestämda avseenden byta ut ett samhälle mot ett annat.

Längre fram tillfogar Mora:

Ty vi måste hålla i minnet att endast ett slags arbete är värdeskapande, nämligen det samhälleligt nödvändiga arbetet. Och det innebär att utnyttja de begränsade tillgångar, som står till förfogande, för att tillfredsställa de i ett samhälle ofrånkomliga behoven. Det är just detta förhållande, som uttrycks i begreppet ”värde” och som följaktligen utgör värdet självt.

Låt oss här lägga märke till, att Mora skänker uttrycket ”samhälleligt nödvändig” en något annorlunda innebörd än dess vanliga – alltså att vara nödvändig för samhället – när det här i själva verket används om den arbetsmängd samhället i sin helhet måste prestera för att framställa ett värde. – Mora slutar så med att påstå, att förhållandet mellan tillgångar och behov utgör värdet.

Det är uppenbart, att om samhället inte erkänner en vara såsom nyttig, kommer den inte heller att ha något bytesvärde – kanske är det just här felet ligger i Alberto Moras uppfattning när han hänvisar till det samhälleligt nödvändiga arbetet²² – men det är inte mindre uppenbart, att Marx sammanställer värdets idé med det abstrakta arbetets.²³ Att söka mäta arbetet är detsamma som att söka mäta värdet. I ”Kapitalet” läser vi följande:

Ett bruksvärde eller en nytthet har alltså ett värde, endast därför att abstrakt mänskligt arbete däri har blivit förkroppsligat, materialiserat. Hur mäter man då storleken av dess värde? Genom den mängd ”värdebildande substans”, som däri innehålls, av arbetet.

Härav följer, att utan bruksvärde ges inget värde alls, liksom att man, på grund av det dialektiska sambandet mellan dessa båda företeelser, inte kan föreställa sig ett bruksvärde – fränsett vissa naturkrafter – utan värde.

Då skulle uppfattningen, att förhållandet mellan behov och tillgångar hör med i värdebegreppet, kunna vara bättre underbyggd. I varje fall förefaller den så till vida följdriktig, som den i marknadshushållningen tar gestalt i läran om utbud och efterfrågan och utgör en av länkarna i orsakskedjan hos värdelagen eller värdeförhållandet. Men samtidigt måste vi här höja ett första varningsrop, som vi också tillmäter viss betydelse på grund av den fara som skulle kunna ligga i en schematisering av denna fråga, i att alltså göra den till en billig formel om utbud och efterfrågan. Ty om vi går tillbaka till inledningen till den här kommenterade artikeln måste vi säga oss, att denna uppfattning icke är riktig. Vi ser nämligen på frågan om

²² När det gäller detta bör man komma ihåg det som Marx pekar på när han t ex säger ”att inget ting [kan] ha värde utan att vara bruksföremål. Är det utan nytta, så är också arbetet däruti förbrukat utan nytta, räknas inte som arbete och bildar därför inget värde.” (*Kapitalet*, Första boken, Uddevalla 1969; sid 36)

²³ Marx skriver: ”Bortser man nu från varukropparnas bruksvärde, så återstår dem endast en egenskap, nämligen att vara arbetsprodukter. Emellertid har även arbetsprodukten redan förvandlats under våra händer. Bortser vi från dess bruksvärde, då bortser vi också från de kroppsliga beståndsdelar, som gör den till ett bruksvärde. Det är inte längre fråga om bord eller hus eller garn eller något annat nyttigt ting. Arbetsproduktens hela struktur är utplånad. Nu är det inte heller fråga om en produkt av snickararbete eller byggnadsarbete eller spinneriarbete eller eljest av något bestämt produktivt arbete. Med arbetsproduktens nyttokaraktär försvinner också nyttokaraktären av de däri representerade arbetena, och samtidigt försvinner de olika konkreta formerna av dessa arbeten, vilka nu inte längre går att skilja från varandra utan alla är reducerade till ett och samma mänskliga arbete, till abstrakt mänskligt arbete.” (*Kapitalet*, Första boken, sid 33-34)

värdet på ett annat sätt. Jag hänvisar till den artikel, som var införd i första numret av *Nuestra Industria, Revista Económica*.²⁴ Där förklarade jag:

När en överensstämmelse mellan alla varor och priserna på dem uppnåtts och priserna alltså står i visst inbördes förhållande till varandra, då kommer också ett nytt prisförhållande att inträda, ett annat förhållande än det som gäller för dessa varor på den kapitalistiska marknaden och som inte kan jämföras med förhållandena på världsmarknaden. Hur skall vi få pris och värde att sammanfalla? Hur skall vi medvetet kunna utnyttja vår insikt i värdelagen till att åvägabringa en sådan jämvikt, att den merkantila grundvalen troget återspeglas i priserna? Detta är en av de mest påliggande uppgifter, som den socialistiska ekonomin ställer oss inför.

Vi bestrider alltså icke värdelagens giltighet men anser, att denna lag äger sin högst utvecklade verkningskraft inom den kapitalistiska marknadshushållningen och att de förändringar på marknaden, som socialiseringen av produktionsmedlen och distributionsnäten innebär, medför att handeln inte omedelbart utsätts för dess påverkan.

Vi anser, att värdelagen verkar normgivande för handelsförhållandena inom kapitalismens värld och följaktligen att – i den mån marknadsstörningar av någon anledning skulle inträffa – värdelagens verkningar också kommer att underkastas vissa rubbningar.

I vilken form och i vad mån detta inträffar har ej blivit föremål för lika grundliga undersökningar som de Marx utsatte kapitalismen för. Varken han eller Engels förutsåg, att övergångsskedet skulle kunna ta sin början i ekonomiskt efterblivna länder, och därför varken undersökte eller beaktade de de utmärkande ekonomiska dragen härvid.

Trots sin snillrikhet fick Lenin inte tid nog för att ägna några bredare undersökningar – eller hela sitt liv, som Marx gjorde – åt de ekonomiska frågorna i samband med det övergångsskede, då två utvecklingslinjer korsar varandra, alltså när ett samhälle lämnar den kapitalistiska vägen utan att ännu ha gått den fullt ut – och när alltså rester av det feodala samhället alltjämt bevarats – och när samtidigt äganderätten till produktionsmedlen övergår i folkets händer.

Men att den händelsen verkligen kunde inträffa förutsåg Lenin i sina undersökningar av kapitalismens skeva utveckling, av imperialismens uppkomst, och i teorin om krossandet av systemets svagaste länkar i de tider av social oro som krigen innebär. Med ryska revolutionen och upprättandet av den första socialistiska staten bevisade han dess genomförbarhet i verkligheten. Men han fick aldrig tid att fortsätta sina undersökningar eftersom han helt måste gå in för att gripa in i revolutionen och befästa makten, som han förutsåg i den korthuggna avslutningen i sin bok *Stat och revolution*. (Tillsammans ger Lenins verk om ekonomin under övergångsskedet oss en ytterst värdefull handledning i ämnet; men de saknar givetvis det djup, som blott tiden och erfarenheten kan utveckla.)

I sina slutsatser hävdar kamrat Mora kategoriskt:

Värdelagen verkar alltjämt i socialismen, även om den inte utgör den enda styrande kraften bakom produktionen. I socialismen verkar värdelagen genom planen.

Vi är nu inte så säkra på den saken.

Om vi föreställer oss, att man skulle utarbeta en i alla hänseenden välavvägd plan, måste vi också förutsätta, att det finns något redskap för en helt objektiv analys av hur den skall värdesättas. Men det tycks mig, som om blott planens utfall skulle kunna ge oss detta redskap. Men resultaten av planen utgör ju bevis först i efterhand för att allt gått väl, eller ingenting gått gale, nämligen med avseende på värdelagen, eftersom den ju skulle kunna uppvisa brister

²⁴ Che refererar till sin artikel ”Consideraciones sobre los costos de producción como base para el análisis económico de las empresas sujetas a sistema presupuestario”, som ingår i den spanskspråkiga utgåvan av *El debate*... Den finns inte med i denna svenska utgåva.

som uppkommit på annat sätt. Vi skulle alltså behöva sätta i gång en sorgfällig undersökning av de svaga punkterna, för att så på nytt kunna försöka vidta praktiska åtgärder i efterhand och därmed rätta till situationen genom nya grepp. Hur som helst så skulle jämvikten mellan den kommersiella grundvalen och den mera solventa efterfrågan få utgöra kontrollmall. En analys av icke tillgodosedda behov skulle ej kasta något ljus över läget, eftersom det under detta skede ju ligger i sakens natur, att det ändå ej finns förutsättningar att förse människorna med allt de önskar.

Låt oss emellertid föreställa oss någonting mera sannolikt, att man måste tillgripa åtgärder i ett visst givet läge, att man måste ge ut pengar på försvaret eller på att rätta till snedvridning inom hemmaproduktionen, eller på investeringar som skulle inkräkta på vår förmåga att framställa konsumtionsvaror men som vore nödvändiga på grund av sin strategiska betydelse – och då har jag inte bara den militära, utan lika mycket den ekonomiska aspekten i tankarna – ja, då skulle det uppstå spänningar, vilka kommer att tvinga fram administrativa ingrepp för att hindra priserna att skjuta i höjden; och med varje sådant ingrepp kommer man att skapa nya förhållanden, vilka alltmer kommer att hämma värdelagens verkningskraft.

Kalkylera kan man ju alltid göra; det gör kapitalisterna också i sina konjunkturundersökningar. Men med varje nytt ingrepp kommer värdelagen att erhålla en allt mattare återspeglning i planen. Detta är vår åsikt i frågan.

Vi skulle även vilja hänvisa till ett annat avsnitt i den anförda artikeln, där Alberto Mora säger följande:

När vissa kamrater bestrider att värdelagen kan tillämpas på förhållandet mellan företagen inom den statliga sektorn, stöder de denna åsikt på att hela den statliga sektorn utgör en enda egendom, samhällets egendom. Och i och för sig må det redan nu vara alldeles riktigt. Men ekonomiskt sett är det inte den saken som är avgörande. Ty statsegendomen är inte redan nu samhällsegendom av det fullvärdiga slag vi kommer att få att göra med först under kommunismen.

Och vidare:

Man behöver bara kasta en blick på förhållandena mellan de statliga företagen, på hur motsättningar uppstår mellan dem och det ena söker hävda sig mot det andra, för att inse att den statliga sektorn i dagens Kuba på inget som helst sätt utgör ett enda stort företag.

Alberto Mora bygger här på några samtal vi haft, på ett personligt inlägg under kursavslutningen vid Förvaltningsskolan eller på ett – aldrig utgivet – häfte av kamrat Álvarez Rom, i vilket denne stött sig på Lenins strävan i frågan och där han ansåg, att fabrikena borde skötas som olika verkstäder inom samma konsoliderade företag, och att man, efterhand som näringslivet byggdes ut, borde utveckla förhållandena dem emellan till sådana som råder inom en enda stor fabrik.

Vi skulle vilja anmärka att också om det är alldeles sant, att motsättningar föreligger mellan olika företag – och då menar vi inte inom näringslivet i största allmänhet, utan just under Industriministeriets ledning – så är det inte mindre visst, att det råder motsättningar mellan ett företags olika fabriker, mellan en fabriks olika underverkstäder, emellanåt rent av mellan medlemmarna inom en och samma arbetsenhet såsom, för att ta ett praktiskt exempel, mellan medlemmarna i en brigad som arbetar på ackord: där kan motsättningarna ta sig uttryck i att man inom brigaden förvägrar en medlem att avstå någon arbetstimma för att undervisa andra kamrater, då ju hela gruppens arbetsinsats – och följaktligen medlemmarnas förtjänster – därigenom skulle bli lägre. Och likväl håller vi på att bygga socialismen och avskaffa människans exploatering av människan!

Inträffar inte liknande händelser inom kapitalismen, i en fabriks olika verkstäder, där den ena är beroende av den andra? Är det av en slump, som båda systemen uppvisar motsättningar av likartat slag?

Motsättningarna människorna emellan återspeglas ständigt inom den socialiserade sektorn; men så länge de ej förvärras genom ytterlig insiktslöshet eller orevolutionärt handlingssätt rör det sig om icke-antagonistiska motsättningar, som kan lösas inom de gränser samhället satt upp som ram för sin verksamhet. Vi instämmer i att den statliga sektorn, på grund av otillräcklig samhällsutveckling, på grund av otillräckligheter i organisationen och på grund av att vi har två olika finansieringssystem, ännu ej på något sätt utgör ett enda stort företag. För att utreda vår inställning till frågan om ”ett enda stort företag” så skulle vi vilja säga, att vi stöder oss på Marx’ definition av begreppet ”vara”: ”För att bli vara måste produkten genom utbytet överföras till den, som skall nyttja den som bruksföremål.” Vi stöder oss även på den randanmärkning av Engels i vilken denne förklarar, att när han använder begreppet ”vara” så vill han undvika att göra samma misstag som de, som tror att varje produkt som konsumeras av någon annan än producenten själv är en vara: så utgjorde exempelvis skattespannmålen under medeltiden ingen vara, eftersom ingen bytesakt förekom i sammanhanget.²⁵

Engels ger här ett exempel hämtat från feodalsamhället. Men kan inte hans uppfattning av varan och andra motsvarande exempel äga giltighet även i vår tid, när vi bygger socialismen?

Vi anser emellertid ej, att i ett system grundat på utvecklade förhandsplanering en produkts väg från en verkstad till en annan, från ett företag till ett annat, kan betraktas som en bytesakt, utan endast som en akt, där arbetet utformar eller sammanfogar nya värden. Det vill säga, att om ”vara” kan definieras som en produkt, vilken skiftar ägare medelst en bytesakt, så kommer ju denna företeelse inte att inträffa i ett på förhandsplanering grundat system, där alla tillverkningsställen utgör statsegendom. Där erhåller produkten blott till det yttre varans kännetecken, när den marknadsförs och övergår i det konsumerande folkets händer.

Vår åsikt i frågan om priserna framgår av den redan anförda artikeln, som varit införd under mitt namn i denna tidskrift. Vi hänvisar den intresserade läsaren till den.²⁶ – Vad beträffar Kubas storlek så skulle vi, för att använda Moras eget uttryckssätt, vilja föreslå att han delar upp sitt ministerium i nio självständiga departement, ett för varje våning, på grund av dess utomordentliga storlek. Och skulle han inte vilja ha det så, kan han ju förvissa sig om riktigheten i vår uppmaning genom att gå till fots upp för hela trappan ända till sitt tjänsterum.

Om han använder telefon och hiss och lokaltelefon, är det för att de finns till för att användas; avstånden på Kuba mäter vi med de tekniska hjälpmedel de moderna kommunikationerna ställer till vårt förfogande, inte med de tidrymder våra förfäder behövde för att mödosamt förflytta sig från en ort till en annan. Det är häri skillnaden ligger.

Vi tror fullt och fast att detta meningsskifte, som inleds med vårt genmäle, kan bli värdefullt för vår utveckling om vi visar oss i stånd att föra det med största möjliga vetenskapliga stringens och med jämnmod. Vi fruktar visserligen inte strid, men eftersom vi befinner oss mitt uppe i ett meningsskifte som rör de högsta kretsarna inom regering och parti, där två olika tankeriktningar kan urskiljas beträffande finansieringssystemet, tror vi att det är viktigt med en viss återhållsamhet i uttryckssätt och diskussionsmetod.

²⁵ Che Guevara syftar på den not som Engels lade till 4:e upplagan av *Kapitalet* ”för att undanröja ett ofta förekommande missförstånd, nämligen att varje produkt, som konsumeras av någon annan än producenten, för Marx skulle gälla som vara”. Det fullständiga citatet är enligt följande. Marx skriver: ”Den som med sin produkt tillfredsställer sitt eget behov, skapar visserligen bruksvärde men ingen vara. För att producera varor är det inte nog att producera bruksvärde; man måste producera bruksvärde för andra, samhälleligt bruksvärde.” Engels tillfogar inom parentes: ”Och inte bara rätt och slätt för andra. Medeltidsbonden producerade skattespannmål för feodalherren, tiondespannmål för prästen. Men varken skattespannmål eller tiondespannmål blev varor, fastän de var producerade för andra. För att bli vara måste produkten genom utbytet överföras till den, som skall nyttja den som bruksföremål.” (*Kapitalet*, Första boken, sid 36)

²⁶ Se artikeln ”Consideraciones sobre los costos de producción como base para el análisis económico de las empresas sujetas a sistema presupuestario”.

Vi hälsar alltså med tillfredsställelse kamrat Moras tilltag att ställa upp som utmanare i ringen, även om det alltid är att föredra att nämna saker och ting vid deras rätta namn; och vi lyckönskar honom dessutom till den höga nivån hos Utrikeshandelsministeriets tidskrift, en nivå som vi skall försöka nå upp till även med vår blygsamma publikation.

Om budgetfinansieringssystemet av *Ernesto Che Guevara*²⁷

Allmän bakgrund

Det har redan sagts en del i detta ämne, men inte tillräckligt. Jag anser därför, att det är nödvändigt att börja med några mera djupgående analyser av det för att kunna ge en klar uppfattning om mitt tillvägagångssätt för att studera problemet, och om dettas räckvidd.

Systemet har fått sin officiella stadfästelse i *Lagen om reglering av budgetfinansieringssystemet för statsföretag*, och sitt dop i det arbete, som lagts ned inom Industriministeriet.

Dess historia är kort och kan på sin höjd följas tillbaka till år 1960, då det börjar anta fast gestalt. Men det är inte vår avsikt att här granska systemets historia, utan systemet självt, sådant det ter sig i dag – varmed ingalunda är sagt, att dess utveckling nu skulle vara avslutad, långt därifrån.

Vi är intresserade av att anställa en jämförelse med det så kallade ekonomiska kalkylsystemet och understryker då särskilt dels självfinansieringsaspekten hos detta, eftersom vi här har ett särskiljande drag av grundläggande betydelse; dels dess inställning till att locka med materiella förmåner som arbetsstimulans. På denna grundval bygger nämligen systemet.

Det är svårt att redogöra för skillnaderna, eftersom dessa ofta är dunkla och hårfina, och studiet av budgetfinansieringssystemet dessutom inte fördjupats tillräckligt för att en framställning av det skulle kunna tävla i klarhet med en av den ekonomiska kalkylen.

Vi skall börja med några citat. Det första är från Marx' ekonomiska manuskript, från det tidiga skede i hans författarskap där man kommit att tala om *den unge Marx* och där tyngden av det tänkande, som skulle bidra till hans utveckling, satt så tydliga spår till och med i hans språk, men där hans föreställningar om de ekonomiska sammanhangen ännu ej var så precisa. Marx hade likväl nått mogen ålder, redan gjort de fattigas sak till sin och utlade detta filosofiskt, låt vara ännu utan den vetenskapliga strängheten hos *Kapitalet*. Han tänkte mer som filosof och behandlade därför mest åskådligt den enskilda människan och problemen i samband med hennes frigörelse som samhällsvarelse, utan att ännu gå djupare in på den dåtida samhällsbyggnadens oundvikliga sammanbrott, vilket skulle bereda väg för ett övergångsskede, proletariats diktatur. I *Kapitalet* framträder Marx som den vetenskaplige ekonomen, som sorgfälligt skärskådar samhällsskedenas övergångskaraktär och deras samband med produktionsförhållandena; han lämnar inget rum för filosofiska utredningar.

Väldigheten hos detta minnesmärke över mänskligt skarpsinne är sådan, att den ofta fått oss att glömma det – i ordets bästa bemärkelse – humanistiska draget i hans lidelse.

Produktionsförhållandenas mekanik och dess konsekvens, klasskampen, undanskymmer i viss mån det självklara förhållandet, att det dock är människor som verkar i den historiska processen. Nu är det just människan som intresserar oss, och därför är följande citat – även om det härrör från hans ungdom – inte mindre värt som exempel på filosofens tänkande:

Kommunismen som det *positiva* upphävandet av *privategendomen* i *dess* *egenskap* av *mänsklig självalienation* och därför som *tillägnelse* av *det* *mänskliga* väsendet för och genom människan; dvs som människans fullständiga och medvetna återvändo till sig själv som *samhällelig*, dvs som mänsklig människa, inom ramen för den hittillsvarande utvecklingens hela rikedom. Denna

²⁷ Publicerad i tidskriften *Nuestra Industria Económica*, februari 1964.

kommunism är som fulländad naturalism = humanism, som fulländad humanism = naturalism, den är den sanna upplösningen av konflikten mellan människan och naturen och mellan människan och människan, den sanna upplösningen av kampen mellan existens och väsen, mellan objektivering och självhävdelse, mellan frihet och nödvändighet, mellan individ och släkte, den är lösningen på historiens gåta och *vet sig vara det*.²⁸

Orden ”vet sig vara det” är kursiverade. Det visar, att de är grundläggande för hela problemställningen. Ty Marx tänkte på frigörelsen av människan och såg kommunismen som lösningen på de motsättningar, vilka framkallat hennes främlingskap, men som en medveten akt. Det innebär, att kommunismen inte kan betraktas enbart som följderna av klassmotsättningar i ett högutvecklat samhälle, vilka får lösas i ett övergångsskede för att målet skall nås; nej, människan är historiens medvetne aktör. Utan denna medvetenhet, som innefattar att hon är medveten om sig själv som samhällsvarelse, kan det inte finnas någon kommunism.

Medan Marx arbetade på *Kapitalet* uppgav han inte sin stridbara inställning. När 1875 Gothakongressen samlades för att ena de i Tyskland befintliga arbetarsammanslutningarna – Socialdemokratiska arbetarpartiet och Allmänna tyska arbetarföreningen – och programmet med det därav härledda namnet utarbetades, blev hans svar *Till kritiken av det socialdemokratiska Gothaprogrammet*.

Denna skrift, som Marx författade med en klar polemisk inriktning medan han stod mitt uppe i arbetet på sitt grundläggande verk, är viktig eftersom den – om också bara i förbigående – berör frågan om övergångsskedet. I analysen av punkt 3 i Gothaprogrammet går han något in på vissa av de viktigaste aspekterna på detta skede, vilket han betraktar som en följd av det utvecklade kapitalistiska systemets sammanbrott. Under detta skede förutses inte användandet av pengar, men däremot individuell gottgörelse för utfört arbete, ty:

Vad vi här har att göra med är ett kommunistiskt samhälle, icke sådant det har *utvecklat sig* på sin egen grundval utan tvärtom som det just *framgår* ur det kapitalistiska samhället; alltså ett samhälle som i varje avseende, ekonomiskt, moraliskt, andligt, ännu är behäftat med födelsemärkena av det gamla samhälle, ur vars sköte det kommit. I enlighet härmed erhåller den enskilde producenten – efter skedda avdrag – exakt tillbaka vad han ger det. Vad han har givit det är sitt individuella arbetskvanrum.²⁹

Marx kunde endast ana utvecklingen av det imperialistiska världssystemet; Lenin undersökte det och ställer sin diagnos:

Olikmässig ekonomisk och politisk utveckling är en ovillkorlig lag för kapitalismen. Härav följer, att socialismen till en början kan segra i några få eller rentav i ett enda, enskilt kapitalistiskt land. Det segerrika proletariet i detta land skulle, efter att ha exproprierat kapitalisterna och organiserat en socialistisk produktion i det egna landet, ställa sig mot den övriga, kapitalistiska världen, vinna de undertryckta klasserna i andra länder över på sin sida, resa dem till uppror mot kapitalisterna och om det blev nödvändigt rentav uppträda med krigsmakt mot utsugarklasserna och deras stater. Den politiska formen för det samhälle där proletariet segrat och störtat bourgeoisin blir den demokratiska republiken, som i allt högre grad centraliserar proletarietets krafter i ifrågavarande nation eller nationer för kamp mot stater som ännu inte gått över till socialismen. Det går inte att avskaffa klasserna utan den förtryckta klassens diktatur, proletarietets diktatur. Det går inte att få till stånd en nationernas fria förening i socialismen utan de socialistiska republikernas mer eller mindre långvariga och sega kamp mot de efterblivna staterna.³⁰

²⁸ Carlos Marx, *Manuscritos Económicos*. Publicerat i *Nuestra Industria, Revista Económica*, nr 5, februari 1964.

²⁹ Karl Marx, *Till kritiken av det socialdemokratiska Gothaprogrammet*, Stockholm 1970; sid 15. [Kritik av Gothaprogrammet](#)

³⁰ Vladimir I. Lenin, ”Om parollen Europas Förenta Stater”, *Valda verk i 10 band*, band 6, sid 13-14. [Om parollen Europas förenta stater](#)

Några få år senare systematiserade Stalin denna tanke, varvid han rent av bedömde en socialistisk revolution som möjlig i kolonierna:

Tredje motsättningen är motsättningen mellan en handfull härskande, ”civiliserade” nationer och de hundratals miljoner, som tillhör världens koloniala och avhängiga folk. Imperialismen innebär den skamlösaste utsugning och det omänskligaste förtryck av hundratals miljoner människor tillhörande de väldeliga koloniernas och de avhängiga ländernas befolkning. Utpressning av extraprofit – det är ändamålet med denna utsugning och detta förtryck. Men vid utsugningen av dessa länder är imperialismen nödgad att där bygga järnvägar, fabriker och verkstäder, upprätta industri- och handelscentra. Uppkomsten av en proletärklass, av inhemska intellektuella, det nationella medvetandets uppvaknande, frihetsrörelsens stärkande – det är de ofrånkomliga resultaten av denna ”politik”. Den revolutionära rörelsens stärkande i alla kolonier och alla avhängiga länder utan undantag, vittnar påtagligt om detta. Denna omständighet är viktig för proletariatet i så måtto, att den i grunden underminerar kapitalismens positioner, då den förvandlar kolonierna och de avhängiga länderna från imperialismens reserver till den proletära revolutionens reserver.³¹

Lenins teser blev prövade i verkligheten genom deras seger i Ryssland, där de ledde till Sovjetunionens uppkomst.

Och här står vi inför ett nytt fenomen: den socialistiska revolutionen inträffar i ett enda, ekonomiskt efterblivet land, med en ytvidd om 22 miljoner km², obetydlig befolkningstäthet och ett genom kriget förvärrat armod; därtill, som om nu allt detta inte vore nog, ett land utsatt för de imperialistiska makternas angrepp.

Sedan en tids krigskommunism rått, lägger Lenin grunden till NEP och därmed också till det sovjetiska samhällets utveckling fram till våra dagar.

Här måste man hänvisa till det läge Sovjetunionen befann sig i, och ingen kan göra det bättre än Lenin själv:

Jag hyste alltså år 1918 den uppfattningen, att statskapitalism utgjorde ett steg framåt jämfört med sovjetrepublikens dåvarande ekonomiska tillstånd. Detta låter mycket besynnerligt och kanske till och med absurt, ty vår republik var ju redan på den tiden en socialistisk republik. Varje dag vidtog vi då med största brådska – troligen med överdriven brådska – olika nya ekonomiska åtgärder som inte kan betecknas som annat än socialistiska. Och ändå antog jag då att statskapitalism skulle vara ett steg framåt jämfört med sovjetrepublikens dåvarande ekonomiska tillstånd, och jag klagade ytterligare denna tanke genom att helt enkelt räkna upp elementen i Rysslands ekonomiska system. Dessa element var enligt min mening följande: ”1) patriarkalisk bondehushållning”, dvs jordbrukets primitivaste form; ”2) småvaruproduktion (hit hör de flesta av de bönder som säljer spannmål); 3) privatkapitalism; 4) statskapitalism; 5) socialism.” Alla dessa ekonomiska element var representerade i det dåvarande Ryssland. Jag ställde mig då uppgiften att klargöra, i vilket förhållande dessa element stod till varandra, och om man inte borde värdera ett av de ickesocialistiska elementen, nämligen statskapitalismen, högre än socialismen. Jag upprepar: det förefaller mycket besynnerligt, att ett ickesocialistiskt element värderas högre och anses stå högre än socialismen i en republik som förklarar sig vara socialistisk. Men saken blir begriplig om ni erinrar er, att vi inte alls betraktade Rysslands ekonomiska system som någonting enhetligt och högt utvecklat, utan helt och fullt insåg att vi i Ryssland vid sidan av den socialistisk jordbruksformen hade patriarkaliskt jordbruk, dvs den mest primitiva formen. Vilken roll skulle då statskapitalismen kunna spela i ett sådant läge?

Jag frågade mig vidare: vilket av dessa element är det dominerande? Det är klart att det i en småborgerlig miljö är det småborgerliga elementet som dominerar. Jag var då medveten om att det småborgerliga elementet var det övervägande; att tro något annat var omöjligt. Den fråga som jag ställde mig – det var i en speciell polemik som inte har med det här problemet att göra var: hur förhåller vi oss till statskapitalismen? Och jag svarade: även om statskapitalism inte är en socialistisk form, så vore den för oss och för Ryssland en mera fördelaktig form än den rådande.

³¹ Josef V. Stalin, ”Om leninismens grunder”, i *Leninismens problem* sid 12-13.

Vad innebär det? Det innebär, att vi inte överskattade vare sig den socialistiska ekonomins embryon eller dess grundvalar, ehuru vi redan hade fullbordat den sociala revolutionen. Tvärtom insåg vi redan i viss mån att det hade varit bättre om vi till att börja med hade övergått till statskapitalism och först efteråt till socialism.

Jag måste särskilt understryka detta, därför att jag för det första antar att man endast med utgångspunkt häri kan förklara vad den nuvarande ekonomiska politiken är och för det andra härur kan dra mycket viktiga praktiska slutsatser även för Kommunistiska internationalen. Jag vill inte säga att vi redan i förväg hade en färdig reträttplan. Det hade vi inte. Dessa korta polemiska rader utgjorde vid den tidpunkten på intet sätt någon reträttplan. En mycket viktig punkt, exempelvis handelsfriheten, som har grundläggande betydelse för statskapitalismen, omnämndes där inte alls. Men likväl var reträttiden härmed redan given i allmän, obestämd form. Jag anser att vi bör uppmärksamma detta inte bara när det gäller ett land, som till sin ekonomiska struktur var och än idag är mycket efterblivet, utan också med tanke på Kommunistiska internationalen och Västeuropas framskridna länder. Nu är vi exempelvis sysselsatta med att utarbeta ett program. Personligen anser jag att vi gjorde bäst om vi nu behandlade alla program endast i allmänhet, så att säga i första läsningen, och lämnade dem till tryckning, men inte fattade det avgörande beslutet nu och inte under innevarande år. Varför? Enligt min mening naturligtvis framför allt därför att vi knappast alla har tänkt igenom dem ordentligt. Och även därför att vi nästan inte alls tänkt över frågan om en eventuell reträtt och säkerställandet av denna reträtt. Men det är en fråga som vi obetingat måste uppmärksamma vid sådana genomgripande och världsomfattande förändringar som kapitalismens störtande och det socialistiska uppbyggnadsarbetet med dess väldiga svårigheter. Vi måste inte endast veta, hur vi bör handla när vi omedelbart övergår till angrepp och då segrar. I en revolutionär tid är detta inte så svårt och inte heller så viktigt, i varje fall är det inte det mest avgörande. I en revolutionär tid förekommer alltid ögonblick då motståndaren tappar huvudet, och om vi angriper honom vid ett sådant tillfälle kan vi lätt segra. Men det betyder ändå ingenting, eftersom vår motståndare i förväg kan mobilisera krafter osv, ifall han har tillräcklig självbehärskning. Han kan då lätt provocera oss till angrepp och sedan kasta oss tillbaka många år i tiden. Det är därför jag anser, att tanken på att vi måste bereda oss möjlighet till reträtt har mycket stor betydelse, och då inte bara ur teoretisk synvinkel. Även ur praktisk synvinkel måste alla partier, som bereder sig att under den närmaste framtiden gå till direkt angrepp mot kapitalismen, nu också tänka på hur de skall säkerställa en reträtt. Jag tror att om vi lär oss denna läxa jämte alla de andra läxorna ur vår revolutions erfarenheter, så skall det inte alls skada oss, utan högst sannolikt bli oss till nytta i många fall.

Sedan jag nu framhållit att vi redan 1918 såg statskapitalism som en eventuell reträttlinje, övergår jag till resultaten av vår nya ekonomiska politik. Den gången var detta som sagt ännu en mycket oklar idé, men 1921, sedan vi gått igenom inbördeskrigets viktigaste skede och gjort det segerrikt, råkade vi ut för en stor och enligt min mening den största inrikespolitiska krisen i Sovjetryssland. Den visade på ett missnöje inte endast bland en betydande del av bönderna, utan även bland arbetarna. Det var första och, som jag hoppas, sista gången i Sovjetrysslands historia som stora bondemassor, om än inte medvetet utan instinktivt, var stämda emot oss. Vad hade framkallat detta egenartade och för oss självfallet mycket obehagliga läge? Orsaken var den att vi hade ryckt alldeles för långt framåt i vår ekonomiska offensiv, att vi inte hade tillförsäkrat oss en tillräcklig basis, att massorna kände något som vi då ännu inte kunde medvetet formulera men som också vi kort därpå, några veckor senare, erkände. Nämligen att en omedelbar övergång till rent socialistiska former, till en rent socialistisk fördelning, översteg våra förhandenvarande krafter och att om vi inte förmådde genomföra ett återtag och inskränka oss till lättare uppgifter, så hotade oss undergång.³²

Som man ser, framtvang Sovjetunionens ekonomiska och politiska läge det återtag Lenin talar om. Därför kan hela denna politik betecknas som en med landets historiska situation nära förbunden taktik. Man kan alltså inte tillmäta alla hans uttalanden allmän giltighet. Oss förefaller det följaktligen som om man måste ta två ytterst viktiga omständigheter i beaktande när det gäller att tillämpa taktiken på andra länder:

³² Vladimir I. Lenin, "Fem års rysk revolution och världsrevolutionens perspektiv", *Valda verk i 10 band*, bd 10, sid 501-4. [Fem års rysk revolution och världsrevolutionens perspektiv](#)

1. De kännetecknande dragen hos det tsaristiska Ryssland vid tiden för revolutionen, inberäknat teknikens utveckling, på alla nivåer; vidare folkets särart, de allmänna förhållandena i landet, vartill så kommer förstörelsen till följd av världskriget och ödeläggelsen genom de vita hordernas och de imperialistiska angriparnas framfart.

2. Tidens allmänna karaktäristika i fråga om tillvägagångssättet för att styra och övervaka ekonomin.

I sin artikel ”De nuvarande problemen i samband med den ekonomiska vetenskapen i Polen” skriver Oskar Lange:

Den borgerliga ekonomiska vetenskapen har ytterligare en funktion. Bourgeoisin tillskjuter liksom monopolen avsevärda medel för upprättandet av högre läroanstalter och inrättningar, där man ägnar sig åt vetenskapliga analyser på det ekonomiska forskningsområdet, och inte bara för att tillförsäkra sig deras bistånd när det gäller att rättfärdiga det kapitalistiska systemet. De kräver mer än så av ekonomerna, nämligen deras hjälp för att lösa de talrika med den ekonomiska politiken sammanhängande problemen. Medan kapitalismen ännu befann sig i sitt konkurrensskede, var uppgifterna på detta område begränsade och gällde blott finansförvaltning, penning-, kredit- och tullpolitik, samfärdsel och så vidare. Men under monopolkapitalismen och framför allt under de förhållanden, som uppstår när statskapitalismen alltmer tränger in i det ekonomiska livet, ökar problemen av detta slag i omfattning. Låt oss nämna några: marknadsundersökningar för att underlätta de stora monopolens prispolitik; verksamheterna hos en grupp industriföretag under sammanförd ledning; de ömsesidiga regleringarna av räkenskaperna hos dessa företag; det programmerade sambandet mellan deras verksamhet, utveckling, lokalisering, avskrivnings- och investeringspolitik.

Till alla dessa problem kommer så en rad tekniska och ekonomiska landvinningar, som delvis kan användas av oss inom vissa områden, när vi bygger socialismen, såsom vid marknadsundersökningar eller när vi drar upp riktlinjerna för verksamheten hos företag, som ingår i en grupp, eller vid regleringen av räkenskaperna inom varje fabrik eller grupp av fabriker, eller när det gäller att bestämma avskrivningspolitiken och så vidare; och som arbetarna i de alltjämt kapitalistiska länderna utan tvivel kommer att använda sig av så snart övergången till socialismen ägt rum.

Det måste här erinras om, att Kuba inte genomfört övergången till socialismen, ja, inte en gång inlett sin revolution, när detta skrevs. Flera av de tekniska landvinningar Lange åberopar förefanns på Kuba; det vill säga, att förhållandena inom det kubanska samhället under denna tid medgav en centraliserad kontroll av en del företag med ledningen förlagd till Havanna eller New York. *Empresa Consolidada del Petróleo*³³, som uppkommit genom en sammanslagning av de tre förefintliga imperialistiska raffinaderierna ESSO, TEXACO och SHELL, har bibehållit och i vissa avseenden fulländat detta kontrollsystem och betraktas i detta ministerium³⁴ som förebildligt. I företag, där ett centraliseringsmönster varken hunnit utbilda sig eller praktiska förutsättningar härför förelåg, som i fallet med *Empresa Consolidada de la Harina*³⁵, fick allt detta skapas på grundval av våra nationella erfarenheter. *Empresa Consolidada de la Harina* kom därmed att inta en ställning som pionjären bland de företag, vilka sorterar under Viceministeriet för lätt industri.

Även om erfarenheterna från den första tidens förvaltning av industriföretagen fullständigt övertygat oss om omöjligheten av att följa någon annan förnuftigare väg, vore det överflödigt att nu dryfta, om de då vidtagna organisatoriska åtgärderna hade kunnat ge liknande eller bättre resultat genom införandet av självförvaltning på företagsenhetsnivå; det väsentliga är, att de trots besvärliga yttre omständigheter kunde genomföras och att centraliseringen –

³³ *Empresas Consolidadas* motsvarar i viss mån Tyska Demokratiska Republikens VVB, 'Vereinigung Volkseigener Betriebe', alltså ungefär 'sammanslutningar av folkägda företag'. Den nämnda företagsgruppen skulle följaktligen kunna anges som Sammanslutningen av folkägda petroleumföretag; Ö. anm.

³⁴ Här avses Guevaras eget ministerium; Ö. anm.

³⁵ Ungefär: Sammanslutningen av mjölproduktföretag; Ö. anm.

såsom i fallet med skoindustrin – gjorde det möjligt att lägga ned ett stort antal olönsamma småföretag och överföra sextusen arbetare till andra produktionsgrenar.

Med denna rad av citat har vi velat närmare ange vilka punkter vi anser vara grundläggande när det gäller att förklara systemet:

För det första: kommunismen är ett mål för mänskligheten, som man uppnår medvetet. Därför är uppfostran en uppgift av största betydelse när det gäller att bli kvitt den eftersläpning, som arvet från det gamla samhället utgör i människornas medvetande. Härvid får vi givetvis ej glömma, att utan jämsides löpande framsteg i produktionen kommer aldrig ett nytt samhälle att kunna uppnås.

För det andra: beträffande frågans teknologiska sida så måste formerna för ledningen av ekonomin övertas därifrån, där de är högst utvecklade, när de kan anpassas till det nya samhället. Det imperialistiska lägrets petrokemiska teknologi kan utnyttjas av det socialistiska lägret, utan att vi behöver befara att bli anstuckna av borgerlig ideologi. Inom det ekonomiska området gäller samma sak i fråga om allt, som rör de tekniska normerna för styrning och övervakning av produktionen.

Om det inte anses alltför anspråksfullt, skulle man kunna parafasera Marx' hänvisning till användandet av Hegels dialektik och säga, att dessa tekniska normer nu blivit använda på rätt sätt.

En analys av det i dag i de socialistiska länderna vanligen tillämpade bokföringsförfarandet visar nämligen, att det föreligger en begreppsskillnad mellan detta och vårt eget, vilken närmast motsvarar den som i det kapitalistiska lägret föreligger mellan konkurrens- och monopolkapitalism. När allt kommer omkring, har alltså de tidigare bestående förfarings-sätten fått ligga till grund för utvecklingen både hos dem och hos oss, låt vara att de nu *blivit använda på rätt sätt*. Därefter går emellertid vägarna isär, eftersom socialismen har sina egna produktionsförhållanden och följaktligen ställer sina egna krav. Vi kan alltså säga, att de på Kuba etablerade imperialistiska monopolen tekniskt sett varit förelöpare till budgetfinansieringssystemet eftersom de redan genomgått de förändringar, som utbildats under lednings- och kontrollteknikens långa utvecklingsförlopp, alltifrån de första ansatserna till ett monopolistiskt system och fram till våra dagar, då detta nått sin högsta utvecklingsnivå.

När monopolisterna drog sig tillbaka, tog de med sig sina högre tjänstemän samt några på mellannivå; samtidigt fick vår omogna inställning till revolutionen oss att avskaffa en rad inarbetade förfaringsätt bara för att de var kapitalistiska. Detta är orsaken till att vårt system ännu ej uppnått den effektivitetsgrad monopolens inhemska filialer uppvisade i fråga om ledning och kontroll av produktionen. Men hur som helst, vi går nu vägen framåt och sopar undan de vissna löven från det förflutna från den.

Allmänna skillnader mellan det ekonomiska kalkylsystemet och budgetfinansieringssystemet

Mellan det ekonomiska kalkylsystemet och budgetfinansieringssystemet finns skillnader av olika grad. Vi skall försöka dela upp dem i två stora grupper och i korthet redogöra för dem.

Det finns en skillnad av metodologisk, eller kanske vi skulle säga praktisk art; och det finns mera grundläggande skillnader, vilka emellertid kan förefalla rent skolastiska vid en analys, om den inte företas med yttersta omsorg.

Det kan här vara ändamålsenligt att slå fast, att vad vi söker är ett mera verkningsfullt sätt för att komma fram till det kommunistiska samhället; på den punkten föreligger inga principiella meningsskiljaktigheter. Den ekonomiska kalkylen har visat sin praktiska prestationsduglighet. Båda systemen utgår från samma förutsättningar och siktar mot samma mål; men vi tror, att

om handlingsschemat hos vårt system får utvecklas på riktigt sätt så kan det genom en omfattande aktion höja prestationsdugligheten i den socialistiska statens ekonomiska verksamhet, fördjupa massornas medvetenhet och svetsa samman det socialistiska världssystemet ännu mer.

Den tydligast framträdande skillnaden visar sig, när vi talar, om företaget. För oss är ett företag ett flertal fabriker eller enheter, som bygger på en liknande teknologisk grundval, har en gemensam målsättning för sin produktion eller – i några fall – är lokaliserade till en viss ort. För anhängarna av den ekonomiska kalkylen är ett företag en produktionsenhet med egen rättsstatus, för dem är således en sockerplantage ett företag; för oss däremot utgör inte bara alla sockerplantager, utan över huvud taget alla enheter med någon anknytning till sockerframställning en Sammanslutning av folkägda sockerföretag.

På sistone har i Sovjetunionen till de särskilda förhållandena i detta broderland anpassade försök av detta slag gjorts; se härom I. Ivonins artikel ”Los Combinados de Empresas Sovieticas, la nueva forma de administración de las industrias” i *Nuestra Industria, Revista Económica*, nr 4.

En annan skillnad ligger i hur pengarna används. I vårt system fungerar de enbart som aritmetiska pengar, alltså som en återspeglning i priser av driften inom företaget, vilken sedan granskas av de centrala instanserna som en kontroll av dess verksamhet. I det ekonomiska kalkylsystemet utgör pengarna inte bara en återspeglning utan även betalningsmedel, som indirekt verkar som kontrollinstrument, eftersom det är dessa tillgångar som möjliggör företagsenhetens verksamhet. Företagsenheten står i ungefär samma förhållande till banken som en privatproducent, som träder i förbindelse med kapitalistiska banker, inför vilka han måste lämna en uttömmande redogörelse för sina planer och bevis på sin betalningsförmåga. Men i det ekonomiska kalkylsystemet inverkar givetvis inga godtyckliga beslut, utan anpassningen efter en plan; och förbindelserna äger rum mellan statsorgan.

I överensstämmelse med formen för pengarnas användning saknar våra företag eget kapital: på banken finns i stället skilda konton för uttag och insättning, från vilka företaget är berättigat att lyfta tillgångar i enlighet med planen eller från det allmänna utgiftskontot eller från det särskilda löneutbetalningskontot; och vid insättning ställs medlen automatiskt till statens förfogande.

I flertalet broderländer förfogar företagen över egna banktillgångar, vilka de utvidgar genom att ta upp bankkrediter mot ränteavgift – i detta sammanhang får vi emellertid inte glömma, att såväl de egna tillgångarna som krediterna tillhör samhället, och att företagets finansiella ställning kommer till uttryck i deras omlopp.

Vad arbetsnormerna beträffar så tillämpar de företag, som bygger på det ekonomiska kalkylsystemet, tidsnormerat arbete och ackordsarbete. Vi försöker att i alla våra fabriker införa tidsnormerat arbete med belöningar för överprestation, intill nästa högre lönegrads tariff. Senare kommer vi att mera i enskildheter gå in härpå.

I det fullt utvecklade ekonomiska kalkylsystemet förekommer ett strängt förfaringsätt med avtal och böter som straff för avtalsbrott, vilket utbildats på en genom mångårig erfarenhet tillkommen rättsgrundval. I vårt land förefinns ännu ingen sådan struktur, inte ens för självstyrande organ som Nationella institutet för jordreform; och det kommer att bli mycket svårt att införa en sådan eftersom två så vitt skilda system verkar sida vid sida. Tills vidare finns Skiljedomstolen, som saknar exekutiva befogenheter men vars betydelse tilltar undan för undan och som kan komma att ge oss en grundval för vår framtida rättsstruktur. Internt, det vill säga mellan organ underkastade budgetfinansieringssystemet, är det lätt att fatta beslut och vidta förvaltningsåtgärder om kontrollbokföringen utförs bra och fortlöpande, vilket redan är fallet i flertalet företag, som verkar under detta ministerium.

Om man utgår från att det är den allmänna statliga planen, som äger den högsta myndigheten och som ovillkorligen skall följas inom båda systemen, kan likheterna och olikheterna mellan deras sätt att fungera sammanfattas sålunda:

Självförvaltningssystemet bygger på global centraliserad kontroll och mera utpräglad decentralisering; på att den indirekta kontrollen utövas med hjälp av ”rubeln” genom bankens förmedling och att driftens monetära utfall tjänar som mått för belöningarna, samt på att det materiella intresset är den stora hävstång, som driver arbetarna framåt, individuellt och kollektivt.

Budgetfinansieringssystemet däremot bygger på central kontroll av företagets verksamhet; dess plan och ekonomiska skötsel övervakas direkt av centrala organ. I budgetfinansieringssystemet saknar företagen eget kapital och mottar inga bankkrediter. De tillämpar individuellt materiella incitament, det vill säga belöningar och böter i pengar, och kommer i sinom tid att tillämpa dem kollektivt; direkta materiella incitament begränsas emellertid av lönetariffens betalningsform.

Mera hårfina motsättningar – materiella lockelser kontra medvetenhet

Härmed har vi slutgiltigt kommit in på de mera hårfina skillnaderna, vilka behöver utredas noggrannare. Frågan om man skall locka med materiella förmåner eller vädja till plikt känslan har gett upphov till många meningsskiften bland dem, som är intresserade av detta ämne.

Men låt oss först som sist fastslå en sak: *vi bestrider inte den objektiva nödvändigheten av att locka med materiella förmåner*, även om vi inte uppfattar dem som den väsentligaste drivkraften. Men vi anser, att inom näringslivet blir en drivkraft av detta slag lätt ett självändamål, som sedan kommer att sätta sin prägel på förhållandet människor emellan. Vi får inte glömma, att den härstammar från kapitalismen och är dömd att försvinna i det socialistiska samhället.

Och hur får vi den att dö bort?

”Undan för undan, genom att stegvis förbättra folks tillgång till konsumtionsvaror, som kommer att göra dessa förmåner överflödiga”, får vi till svar.

Denna föreställning uppfattar vi emellertid som alltför stel och mekanisk. Ty att bara konsumera – det är fältropet hos försvararna av det andra systemet och, när allt kommer omkring, det enda de har i tankarna. Nej, enligt vår uppfattning utgör direkta materiella incitament och medvetenhet två begrepp, som står i motsättning till varandra.

Och det är här skiljelinjerna mellan våra system börjar bli tydligt urskiljbara. Nu rör det sig inte längre om obetydliga nyansskillnader. Ty för anhängarna av det finansiella självförvaltningssystemet skulle det direkta materiella incitamentet gott kunna projiceras på framtiden och bibehållas medan kommunismen steg för steg byggs upp, utan att inverka menligt på formandet av ”medvetenheten”! Men vi tror tvärtom, att det kommer att inverka menligt, och därför kämpar vi mot att man tillmäter det alltför stor betydelse, eftersom detta skulle sätta en käpp i hjulet för den socialistiska moralens utveckling.

Ja, att locka med materiella förmåner står i motsättning till utvecklandet av medvetenheten, men det utgör en viktig drivkraft för att uppnå framgångar i produktionen: skall man nu förstå detta så, att produktionen skulle komma att släpa efter om vi företrädesvis inriktade oss på att utveckla medvetenheten? Ja, kanske i jämförelsetal beräknat, för ett visst givet skede; ehuru ingen ännu utfört några sådana beräkningar. Vi hävdar emellertid, att utvecklandet av medvetenheten på förhållandevis kort tid kommer att bidra mera till produktionsutvecklingen än vad det direkta materiella incitamentet förmår göra; och vi stöder oss här på den allmänna uppfattningen av hur samhällets övergång till kommunismen kommer att förlöpa: i förläng-

ningen av denna utveckling skymtar ju arbetets omvandling från en slitsam nödvändighet till en angenäm uppgift. Denna uppfattning är visserligen rent subjektiv och måste först bekräftas i praktiken. Vi befinner oss också mitt uppe i denna praktik; och om det härvid skulle visa sig, att uppfattningen utgör en farlig broms för produktivkrafternas utveckling, kommer beslut att fattas om att bryta och falla tillbaka på mera beprövade tillvägagångssätt. Hittills har emellertid ingenting sådant inträffat, utan vårt system fulländas fortlöpande tack vare erfarenheten så att det med varje dag tilltar både i konturskärpa och inre lödighet.

Vilket är alltså det riktiga sättet att se på frågan om att locka med materiella förmåner? Vi betvivlar, att vi någonsin kan komma helt ifrån dem, vare sig vi i dem sedan ser ett kollektivt uttryck för massornas strävan eller ett individuellt fenomen, en återspeglning i arbetarnas medvetande av det gamla samhällets bruk. Beträffande hur det materiella incitamentet i kollektiv form skall utnyttjas, har vi hittills inte tillägnat oss någon helt klar uppfattning. Detta beror på brister i planeringsapparaten, vilka hindrar oss från att med fullständigt förtroende stödja oss på den, och på att det hitintills inte varit möjligt att få fram ett tillvägagångssätt för att övervinna svårigheterna. Den största faran ser vi emellertid i den motsättning, som växer fram mellan statsförvaltningen och produktionsorganen och som undersökts av sovjetekonomen Liberman. Denne kommer fram till slutsatsen, att man måste förändra metoderna för kollektiva incitament, överge det gamla bruket med belöningar som utgick från att de uppställda normerna i planen måste nås, och gå över till mera progressiva metoder.

Även om vi inte är överens med honom i hans starka understrykande av det materiella incitamentet som drivkraft, förefaller oss i alla fall hans intresse för saken berättigat med hänsyn till den oklarhet, som under årens lopp kommit att omge själva begreppet *planens uppfyllande*. Förhållandet mellan företagen och de centrala organen har nämligen blivit ganska motsägelsefullt, och de av företagen använda tillvägagångssätten för att komma i åtnjutande av fördelar kan understundom anta former, som inte har så värst mycket med socialistisk moral att göra.

Vi tror att de utvecklingsmöjligheter, som de nya produktionsförhållandena erbjuder när det gäller att underlätta människornas tillträde till *frihetens rike*, i viss mån lämnas obeaktade. I vår redogörelse för det huvudsakliga innehållet i systemet har vi just framhållit det ömsesidiga beroende, i vilket uppfostran och produktionsutveckling står till varandra. Uppgiften att forma en ny medvetenhet står och väntar på oss eftersom vi befinner oss inför helt nya slags produktionsförhållanden; och även om medvetenheten i allmän historisk mening är en skapelse av produktionsförhållandena, måste vi noga ge akt på de kännetecknande dragen hos det nuvarande skedet, vars viktigaste motsättning – globalt sett – utgörs av motsättningen mellan imperialism och socialism. De socialistiska tankarna påverkar nämligen människornas medvetenhet världen över; och därför kan utvecklingen av medvetenheten föregripa produktivkrafternas utvecklingsgrad i ett visst land.

I Sovjetunionen var det under de första åren den socialistiska staten som präglade systemet, trots de mycket mera efterblivna förhållanden, vilka fortlevde i dess inre. I det kapitalistiska samhället finns kvarlevor från den feodala tiden, men det blir i alla fall kapitalismen som, sedan den slagit igenom i de grundläggande ekonomiska avseendena, sätter sin prägel på landet. På Kuba kunde vi befästa revolutionens socialistiska karaktär tack vare utvecklingen av motsättningarna mellan de båda världssystemen. Det var också fullt medvetet, tack vare de av revolutionens ledare förvärvade insikterna, tack vare fördjupandet av massornas medvetenhet och tack vare styrkeförhållandena i världen, som denna karaktär förlänades revolutionen.

Och om allt detta är möjligt, varför skulle man då inte kunna tänka på uppfostrans roll som aktivt stöd för den socialistiska staten när den tar itu med uppgiften att bota de kvardröjande

lyten, vilka alltjämt vidhäftar från det gamla samhällets tid, från det samhälle, som gått i graven tillsammans med sina produktionsförhållanden? Låt oss höra vad Lenin säger:

Oerhört schablonmässigt är exempelvis det argument som de lärt sig utantill under den västeuropeiska socialdemokratins utveckling och som går ut på att vi inte skulle vara mogna för socialism, att de objektiva ekonomiska förutsättningarna för socialism saknas hos oss, som en del av dessa ”lärdä” herrar uttrycker sig. Och ingen kommer sig för att fråga: skulle då inte ett folk som ställts inför en revolutionär situation, en sådan situation som uppstod under det första imperialistiska kriget – skulle det inte på grund av sitt förtvivalade läge störta sig in i en kamp som erbjöd det åtminstone några chanser att tillkämpa sig något ovanliga förutsättningar för en fortsatt utveckling av civilisationen?

”Ryssland har inte uppnått den nivå i produktivkrafternas utveckling som möjliggör socialism.” Andra internationalens alla hjältar, Suchanov självfallet inbegripen, gör stort nummer av denna obestridliga tes. De idisslar den på tusen sätt och anser att den är avgörande för bedömningen av vår revolution.

Men om nu situationens särprägel gjorde att Ryssland drogs in i ett imperialistiskt världskrig som alla någorlunda inflytelserika västeuropeiska länder var inblandade i, om det – då revolutioner i Östern höll på att börja och delvis redan börjat – uppstod sådana förutsättningar för Rysslands utveckling att vi kunde förverkliga just det förbund mellan ”bondekrig” och arbetarrörelse som en sådan ”marxist” som Marx beskrev år 1956 som ett möjligt perspektiv för Preussen?

Om situationen var så hopplost förtvivalad att den tiofaldigade arbetarnas och böndernas krafter och erbjöd oss möjlighet att övergå till att skapa grundförutsättningarna för civilisation på ett annat sätt än i de övriga västeuropeiska staterna? Har världshistoriens allmänna utvecklingslinje förändrats till följd härav? Har det grundläggande inbördes förhållandet mellan de viktigaste klasserna i varje stat, som dras in eller redan har dragits in i världshistoriens allmänna förlopp, förändrats härav?

Om det för upprättande av socialism fordras en bestämd kulturnivå (ehuru ingen kan säga hurdan denna bestämda ”kulturnivå” är, eftersom den varierar i olika västeuropeiska stater), varför kan vi då inte först börja med att på revolutionär väg tillkämpa oss förutsättningarna för denna nivå och sedan, på basis av arbetar- och bondemakten samt sovjetsystemet, sätta i gång med att hinna ifatt de andra folken?³⁶

Vad förekomsten av det materiella intresset i dess individuella form beträffar, erkänner vi det – även om vi bekämpar det och söker övervinna det så fort som möjligt, genom uppfostran – och utnyttjar det i arbetstidsnormerna, genom belöningar respektive löneavdrag, när normen ej nås.

I den här frågan ligger den hårfina skillnaden mellan anhängarna av självförvaltningsystemet och oss i argumenten för att betala en normerad lön, för belöningar och löneavdrag. Produktionsnormen utgör den genomsnittliga arbetsinsats, som en genomsnittligt duglig samhällsmedlem under viss tid och med utnyttjande av viss utrustning behöver för att framställa en vara, och betecknar alltså medlemmens arbetsavgift till samhället, hennes fullgörande av en samhällelig plikt. Överskrids normerna, kommer detta samhället till godo; och man kan förmoda, att vederbörande arbetare då fullgjort sina plikter bättre. Därför är han också förtjänt av en materiell belöning.

Vi godtar denna uppfattning som ett nödvändigt ont under en övergångstid. Men vi kan inte godta, att satsen *av var och en efter hans förmåga, åt var och en efter hans insats* vantolkas till att man måste betala ut lönetillägg, som helt svarar mot hur mycket en viss norm överskridits; det ges fall där lönetillägget, som en utomordentlig uppmuntran till individuell produktivitet, kan bli förhållandevis större än den procentsats, varmed en norm överskridits. På ett mycket tydligt sätt utreder Marx i sin *kritik av Gothaprogrammet*, hur en avsevärd del av arbetslönen går till poster, som på inget vis har någon omedelbar anknytning till arbetaren:

³⁶ Vladimir I. Lenin, ”Om vår revolution”, *Valda verk i 10 band*, bd 10, sid 543-44. [Om vår revolution](#).

Tar vi att börja med ordet ”arbetets avkastning” i mening av arbetets produkt, så är den kooperativa arbetsavkastningen *den samhälleliga totalprodukten*.

Därför måste nu dras:

för det första: medel till ersättning av de förbrukade produktionsmedlen,

för det andra: medel för tillskott till produktionens utvidgning,

för det tredje: reserv- och försäkringsfonder mot olyckshändelser, störningar genom naturkatastrofer etc.

Dessa avdrag från ”arbetets oavkortade avkastning” är en ekonomisk nödvändighet och deras storlek måste bestämmas efter förefintliga medel och krafter, delvis genom sannolikhetsberäkning, men de kan på intet sätt kalkyleras fram ur rättfärdigheten.

Återstår den andra delen av totalprodukten, avsedd att tjäna som produktionsmedel.

Innan det kommer till den individuella delningen, avgår här vidare:

för det första: de allmänna, icke till produktionen hörande förvaltningskostnaderna.

Den delen begränsas från första början på det starkaste i jämförelse med det nuvarande samhället och minskas i samma mån som det nya samhället utvecklar sig.

För det andra: vad som är bestämt till gemensamt tillfredsställelse av behov, som skolor, hygieniska institutioner o.s.v.

Den delen växer från första början betydligt i jämförelse med det nuvarande samhället och tilltar i samma mån som det nya samhället utvecklar sig.

För det tredje: fonder för till arbete oförmögna etc., kort sagt för vad som f.n. hör till den s.k. officiella fattigvården.

Först nu kommer vi till den ”fördelning”, vilken programmet under Lassalles inflytande på ett bornerat sätt enbart tar sikte på, nämligen av den del av konsumtionsmedlen, som fördelas bland kooperationsens individuella producenter.

”Arbetets oavkortade avkastning” har under hand redan förvandlat sig i den ”avkortade”, ehuru det, som frånhändes producenten i hans egenskap av privatindivid, direkt eller indirekt kommer honom till godo i hans egenskap av samhällsmedlem.

Liksom frasen om ”arbetets oavkortade avkastning” försvunnit, så försvinner nu frasen om ”arbetets avkastning” överhuvud.³⁷

Allt detta visar oss, att reservfondernas omfattning beror på en rad politiskt-ekonomiska eller politiskt-förvaltningsmässiga beslut. Alla de tillgångar reserven omfattar härrör alltid från obetalt arbete. Därför måste vi ge akt på vilka beslut angående omfattningen hos de av Marx undersökta fonderna det är, som medför löneförändringar, det vill säga förskjutningar hos den arbetsinsats som ej erhåller omedelbart vederlag. Till alla dessa utredningar måste så fogas en erinran om att det icke finns någon matematisk formel, enligt vilken man med fullständig rättvisa skulle kunna beräkna vare sig belöningen för den, som överskrider arbetsnormen, eller själva grundlönen. I varje fall känner inte vi till någon sådan formel. I princip måste därför de rättsliga förutsättningar, som låter gemenskapen godkänna sättet för hur en del av den enskilde arbetarens insats skall avsättas som belöning, bygga på de nya förhållandena i samhället.

Vårt normsystem har den fördelen att det tvingar de anställda att höja sin yrkesskicklighet för att kunna stiga från en kategori till en annan. Med tiden kommer detta att leda till att den tekniska nivån avsevärt förbättras.

³⁷ Karl Marx, *Till kritiken av det socialdemokratiska Gothaprogrammet*, Stockholm 1970; sid 13-14. Ö. anm.

Att inte nå upp till den fastställda normen innebär, att man inte fullgör sin plikt gentemot samhället. Samhället straffar då vederbörande genom att dra av en del av hans inkomst. Normen utgör inte blott och bart ett mål. Den betecknar inte blott och bart en rimlig arbetsinsats, eller att man kommit överens om en sådan; nej, den är uttryck för en moralisk plikt hos arbetaren, den är *en plikt gentemot samhället*. Här måste den förvaltningsmässiga kontrollverksamheten sammanfalla med den ideologiska. Det är en viktig uppgift för partiet att inom produktionsenheten verka som dennas inre drivkraft och låta sina aktivister iaktta ett alltigenom förebildligt uppträdande så att det skapande arbetet, viljan att höja yrkesskickligheten och engagera sig i produktionsenhetens ekonomiska problem blir till självklara beståndsdelar i arbetarnas tillvaro, till ett fast inrotat beteendemönster.

Föreställningar om värdelagen

Det går – åtminstone i de här använda begreppens strikta bemärkelse – en klyfta mellan de föreställningar om värdelagen och möjligheten att medvetet utnyttja den, vilka kastats fram av det ekonomiska kalkylsystemets försvarare, och våra.

Handboken i politisk ekonomi förklarar:

I det kapitalistiska samhället verkar värdelagen blint och av egen kraft och tvingar in människorna under sitt välde. I motsats härtill erkänner man inom den socialistiska statshushållningen värdelagens verkningskraft: staten tar med den i beräkningen och *utnyttjar* den i praktiken i sin planmässiga ledning av näringslivet.

Ledarna för näringslivet måste känna till värdelagens verkningsätt och *smidigt* kunna *utnyttja* det till att föra in produktionen på rationella banor, till att systematiskt förbättra de olika arbetssätten och använda alla dolda reserver för att producera mera och bättre.

De av oss kursiverade orden anger själva andemeningen i styckena: värdelagen verkar visserligen blint och av egen kraft, men i och med att människan känner till den kan hon alltså tämja den och även utnyttja den.

Denna lag företer emellertid vissa kännetecknande drag. För det första förutsätter den ett konsumtionssamhälle. För det andra låter sig dess följdverkningar inte mätas på förhand utan måste återspeglas på marknaden, där varuframställare och varuförbrukare handlar med varandra. För det tredje utgör den en sammanhängande helhet, som alltså täcker även världsmarknaden: förändringar och rubbningar inom vissa produktionsgrenar ger följaktligen utslag i totalresultatet. För det fjärde verkar den, i egenskap av ekonomisk lag, väsentligen såsom tendens; och i övergångstider bör då dess tendens helt följdriktigt vara att försvinna.

Några stycken längre ned säger *Handboken*:

Den socialistiska staten utnyttjar värdelagen, när den medelst finans- och kreditssystemet kontrollerar produktionen och fördelningen av nationalprodukten. Genom att bemästra och planmässigt utnyttja värdelagen erhåller socialismen ett väldigt försprång framför kapitalismen. Och tack vare att den bemästrar värdelagen, undgår man i det socialistiska samhället de följdföreteelser av dennas verkan, vilka uppstår i det kapitalistiska samhället, alltså det med produktionsanarkin förbundna bortödslandet av samhälleligt arbete.

Vid den planmässiga ledningen av folkhushållet i Sovjetunionen och de folkdemokratiska länderna används värdelagen och de med den förknippade begreppen pengar, pris, handel, kredit och finanser för att framgångsrikt bygga socialismen och kommunismen.

Detta kan betraktas som riktigt – och skulle kunna göra det även av varje kapitalistisk finansminister, som lyckats åstadkomma en någotsånär balanserad budget – blott i fråga om den samlade omfattningen av de värden, vilka framställts för befolkningens omedelbara förbrukning, och de olika tillgångar man måste förfoga över för att kunna anskaffa dem. Men inom denna helhetsram äger alla partiella rubbningar av lagen rum.

Ytterligare något längre ned framhålls följande:

Den kommersiella produktionen, värdelagen och pengarna kommer att dö bort först i kommunismens högre stadium. För att kunna skapa de förutsättningar, vilka skall möjliggöra bortdöendet av den kommersiella tillverkningen och distributionen av varor i kommunismens högre stadium, är det emellertid nödvändigt att under det skede, då det kommunistiska samhället byggs upp, utveckla och utnyttja förhållandet mellan varor och pengar.³⁸

Varför *utveckla*? Vi kan förstå, att kapitalismens begreppsvärld kommer att fortleva ännu under en viss tid, liksom att man inte på förhand kan säga, hur långt detta tidsskede kommer att sträcka sig. Men övergångstidens kännetecknande drag är i alla fall de, vilka speglar ett samhälle i färd med att befria sig från sina gamla fjättrar för att så fort som möjligt komma in i ett nytt utvecklingsskede. Enligt vår uppfattning bör därför tendensen gå i riktning mot att så kraftfullt som möjligt förinta den gamla begreppsvärlden. Och i den ingår marknaden och pengarna och följaktligen den drivkraft, som det materiella intresset utgör, eller rättare sagt själva de förutsättningar, som ger upphov härtill.

Ty i motsatt fall kunde man lätt förledas till föreställningen, att uppgiften att bygga socialismen i ett efterblivet samhälle skulle ha ålagts vissa ledare av någon slump under historiens gång, och att de därför måste sona detta misstag genom att ägna sig åt att befästa den begreppsvärld, som samhället tagit i arv under övergångsskedet, varvid endast en inkomstfördelning efter arbetsinsats och en tendens att avskaffa människans utsugning av människan skulle vara nog som grundval för det nya samhället; men blott och bart detta förefaller otillfredsställande som startpunkt när det gäller att åstadkomma den väldiga förändring i medvetenheten hos människorna, vilken krävs för att de skall kunna ge sig i kast med uppgifterna under övergångsskedet – en förändring, som måste försiggå under inverkan från många håll, från de nya samhällsförhållandena, från den socialistiska uppfostran och moralen, allt medan den individualistiska inställning, som systemet att locka med omedelbara materiella förmåner inympar i medvetandet hos människorna, kommer att bromsa deras utveckling till samhällsvarelser.

För att sammanfatta vad som skiljer oss åt: vi anser, att värdelagen i viss utsträckning gäller på grund av de kvardröjande inslagen från konsumtionssamhället. Detta återspeglas också i sättet för handeln mellan staten i dess egenskap av leverantör och konsumenten. Vi tror, att värdelagen även internationellt sett måste erkännas som en faktor av avgörande betydelse för handeln, framför allt när det gäller ett samhälle med så högt utvecklad utrikeshandel som vårt. Detta gäller också för länderna inom det socialistiska lägret. Vi inskräper därför nödvändigheten av att denna handel i länder med ny samhällsordning antar högre former ägnade att förhindra, att klyftan mellan utvecklade och efterblivna länder ytterligare fördjupas genom återverkningarna av varuutbytet. Det vill säga, att vi måste finna en formel för detta, som gör det möjligt att finansiera industriinvesteringarna i utvecklingsländerna, även om den skulle stå i motsättning till det på den kapitalistiska världsmarknaden rådande prissystemet. Det skulle nämligen möjliggöra en mera likvärdig vidareutveckling av hela det socialistiska lägret, med den givna följd, att olikheterna inom detta skulle utjämnas och den proletära internationalismens anda befrämjas. Den senast ingångna överenskommelsen mellan Kuba och Sovjetunionen utgör ett exempel på åtgärder, som i detta syfte kan vidtas.

Vi bestrider, att det skulle vara möjligt att medvetet utnyttja värdelagen, när den fria marknad, som av sig själv uttrycker motsättningen mellan producenter och konsument, ej längre förekommer; vi förnekar, att varubegreppet kan användas när det gäller förhållandet mellan

³⁸ Den här åberopade handboken lät Stalin på sin tid utarbeta och översätta till alla större i Östeuropa talade språk. Guevara anger ej närmare, vilken utgåva han använt eller varifrån i boken han hämtat de anförda citaten. Dessa svarar dock bäst – men inte helt – mot avsnitt på sid 549 och 552-53 i den 1964 i Tyska Demokratiska Republiken utgivna översättningen av den 4. bearbetade och utvidgade sovjetryska upplagan från 1962. Ö. *anm.*

statliga företag, och vi betraktar alla företag som delar av det enda stora företaget Staten – även om i verkligheten så ännu ej är fallet i vårt land.

Värdelagen och planen är två – genom en motsättning och dess lösning – med varandra förbundna begrepp. Vi kan alltså säga, att den centraliserade planhushållningen för det socialistiska samhället utgör själva dess sätt att vara, det begrepp som definierar det, den punkt, där människans medvetenhet äntligen nått så långt, att hon själv börjar länka ekonomin mot dess slutmål: människans fullständiga frigörelse inom ramen för det kommunistiska samhället.

Om prisbildningen

Även i uppfattningen om prisbildningen råder djupgående skillnader. Inom självförvaltnings-systemet bildas priserna ”under beaktande av värdelagen”. Så långt vi känner till förklarar man emellertid inte, på vad sätt lagen beaktas. Man utgår från det för framställningen av en viss artikel samhälleligt erforderliga arbetet men beaktar ej den omständigheten, att det samhälleligt nödvändiga arbetet utgör ett ekonomiskt-historiskt begrepp och därför är underkastat ej blott lokala och nationella, utan även globala förändringar. Teknologins ständiga framsteg, som i den kapitalistiska världen utgör en följdforeteelse till konkurrensen, inskränker det erforderliga uppbådet av arbetskraft och därmed produktens värde. Ett slutet samhälle kan intill en viss tid blunda för sådana förändringar, men man borde alltid hålla ögonen öppna för förhållandena ute i världen, för att kunna värdera dem efter förtjänst. Om ett visst samhälle under lång tid ignorerar dem, utan att utveckla nya och noggranna formler i deras ställe, kommer det att skapa inre sammanhang, som formar sin egen värdeskala. Denna kan visserligen vara lämplig i sig själv men ändå stå i motsättning till tendenserna hos den mera utvecklade tekniken, inom exempelvis stål- och plastindustrin, och därmed förorsaka ganska betydelsefulla eftersläpningar eller i varje fall världsomfattande rubbningar i värdelagen, och på så sätt i förhållandet mellan olika länders ekonomi.

Omsättningsskatten är en bokföringsteknisk fiktion, som tillåter företagen att upprätthålla bestämda lönsamhetsnivåer genom att konsumenten måste erlagga skatt för produkten och just på så vis, att utbudet på artiklar går jämnt upp mot tillgångarna bakom den effektiva efterfrågan. Vi tror, att den utgör en pålaga hos systemet men inte någon absolut nödvändighet, och arbetar på att finna formler, som beaktar alla dessa aspekter.

Vi anser, att en världsomspännande stabilisering av de i varor uttryckta tillgångarna och den effektiva efterfrågan är nödvändig: inrikeshandelsministeriet borde överta uppgiften att hålla befolkningens köpkraft och priserna på de utbudna varorna i jämvikt, varvid man alltid måste ta hänsyn till att en hel rad varor, som är av grundläggande och ofrånkomlig betydelse för människans tillvaro, erbjuds till låga priser, under det att andra mindre viktiga från fall till fall kan åsättas högre priser, även om härigenom värdelagen skulle bli uppenbart åsidosatt.

Här uppstår ett stort problem: på vilken grundval skall de verkliga priserna bildas, vilken skall ekonomin utgå från vid sin analys av produktionsförhållandena? Det skulle kunna vara en analys av det enligt kubanska begrepp erforderliga arbetet. Men det skulle genast medföra en snedvridning av frågan och på grund av dess ofrånkomliga inre automatik leda till att översikten av problemen i världsskala ginge förlorad. Å andra sidan skulle världsmarknadspriset kunna användas. Men det skulle medföra, att överblicken av våra nationella problem ginge om intet, eftersom vårt arbete knappast inom någon produktionsgren avsätter enligt globala begrepp godtagbara resultat.

Vi föreslår, att vi som ett första försök att närma oss problemet överväger att inrätta prisindex på följande grundval:

Alla införda råvaror skall åsättas ett fast, varaktigt pris, beräknat efter världsmarknadsgenomsnitt och med visst tillägg för de av frakten och utrikeshandelsförvaltningen betingade utgifterna. Alla kubanska råvaror skulle åsättas ett pris beräknat efter deras verkliga produktionskostnad uttryckt i pengar.

Till priset på både ut- och inländska råvaror skulle så läggas de planerliga kostnaderna för arbetet och för förslitningen av den utrustning, som behövs för att få fram och bearbeta dem. Detta skulle vara priset på produkter, som cirkulerar mellan företagen och i den inrikes handeln, men varorna skulle fortlöpande vara indexreglerade så att både världsmarknadspriset på varan och därtill frakt- och utrikeshandelskostnaderna återspeglades. De företag, som bygger på budgetfinansieringssystemet, skulle arbeta på grundval av sina planerade kostnader och utan vinst, ty alla vinster skulle gå till inrikes-handelsministeriet – givetvis gäller detta den del av nationalprodukten, vilken går till varor och alltså tar gestalt huvudsakligen i utlägg för konsumtion – och tack vare index skulle förvaltning och företag hållas fortlöpande under rättade om vår egentliga effektivitet och därigenom kunna undvika felaktiga beslut. En sådan omläggning skulle inte komma att gå ut över befolkningen, eftersom priserna på de varor den tillhandlar sig självständigt fastställts med hänsyn till efterfrågan och varje särskild produkts livsnödvändighet.

För att kunna beräkna storleken av låt oss säga ett investeringsbelopp, skulle vi behöva göra upp en kalkyl över råvaror och direktimporterad utrustning, kostnader för bygg- och monteringsmaterial och tilltänkta löner, allt under beaktande av de verkliga möjligheterna och med en viss marginal för byggnadsapparaten. På så sätt skulle vi efter investeringens fullbordan ha tre beräkningar till vårt förfogande: en, som anger företagets realkostnad i pengar, en annan över vad det skulle kosta enligt de på världsmarknaden rådande produktivitetbegreppen. Skillnaden mellan den första och den andra skulle tillskrivas byggapparats bristande effektivitet; skillnaden mellan den andra och den tredje skulle ange graden av vår efterblivenhet inom den sektor det handlar om.

Detta tillåter oss att fatta grundläggande beslut när det gäller att välja vilket material vi skall använda: cement, stål eller plast; tak av fibercement, aluminium eller zink, ledningar av järn, bly eller koppar, fönsterramar av trä, järn eller aluminium och så vidare.

På grund av politiska eller utrikeshandelsmässiga eller andra överväganden kan visserligen alla sådana beslut komma att fjärma sig från matematiskt optimum, men vi skulle alltid vara i stånd att jämföra vårt arbete med de verkliga framstegen i världen. Ty priserna kan aldrig sväva helt fritt i luften, utan någon anknytning till förhållandena på världsmarknaden, vilka vissa år kan ändra sig i överensstämmelse med teknologins utveckling, varvid den socialistiska marknaden och den mellanfolkliga arbetsfördelningen kommer att få ett allt större försprång sedan man uppnått ett socialistiskt världsprissystem, som är mera följdriktigt än det bestående.

Vi skulle kunna ha uppehållit oss längre vid detta ytterst fängslande ämne men föredrar att låta det stanna vid dessa utkast till några grundläggande tankegångar, och fastslå, att de måste underkastas en senare bearbetning.

Kollektiva belöningar

Beträffande de kollektiva belöningarna vid ett företags drift vill vi i första hand åberopa de försök som Fikriat Tabejev redogjort för under rubriken ”Ekonomisk undersökning och ekonomins ledning” i *Revista Internacional*, nr 11/1963. Där heter det:

Vilken är alltså den väsentliga och avgörande måttstock man bör anlägga för att bedöma företagets verksamhet? De ekonomiska undersökningarna har lett till ett flertal förslag till svar på denna fråga.

Några ekonomer föreslår tillväxttakten, andra arbetsomkostnaderna, och så vidare. Sovjet-tidningarna har på sina sidor återgett det omfattande meningsskifte, som en artikel av professor Liberman framkallat och där denne som grundläggande mätare av företagets verksamhet föreslagit lönsamhetsgraden, tillväxttakten och vinsten. Vi tror emellertid, att när det gäller att bedöma ett företags sätt att verka så är det lämpligt att framför allt ta det bidrag till en bestämd produktionstyp, som företagets anställda presterat, med i beräkningen. Det står, när allt kommer omkring, inte i motsättning till strävan efter en tillräckligt hög lönsamhet hos produktionen, men tillåter en kraftsamling för att mera målmedvetet inrikta de anställda på att fullända produktionsprocessen. Samhällsorganisationerna i Tartariet har således föreslagit, att värdenormen för varje produkts bearbetning tas till huvudindex. För att utröna möjligheten av att omsätta detta förslag i verkligheten, genomfördes ett ekonomiskt försök.

1962 fastställdes och godtogs bearbetningsvärdenormer inom alla den tartariska industrins olika produktionsgrenar. Året utgjorde en övergångsperiod, under vilken detta nya index användes i planeringen jämsides med ett totalproduktionsindex.

Detta nya index bygger alltså på bearbetningsvärdenormen och speglar de tekniskt sett befogade utgifterna, i vilka lönen och de överskott arbetarna uppburit medräknas, jämte utgifterna för verkstaden och hela fabriken vid tillverkningen av varje enskild artikel.

Det måste framhållas, att införandet av detta index inte har någonting att skaffa med de ”djävulska” förfaringssätt med tidsstudier, som används i de kapitalistiska länderna. Ty vi går målmedvetet in för att organisera arbetsprocesserna rationellt, inte för att driva upp arbetstakten på ett otillbörligt sätt. Varje strävan att fastställa arbetsnormerna genomförs under omedelbar medverkan från de i företaget anställdas och från samhällsorganisationernas – främst fackföreningarnas – sida. Till skillnad från totalproduktionsindex innefattar bearbetningsvärdenormen varken lejonparten av de materiella utgifterna – som materialiserar andra företags tidigare arbete – eller vinsten, alltså de beståndsdelar av värdet på total- och varuproduktionen, som ger en snedvriden bild av det verkliga omfånget hos företagets produktiva verksamhet. Genom att mera noggrant återspegla det arbete, som läggs ned på varje särskild artikel, ger det index, som bygger på bearbetningsvärdenormen, oss en möjlighet att på ett mera gripbart sätt ange vilka uppgifter som hör samman med ökad prestation, sänkta utgifter och varje given produktionstyps lönsamhet. Det är också det ändamåls-enligaste med hänsyn till planeringen och sättet för den ekonomiska förvaltningen inom företagen. Dessutom tillåter det en jämförelse av arbetets produktivitet hos likartade företag.

Oss förefaller denna sovjetiska undersökning mycket läsvärd, och att i några avseenden ha kommit till slutsatser, som sammanfaller med våra egna.

Sammanfattning av föreställningarna om budget-finansieringssystemet

För att så göra en sammanfattning av våra föreställningar om budgetfinansieringssystemet så kan det vara lämpligt att börja med att fastslå, att det utgör ett omfattande begrepp, det vill säga att dess objektiva verkningskraft kommer till sin rätt först om det inom näringslivets alla områden skulle införas som det enhetssystem vilket, med utgångspunkt från de politiska besluten, skulle genomströmma samhället: över JUCEPLAN³⁹ och genom ministeriets kanaler ned till företag och företagsenheter för att där bli till ett med folket, och så därifrån verka tillbaka på de politiskt beslutfattande instanserna, liksom ett kretslopp vilket, alltefter som kontrollen över produktionen så tillåter, mer eller mindre av sig självt får pulsera fram i vissa olika rytmer. Ministerierna skulle bära det särskilda ansvaret för att planerna utförs och övervakas, något som företag och företagsenheter likaledes borde göra enligt befogenheter att fatta beslut, vilka kan vara mer eller mindre tänjbara allt efter organisationstyp, produktions-typ och tidpunkt. JUCEPLAN skulle överta den totala och centrala kontrollen över närings-livet och i denna verksamhet bistås av finansministeriet i allt som avser finanskontrollen och av arbetsministeriet i arbetskraftsplaneringsfrågor.

³⁹ Förkortning av ”Junta Central de Planificación”, det centrala planeringsrådet på Kuba, vilket ungefär motsvarar Sovjetunionens GOSPLAN; Ö. *anm.*

Då emellertid allt detta inte sköts så, skall vi i stället redogöra för dagens verklighet, med alla dess begränsningar, dess små segrar, dess brister och nederlag, av vilka några må vara ursäktade – eller åtminstone ursäktliga – eftersom de förorsakats av vår oerfarenhet eller andra grova fel.

Det centrala planeringsrådet anger blott i grova drag riktlinjerna för planen och kontroll-siffrorna för sådana produkter, som betecknas som basprodukter och över vilka det utövar en mer eller mindre strikt kontroll. De centrala organen, till vilka vi räknar industriministeriet, har överinseende över de så kallade centraliserade produkterna, de övriga kontrolleras enligt överenskommelse mellan företagen. Sedan planen avvägs och fastställts undertecknas dessa överenskommelser – mången gång sker det redan dessförinnan – och arbetet sätter i gång.

Ministeriets centrala apparat åtar sig uppgiften att se till att produktionen fullföljs på företagsnivå, och företaget bör ansvara för att den fullföljs på företagsenhetsnivå. Det väsentliga är, att bokföringen sammanfaller hos dessa båda instanser, alltså ministeriet och företaget.

Fast och lös egendom måste fortsätta att kontrolleras centralt så att sådana tillgångar, som av någon anledning ligger outnyttjade i vissa företag, lätt kan flyttas från ett håll till ett annat inom hela verkstadskretsen. Ministeriet har rätt att flytta utrustning från ett företag till ett annat. Tillgångarna saknar varukaraktär; i böckerna behöver blott göras en motsvarande anteckning så att de på ena stället bokförs som utgående, på det andra som ingående. Av tillverkningen avsätts sedan en del, som genom inrikeshandelsministeriets försorg går omedelbart till befolkningen, medan en annan går till andra slags produktionsenheter, vilka använder våra produkter som halvfabrikat.

Vår grunduppfattning är nu, att produkten under hela detta förlopp ökar i värde på grund av det i den nedlagda arbetet, men att inga som helst tvingande skäl för att företagen skulle knyta kommersiella förbindelser sinsemellan för den skull föreligger. Leveransåtaganden och motsvarande köporder, eller de handlingar som vid tillfället i fråga måste utställas, innebär helt enkelt bekräftelsen på att ett företag uppfyllt sin plikt att tillverka och leverera en viss produkt. Och förhållandet, att ett annat företag emottar produkten betyder – för att använda i dagens läge lätt idealiserade begrepp, det måste tillstås – ett erkännande av dennas kvalitet. Produkten förvandlas så till handelsvara, när den i rättslig mening byter ägare och sugs upp i den individuella konsumtionen. Produktionsmedlen för andra företag utgör ingen vara men måste värdesättas enligt de index vi tidigare föreslagit, i det man anställer en jämförelse med det arbete, som erfordras för att i avsedd utsträckning täcka konsumtionen, för att kunna åsätta grundutrustningen respektive råvarorna ett pris.

Fordringarna på kvalitet, kvantitet och sortiment måste uppfyllas enligt kvartalsplanerna. Företagsenheten skulle utbetala lön direkt till arbetarna enligt de gällande arbetsnormerna. En av de frågor, som ännu ej berörts, förblir obesvarad: hur skall inom folkhushållets ram kollektivet inom en produktionsenhet belönas för en särskilt lysande insats, eller i varje fall en insats över genomsnittet, och bör de andra fabriker, som ej varit i stånd att på ett riktigt sätt fullgöra sina åtaganden, bestraffas eller ej?

Budgetfinansieringssystemets nuvarande arbetssätt

Vad tilldrar sig i dag? Till det vanligaste hör, att en fabrik aldrig får tillgång till erforderliga medel på anvisat sätt och på anvisad tid, och därför inte kan uppfylla sina produktionsplaner; men värre är, att den många gånger får sig tilldelad råvaror, som är avsedda för ett annat teknologiskt förfaringssätt, och därför företar omställningar, som föranleder ändringar i förfaringssättet. Detta påverkar de omedelbara tillverkningskostnaderna, behovet av

arbetskraft, i några fall även investeringarna och bringar ofta hela planen i oreda, vilket framtvningar upprepade omläggningar.

För närvarande kan vi på ministernivå blott ta kännedom om och anteckna dessa störningar, men vi står redan i begrepp att träda in i ett nytt skede, där vi kan utöva inflytande på vissa delar av planen, åtminstone tillräckligt för att kunna fordra, att varje störning bokförings- eller siffermässigt förutses och följaktligen skall kunna kontrolleras. Ännu finns ej den automatiska apparatur som erfordras för att alla kontroller snabbt skall kunna genomföras och index analyseras; vi förfogar varken över tillräcklig analyskapacitet eller tillräcklig kapacitet för att få fram riktiga index eller siffror som kan tolka dem.

Företagen står i omedelbar förbindelse – mången gång telefonisk eller telegrafisk eller genom ett provinsombud – med sina fabriker; i andra fall genom ministeriets delegationer, vilka tjänstgör som kontrollinstans. Inom kommunerna eller de ekonomiskt-politiska instanserna av detta slag verkar de så kallade CILOS, som icke är någonting annat än en församling av administratörer från företagsenheter från samma område och som ansvarar för att gemensamma frågor gås igenom och beslut fattas om ömsesidig hjälp i smärre angelägenheter, där det vore allt för omständligt att anlita vederbörliga kanaler för att på byråkratisk väg nå fram till en lösning. I vissa fall kan de få låna bort utrustning – varvid de emellertid alltid måste beakta, att företaget i fråga måste tillfrågas innan någon slutgiltig överföring företas.

Under de första dagarna i varje månad kommer produktionsstatistiken till ministeriet, där den gås igenom ända upp på högsta nivå, och där åtgärder av principiell beskaffenhet vidtas för att rätta till olika brister. Under de följande dagarna anländer en annan, mera omfattande och utarbetad statistik, som likaledes gör det möjligt att på olika nivåer vidta konkreta åtgärder för att lösa skilda problem.

Vilka är de mest framträdande svagheter hos detta system? Vi tror, att i första hand dess brist på mognad måste framhållas. Därefter bristen på verkligt dugande kadrer, på alla nivåer. Det tredje felet med systemet och dess sätt att verka är att det inte utarbetats tillräckligt för att kunna slå igenom hos och genomsyra de breda lagren så att de kan börja få en bättre förståelse för det. Vi skulle också kunna nämna, att det inte finns någon central planeringsapparat, som arbetar enhetligt och med absolut hierarkisk ordning, vilket skulle underlätta arbetet. Därtill kommer så knappheten i materialtillgång, otillräckliga transportmedel, vilket mången gång framtvningar varuanhopning och ofta försinkar produktionen; brister i hela kvalitets-kontroll-apparaten och i förbindelserna – som egentligen borde vara så nära, harmoniska och klart definierade som möjligt – till distributionsinstanserna och då framför allt inrikeshandelsministeriet, liksom till några leverantörsinstanser, särskilt utrikeshandelsministeriet och nationella institutet för jordreform. Tills vidare är det alltså svårt att med säkerhet avgöra, vilka brister som är en följd av svagheter i själva systemet, och vilka som främst beror på vår nuvarande organisationsgrad.

För närvarande lockar varken fabriken eller företaget med materiella förmåner kollektivt; och det beror inte på att man här skulle ha rättat sig efter någon central tanke i upplägningen av systemet, utan helt enkelt på att dettas organisation ej hunnit fördjupas så att man kan beräkna sådana förmåner efter någon annan måttstock än blott och bart uppfyllandet eller överskridandet av normerna i företagets viktigaste planer; alltså av skäl vi redan anfört ovan.

Man pådyvlar systemet en tendens till byråkratism, och en av de punkter man ständigt måste insistera på är också en rationalisering av hela förvaltningsapparaten så att denna blir så liten som möjligt. Nåväl, ur analysens sakliga synvinkel betraktat är det uppenbart, att det behövs mycket mindre byråkrati ju mer registrerings- och kontrollverksamheten centraliseras – förutsatt nämligen att centraliseringen av samtliga förvaltningsuppgifter, som åvilar alla

företag, genomförs så att dessas administration kan inskränkas till handhavandet av själva kärnuppgifterna, alltså till att leda företagsenheterna, insamla olika uppgifter och vidarebefordra dessa till den centrala instansen.

För närvarande är detta dock omöjligt. Trots det måste vi nå fram till skapandet av optimalt stora enheter, något som i högsta grad skulle underlättas av detta system genom att arbetsnormer för ett enda slag av lönequalifikation uppställs, så att de inkrökta föreställningarna om företaget som centrum för den enskildes verksamhet kan fejas undan och man i stället blir mer och mer tillvänd mot samhället i dess helhet.

Några i allmänna drag redovisade fördelar hos systemet

Enligt vår uppfattning har systemet följande fördelar:

För det första tenderar det genom sin centraliseringssträvan till ett förnuftigare utnyttjande av nationens tillgångar.

För det andra tenderar det till en mera omfattande rationalisering av hela den statliga förvaltningen.

För det tredje leder – inom rimliga gränser – samma centraliseringstendens nödvändigtvis till uppkomsten av större företagsenheter, vilket sparar in arbetskraft och höjer arbetarnas produktivitet.

För det fjärde förvandlar det genom inlemmandet i ett enhetligt normsystem hela ministeriet – i ett fall, och skulle göra det med alla ministerier, om det vore möjligt – till ett enda stort statligt företag, där man kan nå från den ena instansen till den andra, och inom olika grenar befordras till olika befattningar utan att löneproblem uppstår, eftersom ändå bara en landsomfattande tariff används.

För det femte: i och med att man kan räkna med organ för byggnadsverksamheten, vilka är inlemmade i systemet, kan övervakningen av investeringarna avsevärt förenklas. Den omedelbara sakövervakningen genomförs av den kontrakterade mottagaren av investeringarna, den finansiella uppsikten av finansministeriet.

Det är viktigt att understryka, att en allmän föreställning om allas samarbete med alla stegvis kommer att utvecklas hos arbetaren, en känsla av att höra till den stora gemenskap, som landets befolkning utgör; fördjupandet av hans insikt om plikten mot samhället måste därför påskyndas.

Följande Marx-citat är intressant, ty om man bortser från de ord, som förutsätter att kapitalismen råder, skildrar det hur arbetstraditioner efterhand uppkommer. Det kan alltså tjäna oss till en fingervisning vid byggandet av socialismen:

Det är inte nog, att arbetsmedlen å ena sidan uppträder som kapital, medan det å andra sidan finns människor som inte har något annat att sälja än sin egen arbetskraft. Det är inte heller nog, att de tvingas till att frivilligt sälja sig själva. Den kapitalistiska produktionen utvecklar efter hand en arbetarklass, som på grund av uppfostran, tradition och sedvana erkänner det kapitalistiska produktionssättet som en självklar naturlag. Den högt utvecklade kapitalistiska produktionsprocessen bryter ned varje motstånd. Den ständiga alstringen av en relativ överbefolkning reglerar lagen om tillgång och efterfrågan på arbete och därmed även arbetslönen i överensstämmelse med kapitalets krav. De ekonomiska förhållandenas tysta tvång beseglar kapitalets herravälde över arbetaren. Visserligen kan direkt våld ännu komma till användning, men det hör till undantagen. I vanliga fall kan arbetaren överlämnas åt "produktionens naturlagar", dvs. till det beroende av kapitalet, som kommer ur själva produktionsförhållandena, och som de garanterar och förevisar. Det var annorlunda, då grundvalen först blev lagd för det kapitalistiska produktionssättet. Den nya uppåtsträvande bourgeoisin behöver och använder statsmakten för att "reglera" arbetslönen, dvs.

för att hålla arbetslönen inom de gränser, som dikteras av hänsynen till profiten, för att förlänga arbetsdagen och för att hålla arbetaren själv i normalt beroende av kapitalet.⁴⁰

Produktionskrafterna utvecklas, produktionsförhållandena förändras, allt är arbetarstatens påverkan på medvetenheten i färd med att åstadkomma.

Vad det materiella intresset angår, önskar vi med detta system uppnå, att denna drivkraft ej förvandlas till någonting, vilket tvingar den enskilde till att vare sig som enskild människa eller som del av ett kollektiv av enskilda människor kämpa förtvivlat med andra människor för att nå upp till bestämda normer för tillverkningen eller distributionen, och på så sätt tillvälla sig en särskilt gynnad ställning; uppnå, att i stället den samhälleliga uppgiften blir den fasta grundvalen för arbetarens kraftinsats. Samtidigt vill vi emellertid kunna övervaka arbetet, fullt medvetna om dess brister; belöna eller bestraffa genom att använda materiella incitament eller motsatsen, individuellt eller kollektivt, allt efter som arbetaren eller produktionsenheten är eller ej är i stånd att fullgöra sin samhälleliga plikt. Om vi dessutom gör dugligheten till förutsättning för befordran så kommer det – när det genomförts i landsomfattande utsträckning – att frammana en allmän strävan att lära sig mera hos landets samlade arbetarmassa. Denna strävan att bli duglig kommer inte att kunna hämmas av några avvikande lokala förhållanden, eftersom landet som helhet kommer att utgöra ramen för arbetet. Den kommer därför att framkalla en ytterst påtaglig tendens till teknisk vidareutveckling.

Därtill måste man beakta att arbetarstudenter, som visar sin duglighet, medelst ett särskilt understödsförfarande lätt kan tas ut och överföras till andra anställningar – dock ej i områden med arbetskraftsöverskott – för att bygga upp fabriker av mera produktivt slag och som därför närmare motsvarar den grundläggande tanken om övergången till kommunismen, alltså till ett samhälle med en uppdriven produktion och där människornas väsentliga behov tillgodoses.

Vidare måste man framhäva den uppfostrarroll partiet borde spela när det gäller att förvandla arbetsplatserna till kollektiva uttryck för arbetarnas åligganden och strävanden, till det ställe, där deras krav på att få tjäna samhället kan ta gestalt.

Man skulle kunna tänka sig, att just arbetsplatserna kommer att bilda själva urgrunden för framtidssamhällets politiska kraftcentrum, varifrån sedan olika impulser kan föras vidare till mera sammansatta instanser och så förse parti och regering med uppslag när det gäller att fatta grundläggande beslut i fråga om näringsliv och den enskildes kulturella liv.

Former och tillvägagångssätt för den socialistiska planeringen mot bakgrunden av produktivkrafternas utvecklingsnivå av Charles Bettelheim⁴¹

Följande text har uppkommit ur en teoretisk betraktelse över några av de problem, som det kubanska folkhushållet för närvarande står inför. Det rör sig om problem, vilka med nödvändighet inställer sig i varje land, som gått in för att bygga socialismen. Därför förefaller det mig som om texten i sin – så när som på några oväsentliga ändringar – ursprungliga fattning skulle kunna ha sitt intresse och alltså förtjäna att offentliggöras. Givetvis kommer jag inte att i de nedanstående utläggningarna gå in på alla viktiga frågor i samband med byggandet av socialismen, eftersom detta ju inte nödvändigtvis är påkallat med hänsyn just till frågeställningarna kring den kubanska ekonomin. Några av dessa frågor kommer emellertid att beröras i de andra avsnitten av denna bok.

⁴⁰ Karl Marx, *Kapitalet*, Första boken, sid 649.

⁴¹ Publicerad i *Cuba Socialista*, nr 32, april 1964.

Som man skall finna, bortses här från de särskilda historiska förutsättningar, vilka gällt just Kuba och Sovjetunionen, liksom från en del andra problem än de rent ekonomiska, även om man självfallet måste ta hänsyn också till dem vid utarbetandet av konkreta lösningar.

Denna text hör alltså hemma på den ekonomiska teorins område. Den ekonomiska teorin är ett ofrånkomligt redskap när det gäller att få fram en korrekt lösning på ekonomiska problem, även om den självfallet inte räcker till för att lämna uttömmande svar på alla de frågor i samband med planhushållningen och byggandet av ett socialistiskt näringsliv, vilka sedan praktiken ger upphov till.

För att så korrekt som möjligt kunna lösa de problem, som det kubanska folkhushållet för närvarande brottas med, måste man alltså underkasta dem en teoretisk analys. Endast på grundvalen av en sådan undersökning kan man klargöra den ekonomiska strategi och taktik, som svarar mot det innevarande utvecklingskedets krav; och det blott om man samtidigt beaktar de särskilda, betecknande dragen hos detta skede, liksom produktivkrafternas nuvarande utvecklingsnivå.

Och det är endast på grundvalen av en sådan undersökning man kan ange vilka organisationsformer och arbetsmetoder, som svarar mot den tillämpade ekonomiska strategin och taktiken.

Om en teoretisk analys objektivt sett är ofrånkomlig så är den emellertid lika ofrånkomlig också subjektivt sett. Endast med dess hjälp kan man nämligen skapa sig den vetenskapligt underbyggda föreställning om framtiden, vilken är oundgänglig som ledstjärna för revolutionens ledare, den politiska kadern och själva det arbetande folket. En vetenskapligt underbyggd föreställning om framtiden är nödvändig även för att man på smidigaste och bästa möjliga sätt skall kunna förverkliga de allmänna målsättningar man enats om.

Därtill måste den underlätta för folk att

- a) övervinna den tveksamhet, som man helt naturligt kan känna inför övergången från gamla invanda organisationsformer och arbetsmetoder till nya sådana;
- b) undvika känslan av att utvecklingen går tillbaka på det ekonomiska organisationsplanet, då man i själva verket bara avsäger sig föräldrade eller ännu oförberedda, det vill säga för närvarande olämpliga organisationsformer, samt
- c) undvika att frestas att ta efter organisationsformer och metoder, vilka visserligen kan ha utfallit väl – men under objektivt sett helt andra förutsättningar och i sammanhang, där man i första hand varit tvungen att ägna sig åt helt andra problem än sådana, som sysselsätter den kubanska ekonomin av i dag.

På det teoretiska området ligger som bekant själva huvudfrågan i att produktivkrafterna måste behandlas efter sina förutsättningar. Handlar man annorlunda, blir det omöjligt att behärska produktivkrafterna, det vill säga att effektivt länka deras utveckling.

Det är likaledes nödvändigt att analysera människornas beteendemönster på det teoretiska planet, och då inte som om det i sista hand vore styrt av den *föreställning* människorna gör sig om sambandet dem emellan och om sina olika uppgifter i samhället. I så fall skulle man ju blott behöva ändra på denna föreställning, främst genom uppfostran, för att åstadkomma en uppmjukning av beteendemönstret i önskad riktning. Och att tro något sådant innebär, att man anlägger ett idealistiskt synsätt. Nej, mönstret måste analyseras i sin egenskap av en återspeglning av människans infogande i en teknisk och samhällelig arbetsfördelning, i en given produktions- och reproduktionsprocess, som också återskapar människornas behov i och med att den fortlöpande förändrar dem, alltså i ett utvecklingsförlopp, som ytterst bestäms av den utvecklingsnivå produktivkrafterna befinner sig på.

Och en sådan analys leder just fram till insikten om att den avgörande drivkraften bakom förändringarna i det mänskliga beteendemönstret återfinns i de förändringar, som företas i produktionen och dess organisation. Uppfostran har sin huvudsakliga uppgift i att bidra till att låta nedärvda, alltjämt kvardröjande attityder och mönster försvinna och i stället trygga inlärandet av de nya normer för beteendet, vilka påkallas av själva utvecklingen av produktivkrafterna.

Utifrån dessa regler för analyser i allmänhet, som gäller för den historiska materialismen, måste man försöka lösa de genom produktionsförhållandenas och produktivkrafternas utveckling och inbördes samband uppkomna problemen, liksom frågorna om hur gränsen skall dras mellan olika slag av egendom, hur den socialistiska sektorn skall byggas upp samt hur handeln, inkomstfördelningen och planeringen skall läggas upp.

Den socialistiska och den privata sektorns avgränsning under proletariats diktatur

Som bekant har Marx och Engels påvisat, hur samhällliga produktionsformer breder ut sig i den framväxande kapitalismens spår, och hur produktivkrafternas därför allt tydligare sociala karaktär gör förallmänligandet av produktionsmedlen *objektivt nödvändigt*.⁴² Vi vet också att den vetenskapliga socialismens grundare visat, att produktivkrafternas sociala karaktär framträder mer eller mindre tydligt allt efter arten av den ekonomiska verksamheten och den teknik, som utnyttjas. Av dessa analyser, som sedan vidareutvecklades av Lenin, drog denne praktiska slutsatser om hur den socialistiska sektorn av näringslivet skulle avgränsas från den privata i det första skedet av proletariats diktatur, liksom om förutsättningarna för hur den privata sektorn därefter skulle avvecklas och de tidigare inom den bedrivna verksamheterna överförs till den socialistiska sektorn.

Lenin har framför allt pekat på att de små och medelstora jordbruksenheterens problem kan lösas blott i samband med en omorganisering av hela näringslivet, genom att man går över från den enskilda småföretagsamhetens sammanhangslösa varuförpackning till samhällsdrift. Och han tillägger:

En sådan övergång blir med nödvändighet ytterst tidskrävande. Den kan endast fördröjas och försvåras genom förhastade och oförsiktiga administrativa och legislativa åtgärder. Påskyndas kan denna övergång endast genom att bonden ges sådan hjälp att han i stor omfattning kan förbättra hela åkerbrukstekniken, omvandla den i grunden.⁴³

I denna 1919 författade text framhåller alltså Lenin övergångsskedets långvarighet samt vikten av det bistånd, som härunder måste tillförsäkras bönderna, och av att man skapar de tekniska förutsättningarna för den omställning jordbruket måste genomgå.

I sin välkända rapport från 1921 om leveranspliktens ersättande av naturabeskattnings återkommer Lenin utförligt till dessa tankar:

De kommunister som drömde om att på tre år göra om småbrukets ekonomiska bas och ekonomiska rötter var naturligtvis fantasier.

... det kommer att ta generationer att omstöpa småbrukaren, att förändra hela hans mentalitet och levnadsvanor. Problemet med småbrukaren, med att s a s sanera hela hans mentalitet, kan endast lösas med en materiell grundval och teknisk utrustning och genom användning av traktorer och

⁴² Mera allmänt anges numera sambandet mellan å ena sidan produktivkrafternas utvecklingsnivå samt å den andra arten av de mot denna svarande tillverknings- och ägandeförhållandena med uttrycket *lagen om den ovillkorliga överensstämmelsen mellan produktionsförhållandena och produktivkrafternas art* – ett uttryck, som först användes av Josef Stalin i hans bok *Socialismens ekonomiska problem i Sovjetunionen*.

⁴³ Vladimir I. Lenin, "Ekonomi och politik under den proletära diktaturens epok", i *Valda verk i 10 band*, bd 9, sid 184-5. [Ekonomi och politik under den proletära diktaturens epok](#)

andra lantbruksmaskiner i stor skala, genom elektrifiering i stor skala. Det är vad som i grunden och mycket snabbt skulle omvandla småbrukaren.⁴⁴

Som bekant drar Lenin alla de praktiska slutsatserna av denna analys: eftersom självägande fattiga och medelstora bönder länge än kommer att finnas till såsom sådana, måste man också, säger han, ”försöka tillgodose böndernas krav”.⁴⁵ Och han tillägger:

Men hur skall bondens behov tillgodoses och vad menas med att tillgodose dessa behov? Var finns svaret på den frågan? ... vi måste pröva dem, granska allt vi vet om jordbrukarnas ekonomiska krav i ljuset av den ekonomiska vetenskapen. Och då kan vi genast säga oss, att det egentligen endast behövs två saker för att tillfredsställa småbrukaren. För det första en viss omsättningsfrihet, en frihet för den private småägaren, och för det andra varor och produkter. Vad gör man med fri omsättning och fri handel om det inte finns någonting att omsätta och handla med?⁴⁶

När Lenin slutligen understryker nödvändigheten av att för en lång övergångstid bibehålla en privatjordbruksproduktion⁴⁷, nämligen för så lång tid som det skulle ta att skapa de tekniska förutsättningarna för en samhällelig jordbruksproduktion, omfattande nog för att kunna täcka hela samhällets behov, och när han förordar en häremot svarande näringsfrihet på det lokala marknadsplanet, så gör han det emedan jordbruksproduktionen tekniskt sett är svårast att förändra, och det med hänsyn till de materiella förutsättningarna lika väl som till produktionens bundenhet till hävd och sedvänja; därtill kommer så att bondebefolkningen utgör en särdeles viktig klass, vars förbund med arbetarklassen är oundgängligt för proletariats diktatur.

Vad som gäller för privatjordbruksproduktionen, gäller emellertid lika mycket för hantverks- och småindustriproduktionen så länge dessa näringsgrenar ännu ej arbetat sig upp till ett tekniskt högtstående plan.

Uppbyggandet av den socialistiska sektorn

Om avvägningen mellan den enskilda och den socialistiska sektorn sedan länge varit föremål för teoretiska utläggningar så har detsamma – hur häpnadsväckande detta sedan än kan förefalla – inte, eller åtminstone inte i samma utsträckning, varit fallet med de problem, som uppkommit i samband med det inre uppbyggandet av den socialistiska sektorn. Utarbetandet av de grundsatser, vilka skall gälla för uppbyggandet av denna sektor i sådana länder, som slår in på socialismens väg, påkallar därför särskild uppmärksamhet. De övriga socialistiska ländernas historiska erfarenheter måste för detta ändamål analyseras teoretiskt för att helt kunna utnyttjas.

Historiskt sett har det inre uppbyggandet av den socialistiska sektorn i Sovjetunionen försiggått under hänsynstagande främst till det ofrånkomliga kravet att i första hand ta itu med sådana problem, som måste lösas under trycket av en rad synnerligen svåra och komplicerade förhållanden, och det ofta i ytterst trängda lägen: krigskommunismen, återuppbyggnaden efter inbördeskriget, utarbetandet och omläggningen av femårsplanerna allt medan fascismen bredde ut sig i Tyskland och det andra världskriget ryckte allt närmare; så på nytt krig, på nytt återuppbyggnad. Alltid har det inte heller gått att planmässigt anpassa uppbyggandet efter de krav, som svarat mot produktivkrafternas utvecklingsnivå; man har måst lära av erfarenheterna och rätta sig efter de snabbt växlande omständigheterna.

⁴⁴ Vladimir I. Lenin, ”Rapport om överskottsrekvisitionens ersättande med naturaskatt”, i *Valda verk i 10 band*, bd 10, sid 288. Se [Rysslands kommunistiska partis \(bolsjevikerna\) tionde kongress](#)

⁴⁵ Ibid., sid 288

⁴⁶ Ibid., sid 288-9.

⁴⁷ En nödvändighet, vilken Lenin som bekant förutsåg inte blott för den 1921 efterblivna ryska folkushållningen, utan även för de mer framskridna kapitalistiska ländernas vidkommande, (V. I. Lenin, *Obras Completas*, band 31, sid. 152-154, Editora Política, La Habana, 1963)

Allt detta fick ganska ofta återkommande omläggningar inom organisationen till följd, såväl i fråga om produktionsenheterna och deras rättsliga maktbefogenheter som i fråga om själva arten av de instanser, till vilka dessa enheter knöts, deras beslutsrätt och så vidare. Självfallet beror det mycket på hur dessa problem blir lösta om den socialistiska sektorn kommer att fungera väl eller dåligt, hur lönsam den kommer att bli samt hur snabbt den blir i stånd att utvecklas och anpassa sig efter de tekniska framstegen, och så vidare.

Redan länge har alltså uppbyggandet av den socialistiska sektorn inom sovjetekonomin varit föremål för omläggningar, vilka varit en följd framför allt av omedelbara praktiska överväganden, däremot knappast av någon teoretiskt fördjupad analys. Först helt nyligen har här en förändring inträtt. Man bemödar sig numera om att ta större hänsyn till de krav, som lagen om den nödvändiga överensstämmelsen mellan produktionsförhållandena och produktivkrafternas nivå ställer, när det gäller uppbyggandet av själva den socialistiska sektorn.⁴⁸

Senare, i sitt verk *Socialismens ekonomiska problem i Sovjetunionen*, skrev Stalin:

Det vore ett misstag att slå sig till ro och tro att det inte finns några motsättningar mellan våra produktivkrafter och våra produktionsförhållanden. Motsättningar har förekommit och kommer att förekomma, eftersom utvecklingen av produktionsförhållandena har legat och kommer att ligga efter utvecklingen av produktivkrafterna. Om de ledande organen tillämpar en rimlig politik kommer inte dessa motsättningar att degenerera i fiendskap, och de slutar inte med en konflikt mellan produktionsförhållanden och produktivkrafter i samhället. Saken skulle te sig annorlunda om vi tillämpade en felaktig politik ... Då blir en konflikt oundviklig och våra produktionsförhållanden riskerar att bli ett allvarligt hinder för utvecklandet av produktivkrafterna.

Med hänsyn till hur oerhört viktig en korrekt lösning av organisationsproblemen är för byggandet av socialismen på Kuba, liksom i varje annat land, som slår in på socialismens väg, och med hänsyn till nödvändigheten att på detta lika väl som på andra områden kunna stödja sig på erfarenheterna från de längst framskridna socialistiska länderna, måste vi åtminstone för ett ögonblick uppehålla oss vid skälen till att dessa problem hittills inte har lösts mera än delvis och otillfredsställande ens i Sovjetunionen.

Några av dessa skäl är av rent praktisk art. Det avgörande tycks emellertid vara den främst förvaltningsmässiga natur, som den sovjetiska planeringen för långa tider måst anta på grund av den förtursrätt man var tvungen att tillerkänna utvecklingen av en ekonomisk infrastruktur, och då framför allt den tunga industrin.

I själva verket var Sovjetunionen ett ekonomiskt efterblivet land, i vilket man snabbt måste skapa de materiella förutsättningarna för en utvidgad socialistisk produktion. Därför lade man ned oerhörda ansträngningar på att utveckla sektor 1 inom näringslivet, och då i synnerhet de grundläggande industrierna. Under dessa omständigheter fick ofta det krav på så hög ekonomisk effektivitet som möjligt, vilket måste utgöra själva grundvalen för uppbyggnadssträvandena, sättas i andra hand – kanske inte så mycket på det strategiska planet, där det nog brukat beaktas, men desto mer på det taktiska. Och det gäller inte bara i fråga om den ekonomiska organisationen.

Om vi sedan bortser från denna historiska bakgrund så finner vi ytterligare skäl i det sätt, på vilket det teoretiska utarbetandet av avgörande punkter i doktrinen bedrivits. Dessa skäl förtjänar stor uppmärksamhet.

⁴⁸ Här kan det vara befogat att inskjuta ett påpekande om den utveckling Stalins tänkande i detta sammanhang undergick. På tal om det socialistiska samhället skrev han så här: ”Här står produktionsförhållandena i full överensstämmelse med produktivkrafternas tillstånd, ty produktionsprocessens samhälleliga karaktär befastes av det samhälleliga ägandet av produktionsmedlen.” (J. Stalin, ”Om den dialektiska och historiska materialismen”, i *Leninismens problem*, Moskva 1951, sid 848). [Om den dialektiska och den historiska materialismen](#)

1. De ekonomiska lagarna och socialismen

Ett av dessa skäl, och då ett bland de viktigaste, tycks ha varit en otillräcklig, eller understundom rent av felaktig värdering från vissa marxisters sida av problemet med de ekonomiska lagarna och motsättningarna inom den socialistiska ekonomin och det socialistiska samhället.

Rosa Luxemburg framstår som ett ytterlighetsfall när det gäller sådana felaktiga omdömen. Hon anlägger ett ”vänsterradikalt” synsätt och tänker sig, att inga ekonomiska lagar längre verkar i det socialistiska samhället, och att följaktligen den nationalekonomiska forskningen inte längre kommer att få några studieobjekt.⁴⁹

Samma nedvärdering har Nikolaj Bucharin gett uttryck åt i sin bok om övergångstidens ekonomi [1920], framför allt när han skriver:

... alla nationalekonomins grundläggande frågeställningar kommer att försvinna så snart vi betraktar den organiserade samhällsekonomin ... Därför kan det här bli plats bara för ett system av normer å den ena sidan, och ett system för analys å den andra. Men eftersom själva marknaden inte längre kommer att finnas, kommer det inte heller att ges något utrymme för en vetenskap, som utforskar marknadens ”blint verkande lagar”. På så sätt kommer slutet för det på kapitalistisk varuförställning vilande samhället att tillika innebära slutet för nationalekonomin.⁵⁰

Som vi vet förkastades hans åsikt av Lenin⁵¹ (Bucharin intog på den tiden en ställning längst ut på vänsterkanten).

För vår del anlägger vi två väsentliga aspekter på de misstag, som Bucharin på den tiden begick:

a) Sammanblandningen av ”ekonomiska lagar” med ”marknadslagar” leder till att den politiska ekonomin krymps ned till att bli en ”handelsvetenskap” i stället för att tillerkännas ställningen som en ”samhällsproduktionsvetenskap”;

b) Sammanblandningen av lagarnas fria spel med deras objektiva karaktär.

Givetvis gör misstag av detta slag det alldeles omöjligt att förstå, under vilka förutsättningar värdelagen kan verka i det socialistiska samhällets olika utvecklingsskeden. För övrigt är det just i samband med värdelagens giltighet under socialismen som de ovannämnda felaktiga teoretiska ställningstagandena tidigast, häftigast och mest systematiskt blivit bekämpade. Rent praktiskt, i samband med den socialistiska sektorns inre uppbyggnad, har däremot sådana eller liknande misstag och deras återverkningar först efterhand uppmärksammas och bekämpats.

⁴⁹ Således skriver Rosa Luxemburg: ”... nationalekonomin kommer att ha spelat ut sin roll som vetenskap så snart kapitalismens anarkiska ekonomi lämnat rum åt en planmässig, av hela den arbetande befolkningen upplagd och styrd ekonomisk ordning. Den moderna arbetarklassens seger och förverkligandet av socialismen innebär därmed slutet för nationalekonomin som vetenskap.” (Rosa Luxemburg, ”Einführung in die Nationalökonomie”, Berlin, 1924; sid 71).

⁵⁰ Nikolaj Bucharin citerad efter tyska översättningen, ”Ökonomie der Transformationsperiode”, Hamburg, 1922; sid 2. Finns i engelsk översättning: [The Politics and Economics of the Transition Period](#) – Red.

⁵¹ I en randanmärkning till Bucharins bok påpekar Lenin således, att den av Bucharin använda beskrivningen av vad nationalekonomin är för något, alltså att den skulle vara ”vetenskapen om den *icke-organiserade* samhällsekonomin”, för oss ”ett steg tillbaka i jämförelse med Engels”. Engels hade ju betecknat den politiska ekonomin i vidsträckt mening som ”vetenskapen om under vilka villkor och former de olika mänskliga samhällena framställts och handlat med, alltså fördelat, sina produkter”.

Självfallet är den aspekt på diskussionen, som Bucharins bok gett upphov till, mycket viktig för vårt ämne. För övrigt var Lenins omdömen om boken inte genomgående så nedgörande, som skilda kommentatorer några år senare velat göra gällande. Några av omdömena återfinns i ”Zamechanija na knigu N. Bucharina ”Ekonomika Perechodnaja Perioda”, Moskva, 1932; liksom i bd XI av Lenins samlade skrifter, från 1928.

Man finner också en kommentar till detta meningsskifte och dess fortsättning, med talrika andra hänvisningar, hos A. Kaufmann, ”The origin of the ”Political Economy of Socialism””, i *Soviet Studies*, januari 1953; sid 243 ff, och Ronald L. Meek, ”Studies in the Labour Theory of Value”, London, 1956; framför allt sid 256-57).

Det är i sin *Socialismens ekonomiska problem i Sovjetunionen* som Stalin mest eftertryckligt framhållit förekomsten av objektiva ekonomiska lagar under socialismen⁵², och där han, låt vara utan att uppställa några slutsatser, erinrat framför allt om att dessa lagar gäller också det socialistiska samhällets organisation, alltså de former produktionsförhållandena samt den tekniska och sociala uppbyggnaden av produktionen måste iklädas. Efterhand måste dessa former mjukas upp så att de kan anpassa sig efter själva utvecklingen av produktivkrafterna. Annars kommer de att utgöra ett hinder för dessa krafter tillväxt i stället för att befrämja den.

Och därmed har vi kommit fram till att det kan uppkomma en ”motsättning” mellan den socialistiska sektorns yttre organisatoriska former och de inneboende produktivkrafterna. Samtidigt måste man emellertid understryka den icke-antagonistiska arten av denna motsättning. Ingen grupp inom samhället förfogar nämligen över tillräckliga medel för att kunna bromsa de nödvändiga förändringarna.⁵³

Även Mao Tse-tung har pekat på vilka motsättningar som kan uppstå i det socialistiska samhället och betonat nödvändigheten av att på ett korrekt sätt lösa dem:

Många vägrar att erkänna, att motsättningar fortsätter att existera i ett socialistiskt samhälle... De förstår inte, att det socialistiska samhället blir mer enat och starkare genom att oupphörligt riktigt behandla och lösa motsättningar... De grundläggande motsättningarna i det socialistiska samhället är fortfarande de som består mellan produktionsförhållanden och produktivkrafter och mellan överbyggnaden och den ekonomiska grundvalen...⁵⁴

Själva den omständigheten, att man ännu för tio år sedan behövde vederlägga uppfattningen att inga objektiva lagar skulle verka under socialismen, och inskräpa att motsättningar förekom mellan produktionsförhållanden och produktivkrafter i det socialistiska samhället, ger en föreställning om efterblivenheten hos det teoretiska tänkandet inom detta område. Problemet hur den socialistiska sektorn borde byggas upp har först sent och blott ofullständigt blivit uppställt i vetenskapliga termer.

2. Ägande- och produktionsförhållanden

Ytterligare en teoretisk – djupare liggande och alltjämt föga belyst – orsak till de ovannämnda förhållandena ligger i att analyserna av begreppen ”produktionsförhållanden” och ”egendom” utförts på ett otillfredsställande och ibland felaktigt sätt.

För Marx utgörs som bekant produktionsförhållandena av de förhållanden människorna sinsemellan skapar i samband med den samhälleliga produktionsprocessen; och som bekant förändras dessa förhållanden allt efter som de materiella produktivkrafterna utvecklas.⁵⁵

Produktionsförhållandenas art bestäms alltså av produktivkrafterna själva och av hur högt de hunnit i sin utveckling. Ägandet av produktionsmedlen framstår som det abstrakt-rättsliga uttrycket för vissa produktionsförhållanden, dömt att underkastas förändringar i och med att produktivkrafterna och de mot dessa svarande produktionsförhållandena förändras.⁵⁶

⁵² ”... den ekonomiska politikens lagar under socialismen är objektiva lagar”

⁵³ Detta betyder inte att inte vissa samhällsskikt (såsom byråkraterna) kunde ha intresse av att sätta sig emot de i olika sammanhang erforderliga förändringarna.

⁵⁴ Mao Tse-tung, ”Om den riktiga behandlingen av motsättningarna inom folket”, i *Valda verk*, band 5, sid 374.

⁵⁵ Som Marx skrev: ”I sitt livs samhälleliga produktion träder människorna i bestämda nödvändiga, av deras vilja oberoende förhållanden, produktionsförhållanden, som motsvarar en bestämd utvecklingsgrad av deras materiella produktivkrafter.” (Karl Marx, *Till kritiken av den politiska ekonomin*, ”Förord”, Arbetarkultur, 1969, sid 9). [Till Kritiken av den Politiska Ekonomin](#)

⁵⁶ Så skriver ju Marx också, i omedelbar anslutning till det ovan citerade stycket: ”Summan av dessa produktionsförhållanden bildar samhällets ekonomiska struktur, den reella bas, på vilken en juridisk och politisk överbyggnad reser sig och vilken motsvaras av bestämda former av det samhälleliga medvetandet. Det materiella livets produktionssätt är bestämmande för den sociala, politiska och andliga livsprocessen över huvudtaget. ... På

Sambandet mellan produktivkrafter, produktionsförhållanden och olika slag av ägande har sällan blivit föremål för någon mera träffsäker utredning, något som i synnerhet gäller verk av professor Oskar Lange, särskilt i sin *Socialismens politiska ekonomi*, och åtskilliga andra teoretiker på det ekonomiska området, vilka i ägandet av produktionsmedlen ser själva ”grundvalen” för produktionsförhållandena.⁵⁷

I själva verket är det produktivkrafternas utvecklingsnivå, som avgör produktionsförhållandenas art. Produktionsförhållandena, sådana de i enlighet härmed gestaltar sig, tar sig sedan ett mer eller mindre följdriktigt uttryck i ett visst slag av ägande av produktionsmedlen. Marx upphörde aldrig att anlägga detta synsätt på sambandet mellan olika slag av produktionsförhållanden och ägande.⁵⁸

Om man nu tror att det, som i själva verket utgör endast den mer eller mindre följdriktiga rättsliga överbyggnad produktionsförhållandena iklätt sig, i stället är deras själva grundval, förleds man lätt till felaktiga slutsatser. En sådan uppfattning förhindrar verkligen en analys av sakinnehållet bakom det socialistiska ägandets olika yttre former. Likaså hindrar det en klar och konkret analys av det socialistiska tillägnandet och av grundorsakerna till att varuutbytet och värdelagen bibehålls under det första historiska skedet på vägen mot ett socialistiskt samhälle. Vi måste uppehålla oss något vid dessa olika punkter.

Misstaget att blanda ihop ägandets rättsliga överbyggnad med *själva ägandet*, alltså med det verkliga tillägnandet eller övertagandet av egendomen, är av gammalt datum och uppkallade redan Lenin till bemötanden.

I sin välkända skrift *Om ”vänster”-barnslighet och småborgerlig mentalitet* ställer Lenin två åtgärder mot varandra, nämligen *nationaliseringen*, som utgör en ren rättshandling, mot *församhälleligandet*, som innefattar samhällets makt att verkligen förvalta och fördela⁵⁹, en myndighet, som i sin tur är beroende av att produktivkrafterna nått en viss utvecklingsnivå – och till produktivkrafterna får vi då räkna även människorna själva och deras insikter.

Lenin ställer här den juridiska formaliteten mot de konkreta produktionsförhållandena. Han understryker, att denna juridiska formalitet förblir tom, om dessa förhållanden gestaltas så att de inte låter den yttre formen täcka ett däremot svarande innehåll, alltså om det formella ägandet inte innefattar *rätten att verkligen förfoga över produktionsmedlen och produkterna*.

Över en skenbar omväg återför detta oss till frågan om den socialistiska sektorns inre organisation.

Denna organisation är i själva verket effektiv först när rätten att förfoga över vissa produktionsmedel eller vissa produkter sammanfaller med förmågan att effektivt använda dessa produktionsmedel och dessa produkter. Det beror självfallet inte på människornas ”goda vilja” på vilken samhällelig utvecklingsnivå denna förmåga i ett givet ögonblick befinner sig, utan på hur högt produktivkrafterna hunnit utvecklas.

ett visst stadium av sin utveckling råkar samhällets materiella produktivkrafter i motsättning till de rådande produktionsförhållandena, eller, vad som bara är ett juridiskt uttryck för detta, med de egendomsförhållanden, inom vilka dessa produktivkrafter hittills rört sig.”

⁵⁷ Oskar Lange, *Economie Politique*, Paris, 1962; bd 1, sid 18. På svenska ”Socialismens politiska ekonomi”, i Oskar Lange, *Ekonomisk utveckling och socialism*, Rabén & Sjögren, 1966, sid. 29.

⁵⁸ Se i detta sammanhang, förutom det ovan anförda förordet till ”Till kritiken av den politiska ekonomin”, även Marx” utkast till brev till Vera Zasulitj. Marx framhåller där, att det i primitiva samfälligheter är nödvänget att utföra arbetet gemensamt som ligger till grund för det gemensamma ägandet av jorden, inte tvärtom – MEW, Berlin, Tyska Demokratiska Republiken; bd 19, sid 384 ff.

⁵⁹ Vladimir I. Lenin, ”Om ”vänster”-barnslighet och småborgerlig mentalitet”, i *Valda verk i 10 band*, bd 7, sid 508f. [Om ”vänster”-barnslighet och småborgerlig mentalitet](#)

Och om förfoganderätten ej innefattar denna reella förmåga, om alltså rättssubjektet ej samtidigt är ett verkligt ekonomiskt subjekt, skapas en klyfta mellan å ena sidan *produktions- och distributionsprocessen sådan den i verkligheten förlöper* och å andra sidan *den process som eftersträfvats* av dem, som sitter inne med den juridiska makten utan att tillika besitta den effektiva förmågan. Det är denna klyfta som förorsakar att de, som egentligen borde leda den ekonomiska processen, i själva verket blott mer eller mindre bristfälligt styr denna. I allmänhet är det också ur den, som mångfalden av byråkratiska åtgärder och överhuvudtaget ansvällningen av den byråkratiska apparaten uppkommer. Dessa skadliga företeelser är i sin tur förbundna med de lika fruktlösa som mödosamma ansträngningarna att fylla gapet mellan den yttre rättsliga ramen och de verkliga produktionsförhållandena, alltså förhållanden, som inte alls passar in i ramen.

Först när de analyseras på detta sätt, erhåller problemen i samband med den socialistiska sektorns inre uppbyggnad och de olika slagen av socialistiskt ägande sin rätta betydelse.

I Sovjetunionen passar således det slag av socialistiskt ägande, som kolchoserna företräder, bättre mot utvecklingsnivån hos de produktivkrafter kolchoserna förfogar över än vad en rent statlig form av ägande skulle göra. Det betyder, att på dessa krafter nuvarande utvecklingsnivå är ett förallmänligande av produktionsprocessen inom ramen för sambrukssystemet mera realistiskt än vad ett överförande på staten av den formella äganderätten till dessa produktivkrafter skulle ha varit. I själva verket vore nämligen staten då tvungen, antingen att mer eller mindre centralt söka styra ett produktionsförlopp, som i nuvarande läge inte kan ledas och övervakas effektivt annat än lokalt, eller också överlåta beslutanderätten till en av staten beroende direktör. Denne finge sedan överta de uppgifter, som det i dag åligger kolchoskollektivet och dess organ att sköta. En sådan överlåtelse skulle därigenom mynna ut i ett bakslag för förallmänligandet – om man härmed menar kollektivets kontroll över produktionsprocessen – i stället för att befrämja det.

När man talar om de ”högre” formerna av socialistiskt ägande, och därmed avser statsegendom, har alltså detta – för produktionsförlopp, som ännu ej är mogna för denna ägandeform – en rent *historisk* innebörd. Det tolkar en målsättning, som ligger i framtiden men som saknar direkt betydelse på produktionskrafternas nuvarande utvecklingsnivå. Just därför är det för övrigt nödvändigt att bibehålla de så kallade lägre formerna. Deras förekomst rättfärdigas alltså inte, som man ofta antar, av någon särskild fallenhet för baksträveri hos bönderna, utan av produktionsförhållandenas konkreta verklighet.

Försäljningen till kolchoserna av jordbruksmaskiner över vilka Maskin- och Traktorstationerna i Sovjetunionen förfogade, ger oss ett exempel på statsegendom som övergår till sambruksegendom, en övergång som formellt sett utgör ”ett steg tillbaka” i fråga om socialiseringsgraden hos dessa produktionsmedel. I själva verket kan emellertid detta ”steg tillbaka” innebära ett framsteg för den verkliga socialiseringen, om det nämligen i praktiken medför framsteg i fråga om den ekonomiska effektivitet varmed samhället utnyttjar de på så vis överlåtna produktionsmedlen.⁶⁰

⁶⁰ Givetvis får man inte av de ovan gjorda påpekandena sluta sig till, att sätten för en uppdelning av produktionsmedlen och de däremot svarande egendomsformerna under loppet av det skede, då socialismen byggs upp, skulle bestämmas *uteslutande* med hänsyn till den effektivitet, varmed de olika produktionsmedlen kan utnyttjas.

Självfallet får inte bara den omedelbara ekonomiska effektiviteten beaktas när det gäller att trygga uppbyggandet av socialismen, långt därifrån, ty ”Politiken måste gå före ekonomin. Att resonera på annat sätt innebär att glömma marxismens ABC” (Vladimir I. Lenin, ”Än en gång om fackföreningarna, den nuvarande situationen och kamraterna Trotskijs och Bucharins fel”, i *Valda verk i 10 band*, bd 10, sid 223).

Förstatligandet under proletariats diktatur betyder slutet för den kontroll kapitalisterna tidigare utövat över de förstatligade produktionsmedlen. Därför kan det under vissa omständigheter vara att föredra eller rent av vara

Det är nödvändigt (sett utifrån själva framstegen för socialiseringen av produktionsprocessen och dess ledning) med den striktast möjliga anpassning mellan de juridiska subjekt som har rätt att disponera över vissa produktionsmedel och de ekonomiska subjekt som disponerar över den verkliga förmågan att effektivt bruka den, därför att de (i praktiken) kan förfoga över den. Denna nödvändighet förklarar också att den kinesiska statens faktiska överföring till folkkommunerna av ett stort antal industriföretag som tidigare administrerades från centrum, eller på provinsnivå, eller regional nivå, har kunnat utgöra ett framsteg när det gäller socialiseringen av produktionen och inte en tillbakagång.

För att nu få rättsinnehavet att så långt som möjligt sammanfalla med befogenheten att också förfoga över produktionsmedlen, gäller det alltid att besluta och fastställa, genom vilka slags organ kollektivet skall tillerkännas rätten att övervaka och styra vissa produktionsförlopp. Det kan emellertid ske på ett riktigt sätt blott om man tar hänsyn till själva arten av produktivkrafterna bakom dessa förlopp.

Och det är självfallet på det sättet man måste avgöra, hur den rättsliga myndigheten över vissa produktionsmedel eller vissa produkter skall fördelas på de olika organ eller ekonomiska instanser, som är underställda den socialistiska statens makt. Så är ju statsjordbruken, sovchoserna, i Sovjetunionen regionala instanser under statsmakten, medan det enskilda sovjetiska företaget är en ekonomisk instans, som är underställd samma makt.

Tilldelningen av rättsliga befogenheter åt bestämda samhällsinstanser kan ta sig uttryck i förefintligheten av olika former av och nivåer hos den socialistiska statsegendomen.

Medan Sovjetstaten således är ägare till bestämda företag, kan sedan dessa i sin tur uppträda som ägare, i den mån de nämligen innehar både vissa rättsliga befogenheter och däremot svarande myndighet att också i verkligheten förfoga över sina produktionsmedel och produkter.

Härigenom bryts den för borgerlig rätt kännetecknande enhetligheten i äganderätten. Det är viktigt att inse, att det under ett helt skede av det socialistiska samhällets utveckling kan och måste förhålla sig på så vis. Och det gäller, från vilken infallsvinkel man än angriper frågan, alltså inte bara om man betraktar den socialistiska sektorns uppbyggnad, utan lika mycket när man försöker sätta sig in i vad en socialistisk handel egentligen innebär eller vad värdet spelar för roll. Vi skall återkomma till detta.

Av vad som redan sagts framgår, att om den rättsliga dispositionsbefogenheten tilldelas en instans, som på en given nivå i produktivkrafternas utveckling ej förfogar över en verklig dispositionskapacitet, får denna överlåtelse en bristande samhällelig övervakning av

nödvändigt att låta den proletära makten utnyttja vissa produktionsmedel även om driften – på grund av otillräcklig överensstämmelse mellan arbetarstatens rättsliga befogenheter och verkliga dispositionskapacitet – härvid kan komma att skötas bristfälligt, hellre än att för en tid låta en annan samhällsklass utnyttja samma produktionsmedel effektivare.

På samma sätt kunde ett för stunden föga effektivt utnyttjande av de produktionsmedel Maskin- och Traktorstationerna förfogade över vara att föredra framför att överlåta dessa produktionsmedel till kolchoserna under kollektiviseringens första år.

Rent allmänt sett är det möjligt, att produktivkrafternas samhälleliga utvecklingsgrad inom den ena eller den andra industrin, eller i det ena eller det andra företaget, inte "berättigar" något förstatligande om man betraktar frågan endast ur den kortsiktiga ekonomiska nyttans synvinkel. Men om man ser saken på ett annat sätt, om det nämligen gäller att befästa proletarietets diktatur, är ett förstatligande *alltigenom berättigat*. Proletariatets diktatur förutsätter nämligen, att den ekonomiska grundvalen för de fientliga klassernas makt krossas.

När å andra sidan proletarietets diktatur blivit så befäst, att den inte behöver kräva något förstatligande av de produktivkrafter, som blott obetydligt berörs av förallmänligandet, finns det inte heller något skäl att företa ett sådant förstatligande; i all synnerhet som den proletära makten förfogar över tillräckliga påtryckningsmedel för att kunna ställa dessa produktionsmedel i det socialistiska uppbyggnadsarbetets tjänst, samtidigt som den bibehåller det som alltjämt framstår som det verksammaste utnyttjandealternativet för produktionsmedlen i fråga.

produktivkrafterna till följd. Det har också skett på Kuba inom de industrigrenar, där den väsentliga rättsliga dispositionsbefogenheten överlåtits på *Consolidados*, trots att det bara är produktionsenheterna som – i den mån de besitter verklig dispositionskapacitet – framstår som ovedersägliga ekonomiska subjekt. Vad man alltså kan kalla ”produktionsenhet” – och som utgör ett verkligt ekonomiskt subjekt – skiftar självfallet med produktivkrafternas utvecklingsnivå. Inom vissa produktionsgrenar, där samordningen av de olika verksamheterna drivits tillräckligt långt, kan själva grenen bilda en produktionsenhet. Det kan inträffa exempelvis för elektroindustrin, där det kan ske genom en sammanlänkning som tillåter en enhetlig, sammanförd ledning av hela industrigrenen.

Vi får inte glömma, att man kan tillerkänna olika instanser den verkliga dispositionskapaciteten över vissa produktionsmedel, beroende på vilket ändamål man tänker utnyttja dem för. Härigenom kan rättsliga befogenheter att utnyttja ett och samma produktionsmedel beviljas flera olika instanser.

Allt detta måste tas i beaktande när det gäller att fastställa de olika slagen av socialistiskt ägande, företagens ställning och sammanlänkning med de centrala näringslivsorganen, villkoren för den löpande ekonomiska förvaltningen, formerna och reglerna för den ekonomiska planeringen, och så vidare.

Handelns organisation

Det kan förefalla som om handelns organisation betingas av produktionens tekniska uppläggning. Denna skulle därmed bestämma också distributionen av produkterna. I själva verket utgör emellertid handelns organisation en integrerande beståndsdel av det större förlopp, i vilket de olika elementen i hela den samhällseliga reproduktionen samordnas med varandra; alltså den process, som samtidigt omfattar tillverkning och förbrukning, samfärdsel samt utbyte av både varor och tjänster.

I ett socialistiskt näringsliv, som samtidigt innefattar enskild småföretagsamhet och samhällselig produktion, måste med nödvändighet handelns organisation anta olika form allt efter produktionens art. Även här erfordras en teoretisk genomgång för att fastställa förhållandet mellan utvecklingsnivån hos produktivkrafterna och önskvärdheten att täcka erkända behov i samhället, samt att finna den häremot bäst svarande organisationen av handeln.

a) Den privata produktionen och handeln

Att förekomsten av en enskild produktion under proletariats diktatur med nödvändighet för med sig bibehållandet av kategorierna ”vara” och ”pengar” medges i dag allmänt. Att förekomsten av dessa kategorier också förutsätter tillgången till en marknad och en viss näringsfrihet bestrids emellanåt. Det är för närvarande fallet på Kuba, och det var också fallet i Sovjetunionen mot slutet av krigskommunismen, ett skede, då omständigheterna tvingat sovjetmakten att undertrycka handelsfriheten och begränsa pengarnas giltighetsområde till det minsta möjliga. I det skedet trodde ganska många kommunister i Sovjetunionen, att undertryckandet av näringsfriheten vore förenligt med det den gången oundvikliga bibehållandet av den enskilda produktionen och produktivkrafternas utveckling, och följaktligen ej skulle förhindra befästandet av proletariats diktatur.

Det är känt, hur Lenin svarade dem, som trodde så. Han betonade nödvändigheten av en viss, efter den enskilda produktionens utbredning avpassad handelsfrihet; en frihet, som skulle vara övervakad och begränsad så att den tjänade och inte motverkade proletariats diktatur och

dess intressen. Därför hävdade Lenin, att den privata produktionen inte skulle kunna bedrivas utan en viss handelsfrihet på det lokala planet.⁶¹ Det var i enlighet härmed som han tillfogade:

Vi kan tillåta en fri lokal omsättning i rätt stor utsträckning, varvid proletariatets politiska makt inte kommer att undergrävas, utan tvärtom stärkas.⁶²

Beviset för att en viss frihet för den lokala handeln är nödvändig inte bara som en ren tillfällighet, utan under en hel historisk period, finner man i att kolchosmarknaden ännu i dag bibehålls i Sovjetunionen. Och att den bibehålls bekräftar, att en lokal jordbruksmarknad är en nödvändig komplettering till den privata jordbruksproduktionen, en produktion, som än i den dag som i dag är täcker en icke obetydlig del av behovet av vissa viktiga livsmedelsprodukter i Sovjetunionen.

På samma sätt har erfarenheterna från Folkrepubliken Kina nyligen visat, att återinförandet av en viss privatdrift inom jordbruket måste åtföljas av att lokala marknader återupprättas. Denna åtgärd har alldeles påtagligt bidragit till en beaktansvärd förbättring av livsmedelsförsörjningen i de kinesiska städerna, liksom till ett nytt uppsving för den kinesiska industriproduktionen.⁶³

Så bekräftar teori och praktik ofrånkomligheten av en viss handelsfrihet som komplement till förekomsten av en individuell produktion.

I sak gäller det problem, vars lösning på ett riktigt sätt framstår som angelägnast, hur denna handel skall kunna begränsas och underställas det socialistiska samhället så att den bäst tjänar dettas utveckling och intressen. Dessa frågor kan lösas blott genom utforskningen av de internationella erfarenheterna från de socialistiska länderna, genom den fortlöpande erfarenhet, som vi analyserar med hjälp av den dialektiska materialismens teori och tillvägagångssätt.⁶⁴

I varje fall framgår det tydligt av de ovanstående påpekandena, att frågan huruvida man för en hel historisk period bör återinföra en lokal marknad för jordbruksprodukter på Kuba alltså in-finner sig till följd av själva arten hos de produktivkrafter, vilka för närvarande är verksamma inom det kubanska lantbruket.

Från denna synvinkel måste även övergången – huvudsakligen genom en kooperativ organisation på landsbygden – från privatjordbruk till socialistiska produktionsformer betraktas.

Om uppläggningsen av handeln med de produkter, som kommer från den privata produktionen, framför allt ger upphov till konkreta problem så är detta inte fallet med organisationen av handeln med produkter, som kommer från eller befinner sig i omlopp inom den socialistiska sektorn. Här uppkommer i stället viktiga teoretiska frågor.

b) Den socialistiska produktionen och handeln

Här har verkligen problemens själva art ofta varit svårgripbar. Det beror på ett felaktigt synsätt: man har inte ställt produktionsförhållandena, sådana de verkligen är, i medelpunkten för analysen, utan i stället arbetat med allmänna, luftiga begrepp som ”enbart statsegendom” eller ”samhällsegendom”.

⁶¹ Vladimir I. Lenin, ”Rapport den 15 mars om överskottsrekvisitionens ersättande med naturaskatt”, i *Valda verk i 10 band*, bd 10, sid 291.

⁶² *Ibid.*, sid 291.

⁶³ *Pekin Information*, 2/9/1963; sid 16-17.

⁶⁴ I sin Rapport till den tionde partikongressen vägrar ju Lenin också att närmare ange, hur gränserna för den fria handeln bör dras. Han understryker nödvändigheten av att här fastställa principen, men tillråder i övrigt: ”Pröva ett och annat, studera praktiken och erfarenheterna, meddela sedan oss och säg vad ni har lyckats med...” (Vladimir I. Lenin, ”Rapport den 15 mars om överskottsrekvisitionens ersättande med naturaskatt”, i *Valda verk i 10 band*, bd 10, sid 292f).

Om produktionsförhållandena i sak, i en enda och högsta samhällelig myndighets gestalt, skulle motsvara sådana svävande begrepp; om ett enda och allomfattande rättssubjekt verkligen vore i stånd att effektivt förfoga över alla produktionsmedel och avgöra hur de skall utnyttjas och vart deras produkter skall sändas – då skulle ju dessa produkter fullständigt ha förlorat varje varuprägel, hela uppsättningen av varukategorier, alltså pengar, priser och så vidare, skulle ha försvunnit, och det skulle följaktligen ej heller ha förelegat något hinder för att använda begreppet ”samhällesegendom”, om någon hade önskat redogöra för samhällets fullständiga herravälde över sina produkter och för handelsbegreppens häremot svarande bortdöende.

I själva verket är alltså ett sådant slopande av handelsbegreppet uttryck för en mycket mera långtgående socialisering av samhällsreproduktionsprocessen än vi har i dag. Endast på grundval av denna mera långtgående socialisering av hela omsättningsförloppet kan de skilda slag av samhälleligt ägande, vilka i dag förekommer i alla socialistiska länder, få lämna rum för hela samhällets alltomfattande ägande, vilket är det enda som skulle kunna leda till varukategoriernas bortdöende.

Vad den nuvarande kolchosproduktionen beträffar så är det känt, att Stalin i sin analys förutsåg, att kolchosegendet skulle komma att upphöjas till statsegendom och varumarknaden efterhand ersättas med ett slags ”produktutbytessystem”. Därmed skulle centralmakten – eller någon annan högsta samhällelig myndighet inom näringslivet – å samhällets vägnar kunna förfoga över samhällets hela produktion.⁶⁵ ”En å samhällets vägnar utövad och på en högsta samhällelig myndighet inom näringslivet byggd dispositionskapacitet över hela produktionen” – här är vi alltså framme vid den avgörande punkten.

Samhällets utveckling mot kommunismen utesluter emellertid varje som helst framtidsritning, där man gjort staten till denna högsta samhälleliga myndighet eller rent av – som Bucharin – tänkt sig en särskild ekonomisk instans i form av en statlig enhets*trust*. Denna myndighet skall samhället själv utgöra, genom själva sin samordnande och styrande ekonomiska organisation. Ty denna myndighet förfogar givetvis över vad vi skulle kunna kalla reläer för ett vidsträckt beslutsfattande. I ett dylikt läge, där alltså hela det samhälleliga omsättningsförloppet och dess olika skeden framstår som en organiskt samordnad helhet, kommer själva handelsbegreppet att ha dött bort. Detta innebär inte, att också de objektiva ekonomiska lagarna kommer att försvinna, utan blott de marknadsekonomiska.

Hur som helst så framstår inte ens i de längst framskridna socialistiska länderna produktionsprocessen och hela det samhälleliga omsättningsförloppet som någon organiskt fullständigt samordnad helhet. Det utgör ännu ej en av mot varann så noggrant avväga beståndsdelar sammansatt process, att den fullt ut skulle kunna styras av samhället.

I själva verket har emellertid produktivkrafternas utveckling medfört ett växande *ömsesidigt beroende* mellan de olika ekonomiska verksamheterna, mellan de olika grundläggande produktionsprocesserna. Och det är just detta ömsesidiga beroende, som utgör *början till en fullständig samordning*. Därför har det också framtvingit den socialistiska planekonomin – som utgör den enda riktiga planekonomin; den enda, som skänker det samhälleliga ägandet av produktionsmedlen verklig mening, och utan vilken ingen ekonomisk planering är möjlig.

Men arbetet på att samordna de olika grundläggande produktionsprocesserna står bara vid sin början. Var och en av dessa processer måste fortfarande utvecklas relativt självständigt. När människan tillägnar sig naturens rikedomar, måste detta försiggå i åtskilda, sinsemellan olikartade anläggningar – produktionsenheter. Följaktligen måste de mer eller mindre regelbundna förhållanden, i vilka dessa enheter står till varandra, också utvecklas på ett

⁶⁵ Josef Stalin: *Socialismens ekonomiska problem i Sovjetunionen*

olikartat och sammansatt vis. Var och en av dessa produktionsenheter bildar ju ett särskilt kraftcentrum för utnyttjandet av naturen; var och en utgör en anläggning, som har sin egen särprägel: var och en är sin egen verklighet.

Under det att det ömsesidiga beroendet mellan dessa anläggningar svarar mot produktionens samhälleliga inriktning och – som redan sagts – skänker det samhälleliga ägandet av produktionsmedlen dess verkliga innehåll, är det den åtskilda, olikartade särprägel hos var och en av dem som bestämmer, vilket slags äganderätt till produktionsmedlen som är lämpligast i varje enskilt fall.

Under dessa omständigheter stöter det på oöverstigliga svårigheter att resonera enbart utifrån det svävande begreppet ”statsegendom”, när man avser de olika högre formerna av samhälleligt ägande. Man kan omöjligt sätta en och samma beteckning på alla dessa former, i synnerhet inte när det gäller att analysera varuomsättningen inom den statsocialistiska sektorn, den socialistiska handeln, betalningsmedlens roll och så vidare.

Ett belägg för dessa svårigheter finner vi i några av de analyser Stalin gjort i sitt redan anförda verk om *Socialismens ekonomiska problem i Sovjetunionen*.

I detta verk söker Stalin som bekant förklara, varför handelsmässiga förhållanden fortlever inom det socialistiska sovjetsamhället. Han utgår härvid från förekomsten av två slag av socialistisk egendom, nämligen egendom, som tillhör hela folket, det vill säga staten, och egendom, som tillhör avgränsade samhällsgrupper. Till det senare slaget av egendom hör framför allt kolchosegöden.⁶⁶

Denna juridiska utgångspunkt och de därifrån härledda analyserna leder till ett förnekande av den ännu i dag med nödvändighet handelsmässiga prägel hos varuutbytet mellan socialistiska statsföretag. På det teoretiska planet gör de själva arten av handeln mellan statsföretag, av betalningsmedlen, priserna, bokföringen, den finansiella självförvaltningen och så vidare fullständigt obegriplig. Ty härigenom berövas ju dessa begrepp varje verkligt samhällsinnehåll. De framträder som abstrakta former eller som mer eller mindre godtyckliga tekniska tillvägagångssätt och inte som uttryck för de objektiva ekonomiska lagar, vilkas ofrånkomlighet Stalin själv betonat i andra sammanhang.⁶⁷

Vi ser här ånyo i vilken teoretisk återvändsgränd man kan hamna när man i analysen av en samhällsprocess inte utgår från produktionsförhållandena, sådana de i sak ter sig, utan från ett

⁶⁶ Denna uppfattning redovisas utförligt i det andra avsnittet av ”Anmärkningar till ekonomiska frågor i samband med november-diskussionen 1951” under rubriken ”Frågan om varuproduktionen under socialismen”. De här gjorda försöken att reda ut begreppen berör huvudsakligen kolchosernas ställning. Stalin skriver i detta sammanhang: ”Kolchoserna vill inte lämna ifrån sig sina produkter i annan form än som handelsvaror, och vill i utbyte ha de varor som de har behov av. Kolchoserna accepterar idag ingen annan förbindelse med städerna än handel genom köp och försäljning av varor. Handelsvaruproduktionen och handelsvaruomsättningen är idag hos oss en nödvändighet, liksom de var det för trettio år sedan i ett skede då Lenin förklarade nödvändigheten att maximalt utveckla handelsvaruomsättningen.” (*Socialismens ekonomiska problem ...*)

⁶⁷ De svårigheter, som detta sätt att ta itu med problemet leder till, kommer mycket tydligt till uttryck i det avsnitt i ”Om socialismens ekonomiska problem i Sovjetunionen”, som har överskriften ”Svar till kamrat Alexander Iitj Notkin”. I denna text frågar sig Stalin framför allt, varför man talar om produktionsmedlens värde, deras självkostnader, deras pris och dylikt, och svarar sedan, att man gör så av två skäl: ”För det första är det nödvändigt för kalkylerna, för bokföringen, för att utröna om företagen är räntabla eller går med förlust, för att granska och kontrollera de senare; men detta är bara den formella sidan av saken. För det andra är det nödvändigt ur utrikeshandelssynpunkt, för att kunna sälja produktion till främmande stater. Här, på utrikeshandels område, men endast på detta område, är våra produktionsmedel verkliga handelsvaror och försäljs verkligen”. Det är uppenbart, att den andra delen av svaret inte på något vis lyckas reda ut, varför man talar om värdet på produktionsmedel inom Sovjetunionen, under det att första delen av svaret inte ger någon förklaring alls, eftersom det ju gäller att veta, varför det är ”nödvändigt för kalkylerna”.

juridiskt begrepp som behandlas abstrakt; och i ännu högre grad när man förvandlar detta begrepp till ”grundvalen” för produktionsförhållandena.

I verkligheten fordrar den dialektiska materialismens metod, att man utgår från de samhällsförhållanden, som utgör den andra sidan av det förlopp, i vilket människan utvinner naturtillgångarna; alltså produktionsförhållandena och de effektiva nyttjandeformerna. Om man nu gör så och slår fast, *att detta förlopp* på produktivkrafternas nuvarande utvecklingsnivå *ännu ej utgör någon enhetlig* och av samhället helt styrd *process* ens i de längst framskridna socialistiska samhällena, utan att det alltjämt framstår som en mångskiftande och blott styckvis samordnad process, som sönderfaller i ett visst antal olika verksamhetscentra, i ett visst antal grundläggande utvisningsprocesser, vilka först tack vare den socialistiska planeringen beretts möjlighet att integreras på samhällsnivå – då inser man också nödvändigheten av att dessa olika verksamhetscentra bedriver handel sinsemellan; då börjar man dessutom få grepp om det verkliga samhälleliga och ekonomiska innehållet bakom den socialistiska egendomens och det socialistiska varuutbytets skiftande yttre former, då förstår man betalningsmedlens uppgift inom den socialistiska sektorn, och så vidare.

Utgår man från en sådan analys så ser man, att det samhälleliga ägandets skiftande yttre former inte längre framstår som ”orsaken” till att handelsmässiga förhållanden förekommer inom den socialistiska sektorn – för övrigt skulle det, om saken hade kunnat förklaras på så sätt, ju ha inneburit, att man kunde förklara handelsmässiga förhållanden med hjälp av en viss rättslig överbyggnad! Det är ju tvärtom förekomsten av bestämda produktionsförhållanden, som förklarar de handelsmässiga förhållandena och den rättsliga form, som dessa måste anta.⁶⁸

Då inser man även, att i samma mån som produktivkrafternas utveckling leder till en *verklig sammansmältning* av de olika produktionsförloppen, till en organisk samordning av dem så att de alltmer framstår som en enda process, kommer också det område, inom vilket handelsmässiga förhållanden råder, att begränsas. Handelskategorierna dör bort. När denna utveckling är slutförd, kan ekonomins planering och handhavande utgå från en enda samhällsinstans, vilket inte nödvändigtvis är detsamma som en enda juridisk instans.

Innan man ännu nått dithän, övertar den socialistiska planeringen medvetet ledningen av alla de ständigt talrikare samhällsomsättningsprocesser som – eftersom de, rent sakligt sett, styr varandra – nu står i begrepp att samordnas, under det att den socialistiska ekonomiska förvaltningen övertar den medvetna ledningen av de olika processer, som är avhängiga av de olika ekonomiska enheterna. Följaktligen blir dessa samordnade med varandra både genom planen – i den mån de objektivt sett styr varandra – och genom de handelsmässiga förbindelserna, så länge de ännu är någorlunda självständiga.

Under loppet av de senaste åren har den allt mer komplicerade karaktären hos den sovjetiska ekonomin liksom hos de andra socialistiska statshushållen gjort det alldeles uppenbart, att tron på en snabb avveckling av varukategorierna och av den kommersiella marknaden i de socialistiska länderna var något förhastad. Det är därför, som man nu måst bereda dessa kategorier ett vidsträcktare spelrum, tillerkänna det socialistiska företaget ett visst mått av självständighet, och så vidare. Samtidigt har emellertid den tilltagande samordningen av produktionsprocesserna *inom de tekniskt sett längst framskridna områdena* öppnat nya möjligheter för en förvaltning av dessa branscher med anlitande av elektronisk utrustning. Tack vare den kan man upptäcka, på vilka vägar samordningen av de ekonomiska verksam-

⁶⁸ Denna analys överensstämmer delvis med den analys som framlagts av Ota Šik i hans 1966 i Berlin utgivna bok *Ekonomi. Interesse, Politik*, Prag, 1962 (på tjeckiska).

heterna *från början* har möjlighet att utvecklas så att den kan leda till varukategoriernas slutgiltiga bortdöende.⁶⁹

Vilka slutsatser skall man nu dra av de ovan gjorda analyserna, vilken betydelse skall man tillmäta dem? Det finns många slutsatser att dra, men här skall vi bara ta upp dem, som förefaller att vara de viktigaste för den socialistiska ekonomins planering och organisation.

a) Om man håller produktivkrafternas nuvarande utvecklingsnivå i minnet samt därtill betänker, att samordningen av de grundläggande produktionsprocesserna ännu ej fortskridit tillräckligt långt, då inser man också, mot bakgrunden av vad som ovan sagts, att det i produktionen nedlagda arbetet ännu ej helt och hållet kan betraktas som ett *omedelbart samhälleligt arbete*.

Annorlunda uttryckt: ehuru planen fastställer vilka arbetsinsatser, som måste presteras inom de olika produktionsgrenarna, kan den endast göra det approximativt. Först i efterhand får man reda på, i vilken utsträckning det på olika slags produktion nedlagda arbetet verkligen och fullt ut varit *samhälleligt nödvändigt arbete*.

Förekomsten av varukategorier och bruket av pengar inom själva den socialiserade sektorn innebär i själva verket, att det alltjämt till dels är genom marknaden, som ”arbetets socialisering” förverkligas.

Den socialistiska marknaden tjänar som uppdragsgivare och som en drivkraft bakom arbetets församhälleligande. Redan genom de socialistiska produktionsförhållandenas utveckling underkastas den för övrigt djupgående förändringar i sitt sätt att verka. Tack vare dessa socialistiska förhållanden står inte längre producenterna i förbindelse med varandra *endast* genom sina produkter (vilket ju är fallet inom den rena marknadshushållningen, något som där lett till produkternas herravälde över producenterna, till varufetischismen, och så vidare), utan de underhåller också *direkta* förbindelser mellan *associerade* producenter. Och i denna egenskap strävar de *a priori* efter att samordna sina ansträngningar. Tack vare den ekonomiska planen kan de också – åtminstone delvis – lyckas härmed. Denna fastställer nämligen den grundläggande målsättningen för den ekonomiska och samhälleliga utvecklingen; vad den överlåter åt marknaden blir därför inte stort mer än att spela en biroll. Så kan ske därför att fråsett de grundläggande processerna för att komma i besittning av och utvinna naturtillgångarna – processer, som fortfarande förlöper åtskilt och därför fortsätter att delvis motarbeta producenterna – så finns redan en ansats till integration av det samhälleliga produktionsförloppet med i bilden. Och på grund av avvecklandet av det privata ägandet av produktionsmedlen blir denna samhällsprocess på väg mot integrationen inte splittrad, som den skulle ha blivit under kapitalismen, där av utvecklingen redan passerade produktions- och egendomsförhållanden får dröja kvar.

b) Av vad som sagts ovan kan vi också sluta oss till, att på produktivkrafternas nuvarande utvecklingsnivå är samhället inte ens i de längst framskridna socialistiska länderna ännu i

⁶⁹ Ett allt större antal av forskarna inom den sovjetiska ekonomin tror också, att en övergång till en planering, som bygger på anlitaandet av elektroniska hjälpmedel och därför kan gå mera in på enskildheter, kommer att bli tänkbar tack vare den fortskridande samordningen av verksamheterna inom de olika industrigrenarna. Denna samordning gör det möjligt att anlita matematiska metoder och elektronisk utrustning *främst* på produktionsenhets- och industribranschsnivå, och först därefter för hela folkhushållets räkning. Givetvis utesluter detta inte på något sätt, att man redan nu använder matematiska metoder och elektronik också när det gäller den landsomfattande ekonomiska planeringen. För närvarande kan emellertid datautrustning endast då och då komma till användning i detta sammanhang. Insättandet av elektroniska hjälpmedel får här ses blott som en upprepad punktinsats, som kan skapa varken den enda eller ens den huvudsakliga grundvalen för samtidens socialistiska planering.

Jfr i detta sammanhang J. Kornais och Th. Liptaks verk om planering på två nivåer, en programmeringsstudie, som Ungerska vetenskapsakademins kalkyleringscentral i Budapest 1963 lät stencilera ut på engelska.

stånd att med fullständig säkerhet kunna bedöma läget i fråga om de *sociala behoven*. Till dessa för vi också de behov, som uppkommer inom själva den materiella produktionens område. Inte heller förmår samhället genom politiska beslut och med tillfredsställande noggrannhet fastslå, vilka behov som i framtiden kommer att erkännas som berättigade.

Här framträder dels omöjligheten av att på ett tillfredsställande, det vill säga överskådligt sätt göra upp en allomfattande fördelning *a priori* av produktionsmedlen och produkterna i allmänhet, dels ofrånkomligheten av en socialistisk handel och av statliga organ för handeln. Här har vi även ursprunget till den roll pengarna spelar till och med inom den socialiserade sektorn, till den roll som spelas av värdelagen och av ett prissystem, vilket inte *enbart* skall återspegla de samhällseliga utgifterna för olika produkter, utan *även* vara ett uttryck för förhållandet mellan utbud och efterfrågan på dessa produkter och i nödfall trygga jämvikten mellan detta utbud och denna efterfrågan, för den händelse planen ej varit i stånd att *a priori* göra detta, och tillgripandet av administrativa åtgärder för att uppnå denna jämvikt skulle hämma produktivkrafternas utveckling.

c) Det ovan sagda innebär även att det blir nödvändigt att tillerkänna en viss *rörelsefrihet* åt varje produktionsenhet, alltså åt varje länk i den kedja, som en grundläggande produktionsprocess utgör. Rörelsefriheten skall göra det möjligt för varje produktionsenhet att ta itu med allt, som inte kunnat förutses, och att så långt det är möjligt utnyttja de tillgångar den förfogar över till samhällets bästa. Dessa tillgångar kan nämligen utnyttjas riktigt blott i förhållande till de verkliga behoven i samhället, vilka inte nödvändigtvis måste sammanfalla med dem man bemödat sig om att förutse i planen. Denna rörelsefrihet måste på produktivkrafternas nuvarande utvecklingsnivå omfatta både bestämda delar av varje produktionsenhets verksamhetsprogram och de medel, med vars hjälp detta driftsprogram skall förverkligas.

I praktiken ligger nu problemet i att kunna begränsa denna rörelsefrihet så att den verkligen kommer att tjäna planeringens målsättning, alltså att bidra till uppbyggandet av socialismen, till en välavvägd utveckling av produktivkrafterna och till täckandet av samhällsbehoven. Detta praktiska problem kan lösas blott genom den med teorins hjälp analyserade erfarenheten.

Här är det viktigt att framhålla, att om inte varje produktionsenhet bereds tillräcklig rörelsefrihet, utan om man i stället tar sig för att i förväg bestämma, hur varje särskild produktionsenhets drift i alla enskildheter skall skötas, och under vilka betingelser dess verksamhet skall få förlöpa, då kommer också – som läget ännu så länge är – ett väldigt slöseri med arbetskraft och produkter att bli följden.

I de länder där planhushållning förekommer, utan att man varit villig att bereda produktionsenheterna den erforderliga rörelsefriheten, händer det mycket ofta att slöseriet åtminstone till en del begränsas genom den handel företagen bedriver sinsemellan. Rent formellt sett kränker de visserligen planen härigenom, men i själva verket gör de nästan alltid så bara för att nå de verkliga målen. Det är på detta sätt de ekonomiska lagarnas objektiva nödvändighet tränger in i bilden. Vad som i detta fall är allvarligt är att man ger dessa lagar fritt spelrum, i stället för att enligt principerna för planeringen *medvetet tillämpa dem*.

d) Att för en hel historisk period bibehålla handelskategorierna även inom den socialistiska sektorn, och samtidigt härmed befästa den handlingsfrihet, som varje produktionsenhet inom vissa gränser måste åtnjuta, är det som ger någon mening åt bokföringsautonomin hos var och en av dessa enheter, åt den ekonomiska kalkylen på produktionsenhetsnivå, åt de möjligheter till självfinansiering, som varje enhet bör ha. Dessa kategorier, dessa regler och dessa möjligheter är nämligen ouplösligt förbundna med produktivkrafternas givna utvecklingsnivå. De tolkar helt enkelt förutsättningarna och fordringarna för att den socialistiska ekonomin, på det nuvarande stadiet av sin utveckling, överhuvudtaget skall kunna fungera. Den, som inte vill

erkänna detta, sätter därmed käppar i ekonomins hjul och bidrar bara till att hämma själva planeringsarbetet.

Distributionens organisation

Inom ramen för den marxistiska analysen blir det en banalitet när man hävdar, att distributionsförhållandena och distributionssätten bestäms genom själva organisationen av produktionen.⁷⁰

Därav kan man framför allt dra slutsatsen, att om på produktivkrafternas nuvarande utvecklingsnivå de kommersiella förhållandena alltså fortbestår inom den socialistiska sektorn, måste dessa kommersiella förhållanden även i fortsättningen inverka på distributionsförhållandena. Det är, när allt kommer omkring, ett av skälen till att man i alla samtida länder med socialistisk ekonomi tar hänsyn till handelsmässiga begrepp som betalningsmedel och löner också när det gäller distributionen. Och detta är något, som Marx inte hade förutsett. Det kan utläsas bland annat ur de tankegångar han utvecklar i samband med sin *Kritik av Gotha-programmet*. I denna skrift föreställer sig Marx att fördelningen av produkterna skall ske med hjälp av ”arbetsanvisningar” i stället för med riktiga pengar. Om nu Marx övervägde en sådan lösning på frågan hur distributionen skulle skötas i det socialistiska samhällets första skede så gjorde han det säkert eftersom drömmen att behärska den samhälleliga produktions- och tillväxtprocessen i dess helhet kunde förefalla lättare att förverkliga för samhället på den tiden han skrev än vad den i själva verket var, eller ens är i dag.

Marx’ verklighetssinne har dock lett honom alldeles rätt när han förutser, att en fördelning av produkterna efter insats och inte efter behov skall komma att gälla i det socialistiska samhällets första skede. Den gången föreföll det kanske Marx, som om detta förhållande väsentligen borde ses som en med ”kvardröjandet” av vissa borgerliga rättsnormer förknippad nödvändighet, men mot bakgrunden av erfarenheten har vi i dag rätt att säga, att det snarare är en följd av varukategoriernas fortbestånd.

I det socialistiska samhället är det emellertid inte enbart genom sina produkter, som producenterna står i förbindelse med varandra; ty de svetsas därtill, rent mänskligt sett, samman genom att de som producenter förenas i en samfäll och självklar strävan att samordna sina ansträngningar. Tack vare produktivkrafternas församhälleligande kommer de också att i allt större utsträckning bli i stånd härtill. Härigenom kommer inte handelskategorierna längre att behärska samhället eller de individer det är sammansatt av.

De kommersiella kategorierna själva kommer att till hela sitt väsen undergå en djupgående förändring: så framstår exempelvis lönen i det socialistiska samhället – där producenterna inte längre frånhänder sina produktionsmedel, utan tvärtom utgör dessas kollektiva ägare – ej mer som ”priset på arbetskraft”, utan som en form för spridning av en del av nationalprodukten, även om denna fördelning också fortsättningsvis kommer att försiggå med hjälp av en handelskategori, nämligen begreppet ”lön”. Detta beror på att det av var och en presterade arbetet ännu ej utgör ett omedelbart samhälleligt arbete. Samhällets allt fastare grepp om produktivkrafterna kommer att göra det möjligt att fördela en ständigt allt större del av nationalprodukten – och nu inte längre efter arbetsinsats, utan efter behov; inte längre genom betalningsmedel, utan in natura. Härmed kommer den fortlöpande avvecklingen av den borgerliga rätten inom distributionssektorn redan att ha påbörjats; och detta kommer att i

⁷⁰ ”Distributionens struktur är alltigenom bestämd av produktionens struktur. Distributionen är själv en produkt av produktionen – inte bara sett till objekten, så att produktionsresultaten kan distribueras, utan också till formen, så att det bestämda sättet för deltagande i produktionen bestämmer distributionens särskilda former, formerna för deltagandet i distributionen.” (Karl Marx, avsnittet ”Produktionens allmänna förhållande till distribution, utbyte och konsumtion” i *Grunddragen i kritiken av den politiska ekonomin*, Zenit-serien, 1971, sid 25). [Grunddragen](#)

stegrad takt fortsätta som en följd av människornas tilltagande herravälde över hela samhällsomsättningsförloppet, av de kommersiella förhållandenas och varukategoriernas bortdöende.

Under det att bevarandet av de kommersiella förhållandena och kategorierna och hela den därmed förknippade överbyggnaden förklarar varför var och en måste ersättas med en lön, som svarar mot kvantiteten och kvaliteten hos den av honom presterade arbetsinsatsen – alltså varför man måste ha ett system, där man lockar med materiella förmåner – så förklarar förändringarna av dessa förhållanden och dessa kategorier varför den redan påbörjade avvecklingen av dem måste fullföljas, och därmed också varför motsvarande förändringar måste genomföras hos överbyggnaden. De rättfärdigar även den ökade betydelse man nu kan börja tillmäta system, som inte bygger på materiella incitament.

Tillämpligheten av de olika slagen av incitament kan alltså inte godtyckligt bestämmas i den ena eller andra moraliska föreställningens namn, eller utifrån den ena eller andra idealuppfattningen om hur det socialistiska samhället skall se ut. Nej, tillämpligheten beror helt på utvecklingsnivån hos de produktivkrafter, bland vilka för övrigt människan själv – med sin insikt, sin uppfostran, eller kort och gott hela sin kultur – är en del.

Varukategorierna i övergångsskedet av Ernest Mandel⁷¹

Ekonomiska begrepp och historisk verklighet

De ekonomiska begreppen har uppkommit ur studiet och förståelsen av ett visst ekonomiskt system i dess helhet. Varukategorierna är en följd av insikten i hela den process, som låter varor tillverkas och fördelas och som når sin högsta utveckling med det kapitalistiska produktionssättet. I denna mening utgör de ekonomiska begreppen obestriddligen följdföreteelser till den historiska utvecklingen. Marx underströk, att varans själva natur aldrig kunde träda tydligare i dagen än under det skede, då varan redan utvecklat alla sina inneboende motsättningar, det vill säga under det kapitalistiska produktionsskedet.⁷²

Men fastän de utgör följdföreteelser till den historiska utvecklingen, är de ekonomiska begreppen samtidigt resultatet av en ur den oändligt sammansatta och mångskiftande historiska verkligheten abstraherad tankeprocess. För att kunna följa denna i dess dialektiska utveckling, för att kunna förstå lagarna härför och få grepp om de inneboende motsättningar, ur vilka tankeprocessen uppkommit, måste man i själva verket börja med att från denna verklighet avskilja allt som är biverkningar och oväsentligheter, allt som är en röra av kvarlevor från det förgångna och varsel om vad komma skall, för att så kunna återställa den historiska verkligheten som ”en rik totalitet med många bestämningar och förhållanden”.⁷³

Sambandet mellan den ekonomiska föreställningsvärlden och den historiska verkligheten är alltså mycket mera invecklat än det vid en första anblick kan förefalla. Begreppen föds ur verkligheten, men denna verklighet låter sig aldrig sammanfattas enbart i dessa begrepp. Verkligheten är alltid rikhaltigare, mera sammansatt och mångtydig än begreppen; och likväl förmår man teoretiskt bemästra den blott med hjälp av dessa begrepp. I själva verket är det hela det dialektiska sambandet mellan det abstrakta och det konkreta som återspeglas i förhållandet mellan den ekonomiska begreppsvärlden och den historiska verkligheten.

Det bäst kända exempel, som kan anföras i detta sammanhang, är själva det kapitalistiska produktionssättet. Var och en som läst *Kapitalet* vet, att Marx i sitt mästerverk inte analyserar den verkliga kapitalismen sådan den *historiskt sett* utvecklas i ett antal länder, alltså i samband med förkapitalistiska, halvfeodala produktionssätt, inberäknat den på slavdrift

⁷¹ Publicerad i *Nuestra Industria – Revista Económica*, Havanna, juni 1964.

⁷² K. Marx, *Inledning till kritiken av den politiska ekonomin*, Arbetarkulturs förlag, 1969, sid 252 ff. [Inledningen](#)

⁷³ *Ibid.*, sid 250.

grundade ekonomin i Förenta Staterna fram till inbördeskrigets slut, och inte heller sådan den *i sak* utvecklats, alltså inspunnen i ett nät av bytesförbindelser på världsmarknaden; utan att han i *Kapitalet* undersöker den ”rena”, ”abstrakta” kapitalismen, vilket gör det möjligt för honom att få grepp om de i varan, kapitalet och kapitalismen inneboende motsättningarna och följa upp dem ända till deras yttersta konsekvenser.

När man ställs inför detta dialektiska samband mellan den ekonomiska begreppsvärlden och den historiska verkligheten, bör man undvika två grundläggande felaktigheter i sättet att ta itu med det. Man bör undvika att *förväxla* den sammansatta verkligheten med dess förenklade återspeglning i det teoretiska tänkandet, det vill säga inte sluta ögonen inför alla de skiftningar i en verklighet, som alltid är oändligt mycket rikare än teorin, vilken ju till sin natur måste vara förenklad. Men samtidigt måste man undvika ett *återfall i eklekticism*; det vill säga undvika att tillämpningen av abstrakta begrepp på den konkreta verkligheten avvisas, just under förevändningen att verkligheten är så mycket rikare och mera mångskiftande än begreppen. Ty *hur sammansatt verkligheten än är* så kan den i sin helhet, alltså med sina motsättningar fullt utvecklade, förstås blott med hjälp av de abstrakta begreppen. Annars ersätts insikten i verkligheten av en osammanhängande beskrivning, det vill säga av ett uppradande av ett stort antal detaljer sida vid sida, vilket gör det omöjligt att få grepp om ett fenomenets inre sammanhang.

Man måste först anställa dessa inledande betraktelser för att riktigt förstå, hur felaktigt kamrat Bettelheim gått till väga i sin artikel ”Former och tillvägagångssätt för den socialistiska planeringen och produktivkrafternas utvecklingsnivå”, som var införd i nr 32 av tidskriften *Cuba Socialista*; och trots att vi är införstådda med många av de i denna artikel redovisade tankegångarna blir i alla fall flera av författarens slutsatser missvisande, ja alltigenom missvisande, på grund av detta metodfel, alltså hans vägran att – under förevändningen, att några begrepp inte manifesterat sig i sin ”renodlade” form i en viss historisk situation – tillämpa dessa begrepp på en bestämd historisk verklighet.

Således försäkrar kamrat Bettelheim, att man kan tala om samhälleligt ägande av produktionsmedlen endast ifall ”ett enda och enhetligt *rättssubjekt* verkligen är i stånd att effektivt förfoga över *alla* produktionsmedel och besluta om deras användning och produktionens inriktning”.

Och längre fram understryker han, att den samhälleliga produktions- och utbyggnadsprocessen inte ens i de längst framskridna socialistiska länderna hunnit utvecklas ”till en *i sin helhet integrerad*, organiskt samordnad process, där de olika faktorerna växelvis betingar varandra och där de följaktligen skulle kunna fullständigt behärskas av samhället”. (vår kursivering)

Det är utifrån denna iakttagelse kamrat Bettelheim kommer fram till slutsatsen, att det samhälleliga ägandet av produktionsmedlen inom den socialiserade sektorn är ett rent juridiskt fenomen, att produktionsförhållandena inte helt motsvarar denna juridiska form, att företagen i viss utsträckning måste förfoga över äganderätten till produktionsmedlen och att dessa produktionsmedel utgör verkliga varor, eftersom de byter ägare när de övergår från ett socialiserat företag till ett annat.

Litet längre fram skall vi återkomma till själva kärnan i kamrat Bettelheims bevisföring, alltså till produktionsmedlens ställning i ett socialistiskt näringsliv vid tiden för proletariats diktatur. För ögonblicket önskar vi granska blott det *tillvägagångssätt*, med vars hjälp denne kamrat resonerat sig fram till den ovan redovisade slutsatsen.

Äganderättsförhållanden och produktionssätt

Övergången från enskild till allmän äganderätt till produktionsmedlen innebär tillika en övergång från den kapitalistiska produktionsanarkin till den socialistiska planhushållningens objektiva möjligheter. Den enskilda äganderätten till produktionsmedlen ger upphov till en mångfald beslutscentra i fråga om investeringarna. Dessa centra styr investeringarna och därmed hela den ekonomiska utvecklingen enligt vinsttänkandets krav, eller, mera noggrant uttryckt: genom sin strävan att nå så högt som möjligt över vinstgenomsnittet. Därmed är också sagt, att enskild äganderätt till produktionsmedlen leder till konkurrens och bäddar för överproduktion och kris.

Åtskilliga ickemarxistiska ekonomer – inberäknat dem man träffar på inom de kapitalistiska ländernas arbetarrörelser – anstränger sig för att avfärda denna uppfattning som ”dogmatisk”. De försäkrar, att i jättebolagens och ”corporations” tidsålder är det inte så mycket den enskilda äganderätten till produktionsmedlen, vilken är av betydelse, som fastmer den *verkliga förfoganderätten* över dem. Och den skulle ligga i företagsledarnas händer. De försäkrar vidare, att monopolen i mycket stor utsträckning förmått avskaffa konkurrensen, att de kan införa ”former av planhushållning” eller ”ekonomisk programmering”, som i själva verket gör slut på produktionsanarkin. De hävdar med andra ord, att i monopolens och nykapitalismens tidsålder svarar inte längre det verkliga innehållet i produktionsförhållandena ”helt och hållet” mot privategendomens yttre ”juridiska form”.

Därmed förfaller de till en eklektisk syn på tingen och glömmer bort, att *det kapitalistiska produktionssättet skapar en ekonomisk infrastruktur, som följer sina egna utvecklingslagar*, och att dessa lagar fortsätter att gälla alldeles oavsett vilka kvantitativa förändringar som än må äga rum inom ramen för detta produktionssätt, och det även om dessa förändringar mången gång kan vara betydelsefulla. För att sätta dessa lagar ur kraft krävs en kvalitativ och icke en kvantitativ förändring, alltså att den enskilda äganderätten till produktionsmedlen och hela det kapitalistiska produktionssättet avskaffas.

Liksom de produktionsförhållanden, som svarar mot den enskilda äganderätten – en av en enda samhällsklass utövad ensamrätt – till produktionsmedlen, är kvalitativt annorlunda än de, som föregår eller följer på det kapitalistiska produktionssättet, är också de produktionsförhållanden, som hör samman med allmänägda produktionsmedel, kvalitativt bestämbara och annorlunda än produktionsförhållandena i varje annat slags samhälle. Om man nu förväxlar en ny kvalitet med kvantitativa förändringar, fördunklar man bara insikten i den ekonomiska och sociala verkligheten.

Inom dagens kapitalistiska system framträder inte den enskilda äganderätten till produktionsmedlen i ”renodlad” form. Ty ägarna till produktionsmedlen befinner sig fjärran från att ”helt och hållet” förfoga över ”alla” produktionsmedel. En del av dem, i synnerhet de stora monopolens små aktieägare, förfogar just inte över någonting alls. De stora aktieinnehavarna och ledarna för finansgrupperna och de stora monopolen däremot tillvällar sig fri förfoganderätt över andras egendom och avtvingar under tusen olika former staten subventioner och vinstgarantier, samt avstår i gengäld från en del av denna ”förfoganderätt” till byråkratin inom sina företag och i statsapparaten. Men i själva verket motsvarar produktionsförhållandena i alla fall den av äganderätten betingade yttre ”juridiska formen”; det vill säga, att det fortfarande rör sig om samma gamla kapitalism, som blott bestämmer sina egna lagar för utvecklingen.

I övergångsskedet ”förfogar” sannerligen inte staten eller samhället *helt och hållet* över den socialiserade sektorns produktionsmedel i deras *helhet*. Men det är ju inte heller det saken gäller. Produktionsförhållandena täcker nu en verklighet, som tar sig uttryck i en viss yttre juridisk form, nämligen i det socialistiska ägandet av produktionsmedlen alltifrån det ögonblick, då en socialistisk planering blir möjlig med hjälp av en enhetlig ekonomisk plan,

det vill säga från det ögonblick man inte längre lägger upp investeringarna för att tillförsäkra kapitalägarna största möjliga vinst, utan efter en i planen uppgjord prioritering; från det ögonblick, då näringslivet fortlöpande kan börja byggas ut på så vis, att även det kapitalistiska produktionssättets motsättningar och utvecklingslagar upphävs.⁷⁴

Kamrat Bettelheim citerar ett avsnitt från Lenin, i vilket denne närmare anger villkoren för en verklig socialistisk planhushållning, nämligen en smidig förmåga hos samhället att effektivt – inte ”helt och hållet”, det aktar sig Lenin noga för att tillägga! – utnyttja och fördela produktivkrafterna. Självfallet är den definitionen riktig. Därutöver förtydligar Lenin på många håll i sina skrifter, varifrån denna förmåga kommer: från storindustrin, från den av bankerna och bankväsendet skapade industriella tyngdpunkten, från det omfattande transportsystemet och så vidare. Det är i ljuset av denna definition vi måste ställa oss frågan: är det möjligt att i ett land som Kuba ”effektivt utnyttja och fördela produktivkrafterna”, det vill säga att inordna utrustningen, råvarorna och arbetskraften i landets många tusen industriföretag i en planhushållning? Svaret är givetvis jakande. Till en början kommer det, utan minsta tvivel, att genomföras bristfälligt och ryckigt; men vad som därmed faller i ögonen är inte så mycket produktivkrafternas utvecklingsgrad som oefarenhet och tillkortakommanden i organisationen, och sådant kan och måste rättas till fortlöpande genom erfarenhet och utbildning av tillräckliga kadrer, genom övervakning och massornas skapande handlingskraft och så vidare. Varje annan slutsats skulle i själva verket innebära, att man ifrågasatte möjligheten av att genomföra en socialistisk revolution i ett underutvecklat land!

I det av Bettelheim citerade Leninafsnittet, där förstatligande och socialisering ställs emot varandra, rör det sig i själva verket om *de borgerliga eller småborgerliga sektorerna av näringslivet*. Vi delar helt ut Lenins uppfattning. Att ”förstatliga” tio- eller hundratusentals småbruk, hantverksföretag eller handelsbodas, som alla är ekonomiskt fristående från varandra och *vilkas tekniska utvecklingsnivå ännu ej medgett någon verklig socialisering av arbetet* – och därtill innan den teknologiska grunden (t ex jordbrukets mekanisering) för en sådan socialisering ännu lagts – skulle uppenbarligen vara att göra sig skyldig till farlig trångsynthet.⁷⁵

Men Lenin tvivlade aldrig på att den moderna storindustrin skulle vara ”mogen” för socialisering i Ryssland eller i ett land som Kuba. Att hävda motsatsen vore ju att stämpla Oktoberrevolutionen som ett utopiskt och egensinnigt företag.

⁷⁴ ”För att kunna bedöma den enorma omfattningen och hela värdet av GOELRO:s arbete kan vi kasta en blick på Tyskland. En enda forskare, Ballod, har där utfört ett analogt arbete. Han har gjort upp en vetenskaplig plan för en socialistisk omstrukturering av Tysklands hela folkhushåll. I det kapitalistiska Tyskland blev planen hängande i luften, förblev en litterär konstruktion, en ensam mans verk. Vi gjorde det till en statsangelägenhet, mobiliserade hundratusentals specialister och fick på tio månader (naturligtvis inte på två, som vi först hade angett) fram en vetenskapligt uppbyggd enhetlig ekonomisk plan.” (Vladimir I. Lenin i ”En enhetlig ekonomisk plan”, *Valda verk i 10 band*, bd 10, sid 252-3).xxx

⁷⁵ ”Socialismen innebär att klasserna avskaffas. För att klasserna skall avskaffas måste man för det första störta godsägarna och kapitalisterna. Denna del av uppgiften har vi fullgjort, men det är endast en del och dessutom *inte* den allra svåraste. För att klasserna skall avskaffas måste man för det andra utplåna skillnaden mellan arbetaren och bonden, göra *alla* till *arbetande*. Detta kan inte göras med en gång. Denna uppgift är ojämförligt svårare och blir med nödvändighet tidskrävande. Det är en uppgift som inte kan lösas genom att en eller annan klass störts. Den kan lösas endast genom en omorganisation av hela samhällsekonomin, genom en övergång från individuell, isolerad, småskalig varuproduktion till samhällelig storproduktion. En sådan övergång blir med nödvändighet ytterst tidskrävande. Den kan endast fördröjas och försvåras genom förhastade och oförsiktiga administrativa och legislativa åtgärder. Påskyndas kan denna övergång endast genom att bonden ges sådan hjälp att han i stor omfattning kan förbättra hela åkerbrukstekniken, omvandla den i grunden.” (Vladimir I. Lenin, ”Ekonomi och politik under den proletära diktaturens epok”, i *Valda verk i 10 band*, bd 9, sid 184-5). [Ekonomi och politik under den proletära diktaturens epok](#)

Låt oss dessutom tillfoga, att föreställningen att samhället en vacker dag skulle kunna "helt och hållet" förfoga över "alla" socialiserade produktionsmedel och "alla" produkter kan ifrågasättas. Kamrat Bettelheim understryker i detta sammanhang betydelsen av att en verklig integration äger rum inom industrigrenarna så att någon form av omfattande kontroll kan uppnås. Han tycks emellertid glömma bort, att produktivkrafternas utveckling även har en följdforeteelse av motsatt innebörd, det vill säga, att integrationsprocessen åtföljs av en tilltagande uppdelning.

Även med risk att behöva ådra oss vredesutbrott från beundrarna av den elektroniska maskintekniken, ifrågasätter vi öppet möjligheten av att "helt och hållet kunna förfoga över alla" varor, som framställs i ett land på Förenta Staternas eller Sovjetunionens industriella utvecklingsnivå, för att inte tala om dem, som framställs i ett fullt utvecklat kommunistiskt samhälle. Tesen, att en "verklig fördelning" av produktionsmedlen lättare skulle genomföras av "ett enda och enhetligt ekonomiskt subjekt" vid förekomsten av 250.000 än vid inte mer än 3.000 företag kan ej upprätthållas. Det visar i varje fall erfarenheterna från Sovjetunionen. Det är just produktivkrafternas oerhörda utveckling som lett till, att en strängt centraliserad planering skulle ge mycket sämre resultat och visa sig mycket mer ineffektiv och skadlig i dag, när det gäller att verkligen driva upp produktionen, än vad fallet var på de första femårsplanernas tid; och häri ligger, i förbigående sagt, orsaken till de förändringar, som på femtiotalet genomfördes i sättet att leda ekonomin i Sovjetunionen.

Men det är framför allt nödvändigt att inse, att problemet i själva verket är fel ställt: föreställningen om den "fullständiga förfoganderätten över alla produktionsmedel" ända till den sista spiken är en aning mekanisk och teknokratisk och motsvarar på inget vis socialismens målsättning; ty hur den samhällseliga äganderätten till produktionsmedlen kommer att utformas beror i sista hand inte så mycket på om en sådan "fullständig förfoganderätt" är möjlig, utan på om det är möjligt att införa en "förfoganderätt" över produktionsmedlen, vilken är tillräckligt *vidsträckt för att kunna koppla bort de kapitalistiska drivkrafternas spel och säkerställa en ekonomisk tillväxt enligt andra ekonomiska lagar – nämligen den socialistiska planhushållningens.*

Produktionsförhållanden och produktivkrafternas utvecklingsnivå

Kamrat Bettelheim begår ett likartat misstag i sitt tillvägagångssätt när han ur det berömda mittavsnittet i förordet till Marx' *Till kritiken av den politiska ekonomin* får fram, att produktivkrafternas utveckling på något *omedelbart, mekaniskt* och i viss mån *kvantitativt* sätt skulle bestämma arten av produktionsförhållandena och deras utveckling.

För att komma underfund med detta misstag, må det vara nog att i dess helhet återge avsnittet i fråga, vilket kamrat Bettelheim stympat en aning:

I sitt livs samhällseliga produktion träder människorna i bestämda nödvändiga, av deras vilja oberoende förhållanden, produktionsförhållanden, som motsvarar en bestämd utvecklingsgrad av deras materiella produktivkrafter. Summan av dessa produktionsförhållanden bildar samhällets ekonomiska struktur, den reella bas, på vilken en juridisk och politisk överbyggnad reser sig och vilken motsvaras av bestämda former av det samhällseliga medvetandet. Det materiella livets produktionssätt är bestämmande för den sociala, politiska och andliga livsprocessen över huvudtaget. Det är inte människornas medvetande som bestämmer deras vara utan tvärtom deras samhällseliga vara som bestämmer deras medvetande.

På ett visst stadium av sin utveckling råkar samhällets materiella produktivkrafter i motsättning till de rådande produktionsförhållandena, eller, vad som bara är ett juridiskt uttryck för detta, med de egendomsförhållandena, inom vilka dessa produktivkrafter hittills rört sig. Från att ha varit utvecklingsformer för produktivkrafterna förvandlas dessa förhållanden till fjättrar för desamma.

Då inträder en period av social revolution. Med förändrande av den ekonomiska grundvalen genomgår hela den oerhörda överbyggnaden en mer eller mindre snabb omvälvning.⁷⁶

Av detta citat kan vi dra följande slutsatser:

För det första använder Marx här ordet ”produktionsförhållanden” i mycket vidsträckt mening, i själva verket liktydigt med begreppen ”produktionssätt” och ”ekonomisk struktur”. Han preciserar nämligen, att ”i sin helhet bildar dessa produktionsförhållanden samhällets ekonomiska struktur”. Det därefter följande uttrycket ”det materiella livets produktionsätt” använder han ju också i betydelsen ”dessa produktionsförhållanden i sin helhet”.

För det andra uppställer Marx inget omedelbart samband mellan produktionsförhållandena *i denna betydelse av ekonomisk struktur*, av ”produktionssätt”, och endast ett bestämt skede i produktivkrafternas utvecklingsförlopp, eller, annorlunda uttryckt, ett samband, som skulle råda mellan ett bestämt skede i produktivkrafternas utvecklingsförlopp och den kvalitativa arten hos produktionsförhållandena. Han fastställer inte en gång något närmare mekaniskt samband mellan varje *kvantitativ* tillväxt hos produktivkrafterna och den blott kvantitativa förändringen i produktionsförhållandena, det vill säga en omvandling, som inte leder till uppkomsten av ett nytt produktionsätt.

För det tredje saknar följaktligen kamrat Bettelheim tacksägelse hos Marx, när han ur detta avsnitt velat utläsa ett mekaniskt samband mellan produktivkrafternas utveckling under övergångsskedet och de varandra avlösande yttre former produktionsförhållandena ikläder sig, utan att för den skull kvalitativt förändras – samtidigt som kamrat Bettelheim med skärpa framhåller, att det inte förekommer olika produktionsätt och ekonomiska strukturer som, sedan kapitalismen väl störtats, kan avlösa varandra på vägen från kapitalismen till socialismen!

För det fjärde erhåller även det mest avgörande samband mellan ett särskilt skede i produktivkrafternas utveckling och en särskild kvalitet hos produktionsförhållandena sin betydelse *först i ett längre historiskt utvecklingssammanhang*, men inte under kortare tidsavsnitt och allra minst i ”tider av social revolution”, eftersom det är uppenbart att det är just under sådana tider två olika ekonomiska system kan samexistera sida vid sida, nämligen dels det som hör till det förflutna men mer eller mindre kraftfullt söker försvara sig innan det försvinner, dels det nya, som under större eller mindre svårigheter kämpar sig fram på vägen mot slutgiltig seger.

Och i dag, närmare bestämt efter den socialistiska Oktoberrevolutionens seger, lever vi just i en sådan ”tid av social revolution”. Ty kampen mellan kapitalismen och socialismen, mellan ett system som – låt vara under hårdnackat motstånd innan det försvinner – är dömt att dö bort, och det system som – låt vara alltjämt behäftat med större eller mindre brister, under tusen svårigheter och tillfälliga bakslag – nu håller på att födas, är en världsomfattande kamp, som upptar en hel historisk epok. Inom ramen för detta tidevarv är det alldeles omöjligt, att i ett givet ögonblick eller ens för ett skede av måttlig utsträckning avgöra, huruvida produktivkrafternas utvecklingsnivå ”exakt motsvarar” eller ”inte exakt motsvarar” de genom produktionsmedlens överförande i samhällets ägo uppkomna produktionsförhållandena. Än mera verklighetsfrämmande är det att vilja genomföra denna undersökning icke på global nivå, utan för varje särskild stat för sig.

Hela detta tidevarv uppvisar just det kännetecknande draget, att det är utvecklingsnivån hos de då verksamma produktivkrafterna, som möjliggör kampen mellan kapitalismen och socialismen; att kapitalismen kan fortleva, trots att den världen över förvandlas till en broms för produktivkrafternas utveckling; att den socialistiska revolutionen redan kan segra i olika

⁷⁶ Karl Marx, *Till kritiken av den politiska ekonomin*, ”Förord”, Arbetarkultur, 1969, sid 9. [Till Kritiken av den Politiska Ekonomin](#)

länder och där införa nya produktionsförhållanden, som till sin art är annorlunda än kapitalismens, trots att den socialistiska revolutionen ännu ej har segrat över hela världen; att det finns praktiskt taget inget särskilt samband alls mellan det steg i produktivkrafternas utveckling, på vilket varje enskilt land befinner sig, och möjligheten att i det införa dessa nya produktionsförhållanden.

Detta är desto viktigare som redan Lenin mycket tydligt framställt, att den imperialistiska kedjan först kunde brytas genom sin svagaste länk, och att raden av segerrika socialistiska revolutioner alltifrån 1917 och till 1959, från den i det tsaristiska Ryssland till den i det halvkoloniala Kuba, nästan uteslutande inträffat i länder, där produktivkrafternas exakta utvecklingsnivå ligger djupt under de längst framskridna kapitalistiska ländernas.

Detta står på inget sätt i motsättning till den historiska materialismens allmänna lagar, som Marx gett uttryck åt i ”Till kritiken av den politiska ekonomin”. Det innebär bara, att ”den bestämda utvecklingsnivå hos produktivkrafterna”, vilken råkat i motsättning till den föråldrade kapitalistiska näringslivsstrukturen, måste vara just *den utvecklingsnivå produktivkrafterna alltsedan första världskriget uppnått*.

Denna motsättning har nu tagit fast gestalt. Den utgör förklaringen framför allt till imperialismens oerhört hämmande inverkan på produktivkrafternas fortsatta utveckling i de koloniala och halvkoloniala länderna. Den objektiva möjligheten av en seger för den socialistiska revolutionen även i de så kallade underutvecklade länderna beror på den; liksom möjligheten av att i dessa länder införa förallmänligade produktionsförhållanden, i synnerhet om länderna i fråga redan har eller mycket snabbt kan skapa områden med industrier, som byggts upp så att de står på den nutida teknikens högsta nivå, vilket skulle innebära en hög grad av verklig socialisering av arbetet.⁷⁷

Det är sant, att nya motsättningar mellan produktivkrafternas utvecklingsnivå och produktionsförhållandena kan inträda efter den socialistiska revolutionens seger, och att dessa motsättningar slutgiltigt kommer att lösas genom produktionsförhållandenas omvandling. Men det finns inte, och kommer ej heller att finnas något *mekaniskt samband* mellan varje mera betydelsefull utveckling av produktivkrafterna och produktionsförhållandenas nödvändiga omvandling. Och framför allt så kommer dessa förändringar att utgöra kvantitativa förändringar. De berör varken själva arten av de produktionsförhållanden, som redan övertagits av samhället, eller den samhällseliga naturen hos de betydelsefulla produktionsmedel, som uppkommit ur dessa förändringar. Den enda kvalitativa förändring produktionsförhållandena ännu har att genomgå kommer att utgöras av den, som betingas av varukategoriernas bortdöende och en allmän automation av industrin.

De historiska betingelserna för varukategoriernas bortdöende

Sedan vi utifrån olika synvinklar kritiserat den ståndpunkt kamrat Bettelheim intagit, kan vi dock förklara oss helt och fullt införstådda med en av de bärande teserna i hans inlägg, nämligen den, som avvisar Stalins teori om varukategoriernas ursprung och fortbestånd i sovjetekonomin, ”i det han utgår från förefintligheten av två skilda slag av socialistisk egendom: folkets – det vill säga statens – egendom, och vissa avgränsade samhällsgrupper – främst

⁷⁷ ”Den ytterst höga utvecklingsnivån hos världskapitalismen över huvud taget, den fria konkurrensens ersättande av monopolkapitalismen, utvecklandet av en förvaltning för samhälllig reglering av produktionsprocessen och distribution av produkterna genom bankerna liksom genom kapitalistorganisationerna, den med de kapitalistiska monopolens tillväxt förbundna dyrtiden, syndikatens tilltagande tryck på arbetarklassen, de väldiga svårigheterna för dess ekonomiska och politiska kamp, det elände, det förfall och den förvildning, som följer i det imperialistiska krigets spår – allt detta bidrar till att göra kapitalismens nu uppnådda utvecklingsnivå till den proletära, socialistiska revolutionens tidevarv. Detta tidevarv har redan börjat.” (Vladimir I. Lenin, ”Draft Programme of the R.C.P.(b.)”, *Collected Works*; vol 29, sid 103).

kolchosernas – egendom”. Bettelheim avvisar alltså denna förklaring, emedan den ”går ut på att förklara de ekonomiska kategorierna genom en särskild rättslig överbyggnad”. I verkligheten svarar varukategoriernas fortbestånd i sista hand mot *produktivkrafternas alltjämt otillfredsställande utvecklingsnivå*, som ännu ej medger en fördelning av konsumtionsvaror enligt grundsatsen ”av var och en efter hans förmåga, åt var och en efter hans behov”! Därför måste den löpande andel av framställda förbrukningsvaror, som tillkommer varje arbetare, ytterst noggrant mätas, vilket ju också är en förutsättning för att han skall kunna byta till sig den *mot en fastställd arbetsmängd* (man vet ju, att enligt Marx’ värdeteori kan arbeten av olika kvalifikation föras tillbaka på olika mängder av enklare arbete).⁷⁸

Historiskt sett ligger alltså rötterna till varukategoriernas fortbestånd i övergångsskedet hos produktivkrafternas utvecklingsnivå, som inte i varje fall räcker till för att säkra en fördelning av förbrukningsvaror på grundvalen av de producerandes fulla behovstillfredsställelse.

Av det föregående kan man sluta sig till, att de historiska betingelser som – efter den socialistiska revolutionens seger – tillåter varukategorierna att dö bort, utgörs framför allt av en sådan utveckling av produktivkrafterna, att ett *överflöd på konsumtionsvaror* kan garanteras.

Det nya program för Sovjetunionens Kommunistiska Parti, som antogs vid den XXII partikongressen, har tagit med just samma tes, som vi utförligt behandlat i vår *Traité d’Économie Marxiste*⁷⁹

Därmed har givetvis detta program också avvisat Stalins tes om ”befolkningens ständigt växande behov” i det socialistiska samhället, en tes, som kan äga giltighet blott för det skede under socialismen, då varukategorierna alltjämt fortbestår. Ett ögonblicks eftertanke är ju nog för att man skall komma underfund med att man, om man alltså förutsätter att ”behoven” och den enskildes konsumtion varaktigt kommer att öka, i själva verket bestrider möjligheten av att skapa ett kommunistiskt samhälle, bestrider möjligheten av att skapa överflöd och därmed

⁷⁸ ”Vi har tidigare nämnt, att det för värdeökningsprocessen är alldeles likgiltigt, huruvida det arbete, som kapitalisten har tillägnat sig, är enkelt samhälleligt genomsnittsarbete eller mera komplicerat arbete, kvalitetsarbete. Det arbete, som betraktas som högre, mera komplicerat arbete i motsats till samhälleligt genomsnittsarbete, är användningen av arbetskraft, vars utbildning har kostat mer än genomsnittet, vars produktion kräver mer arbetstid och som därför har högre värde än den enkla arbetskraften. Då värdet av denna arbetskraft är högre, visar sig detta också i mera värdefullt arbete och omsättes därför under samma tidsperiod i förhållandevis högre värden. Hur stor gradskillnaden än må vara mellan spinneriarbete och guldsmedsarbete, så är dock den del av guldsmedens arbete, som åtgår för att ersätta värdet av hans egen arbetskraft, inte på något sätt kvalitativt åtskild från det tilläggsarbete varmed han skapar mervärde. I det ena som i det andra fallet uppkommer mervärdet endast som följd av ett tillskott av arbetstid, genom förlängd arbetsprocess, i det ena fallet produktionen av garn, i det andra fallet produktionen av guldsmedsartiklar.

Å andra sidan måste i varje värdebildningsprocess det komplicerade arbetet alltid reduceras till samhälleligt genomsnittsarbete, t.ex. en dags komplicerat arbete = x dagar enkelt arbete’ (Karl Marx, *Kapitalet*, Första boken, Uddevalla 1969; sid 170-71).

⁷⁹ ”Övergången till en kommunistisk fördelning kommer att ha fullbordats, när grundsatsen om fördelning efter arbete uttömt alla sina möjligheter; det vill säga, när det råder *överflöd på materiella och kulturella nyttigheter* och arbetet redan blivit det främsta livsbehovet’ (”Sovjetunionens Kommunistiska Partis program”, i ”Vägen till kommunismen – dokument från Sovjetunionens Kommunistiska Partis XXII partikongress”; Moskva 1961.) Kursivering av E.M.)

Det bör dock framhållas, att samma program bara två sidor tidigare alltjämt talar om ”sambandsmedlemmarnas växande efterfrågan”.

I detta sammanhang kan hänvisas även till Marx’ teorier om mervärdet: ”Produktionens mål är kort och gott – överflöd. Och överflöd innebär inte bara en mycket stor mängd, utan även ett brett sortiment av konsumtionsvärden, vilket i sin tur utgör betingelsen för en rik utveckling av människan som producent, en allsidig utveckling av hela hennes produktiva förmåga.” (Karl Marx i *Theorien über den Mehrwert*, Berlin, Tyska Demokratiska Republiken, 1962; 3 delen, sid 50).

bestrider också möjligheten av att varukategorierna, vilka ju svarar mot ett tillstånd av brist på nyttigheter och ekonomiska reserver, över huvud taget kan dö bort.

I vår *Traité d'Économie Marxiste*⁸⁰ går vi utförligt in på alla ekonomiska och psykologiska aspekter, som motsäger uppfattningen, att de mänskliga behoven skulle kunna växa obegränsat (sid 654 ff i den engelska upplagan). Vi understryker där, att redan inom det kapitalistiska samhället börjar hos samhällsklasser med högre inkomster tendensen till en *mera rationell konsumtion* att väga över gentemot tendensen till en *kvantitativt ständigt växande konsumtion*).

I vår *Traité d'Économie Marxiste* har vi utförligt redogjort för den konkreta mekanism, med vars hjälp detta bortvittringsförlopp kan genomföras så att varukategorierna försvinner. Utvecklingen av produktivkrafterna kommer att göra det möjligt att fortlöpande täcka behovet – och täcka det fullständigt – av en rad nyttigheter och tjänster. Elasticiteten i efterfrågan på dessa nyttigheter och tjänster kommer att utvecklas inemot nollpunkten, för att till sist bli rent negativ. Det innebär, att en fördelning efter behov – utan att några pengar behöver anlitas i processen – inte kommer att medföra några större risker för slöseri.⁸¹ Efterhand kommer inte bara riskerna för slöseri helt att kunna avlägsnas genom uppfostran, propaganda, social kontroll och så vidare, utan man kommer därutöver att kunna genomföra betydande inbesparingar i synnerhet i fråga om medel i omlopp och distributionskostnader.

Ju högre produktivkrafternas utvecklingsnivå når, desto mer kan nyttigheter och tjänster tillhandahållas på detta sätt; desto större blir den andel i konsumtionen, som samhället kostnadsfritt kan tillförsäkra varje medborgare och som alltså icke beror på den enskildes arbetsinsats. Men givetvis kostnadsfritt för den enskilde – samhället kommer alltid att behöva ägna tillgodoseendet av dessa behov en viss arbetsinsats, det vill säga en del av arbetskraften och de ekonomiska resurser, som står till förfogande; vilket betyder, att det för upp tillgodoseendet av dessa behov på sin allmänna budget.

Alltifrån en viss punkt i detta förlopp blir det uppenbarligen meningslöst, att ytterligare höja medborgarnas löpande penninginkomster, och det desto mer som dessa inkomster då kommer att läggas ut endast på ett för varje gång allt snävare antal nyttigheter och tjänster. Samhället kommer då att förstå, att varukategoriernas bortdöende håller på att närma sig sin fullbordan, och därför inleda en långtgående nedskärning av penninginkomsterna. För varje dag kommer pengarna då att trängas allt längre och längre bort till det ekonomiska och sociala livets yttersta utmarker, och där hålla sig kvar mest på grund av medborgarnas sedvänjor och bruk till dess de blivit blott och bart räknings- och bokföringsredskap, för att så även i denna egenskap till slut bli ersatta av en direkt arbetsinsatsberäkning – en beräkning, som för övrigt kommer att i hög grad underlättas av datateknikens utveckling.

Att tro att varukategoriernas bortdöende uteslutande beror på produktivkrafternas utveckling vore givetvis att förfalla till ett felaktigt och mekaniskt synsätt, även om produktivkrafterna otvivelaktigt spelar huvudrollen i hela denna utveckling, som i själva verket kommer att utgöra den väldigaste omvandling mänskligheten ställts inför alltsedan den började framträda på jorden. Varukategoriernas bortdöende är en dialektisk process, i lika hög grad beroende av förändringarna hos samhällets produktivkrafter som av förändringarna i människornas medvetenhet och beteendemönster.

⁸⁰ *Traité d'Économie Marxiste*, Editions Julliard, Paris 1962 (i två volymer). Engelsk översättning: *Marxist Economic Theory*, Merlin Press, 1962, 1968 [och på svenska [Marxismens ekonomiska teori](#)]. Den första engelska utgåvan består av två volymer, den andra av bara en. Finns även i spansk översättning under titeln *Tratado de economía marxista* (utgiven på Cuba 1968, dvs c:a 5 år efter den debatt vi återger här). *Red anm.*

⁸¹ Som exempel skulle städernas samfärdsmedel kunna anföras: man har ju svårt att föreställa sig en kommunistisk människa öda bort sin tid på att ständigt åka omkring med spårvagn eller buss bara för att det är gratis!

Genom årtusendena har människan levat under de krav kampen för tillvaron ställt henne inför. Med en lätt omskrivning av en av Lenin uttryckt tanke skulle man kunna säga, att *praxis i samhället* ställt henne inför valet att antingen stjäla eller också själv bli bestulen. De individualistiska och samhällsfrånvända beteendemönster denna mångtusenåriga erfarenhet format kan inte med en gång utplånas efter revolutionen, utan man måste genomföra ett omfattande och tålmodigt uppfostringsarbete, där det frivilliga arbetet spelar en särdeles framträdande roll.⁸²

Men ingen revolutionär impuls, ingen socialistisk glöd räcker ändå till för att hos de breda lagren undanskaffa kvarlevorna från ”den gamla människan, som ännu ej helt lämnat djurstadiet”, om *vardagstillvaron* mer eller mindre gestaltas så att den kommer i motsättning till och delvis motväger den socialistiska uppfostran; om inte alla medborgares grundläggande behov kan tillgodoses *helt och hållet*, på grund av en otillfredsställande utveckling av produktivkrafterna; om inte jämlikheten blir fullständig, på grund av att en större arbetsinsats alltjämt bereder den enskilde fördelar, och mottagarna av dessa förmåner följaktligen kan tillfredsställa sina behov bättre än de, som saknar sådana förmåner.

Först i det ögonblick den ”kostnadsfria” fördelningen av nyttigheter och tjänster tillåter medborgarna att helt och hållet tillfredsställa sina behov, inte förrän ett första släktled av socialistiska människor – som lärt känna varken hunger eller törst, varken kyla eller bostadsbrist, eftersom samhället åtagit sig att självantäcka alla dessa behov hos var och en – nått mogen ålder, först när människan verkligen befriats från de materiella behovens slaveri och blivit fullt medveten om vilket ”underverk” hon nu fått uppleva, och medvetandet härom börjat utveckla ett andra livsmönster, en andra natur: *först i detta ögonblick* erhåller människan förutsättningarna att komma underfund med att det är lika självfallet, att hon med hela sin förmåga återgäldar samhället med arbete utan att för den skull förvänta sig någon större eller noga utmätt belöning, eftersom hon ju i alla fall redan emottar allt hon behöver.

Och det är först då, som den kommunistiska medvetenheten slutgiltigt slagit igenom bland de breda lagren, även om det är nödvändigt att omedelbart efter den socialistiska revolutionens seger börja gestalta uppfostran och vanemönster med inriktning härpå.

Konkreta mekanismer i samband med varukategoriernas fortbestånd

Vi är alltså medvetna om, att varukategoriernas fortbestånd i övergångsskedet i sista hand speglar produktivkrafternas otillräckliga utvecklingsnivå vid tiden för den socialistiska revolutionens genombrott. Det är därför dags att undersöka, genom vilka konkreta mekanismer denna otillräcklighet leder till varukategoriernas fortbestånd, och noggrant inringa *det område, där dessa kategorier gör sig gällande under proletariats diktatur.*

En *första varukategori*, vars förekomst i övergångsskedet ej kan ifrågasättas, utgörs av böndernas och hantverkarnas produktion i sin helhet. Definitionsmässigt utgörs den av *varuframställning i liten skala*, eftersom allt inom detta område, som inte går till eget bruk, ju är produktion av handelsvaror. – Till kategorin hör även producentkooperativernas

⁸² I detta sammanhang bör man framför allt läsa Lenins lilla skrift om de kommunistiska helgdagarna, ”Ett stort initiativ”: ‘Minst lika mycket förtjänar heroismen bland hemmafrontens arbetare att uppmärksammas. Verkligt enorm betydelse i detta sammanhang har de *kommunistiska subbotnikerna* [=lördagarna], som arbetarna ordnar på eget initiativ. Tydligt är detta ännu bara i sin början, men det är ändå sällsynt viktigt. Det är början till en omvälvning, som är svårare, väsentligare, mer djupgående och mer avgörande än bourgeoisins störtande, ty det är en seger över den egna trögheten, disciplinlösheten och småborgerliga egoismen, över dessa vanor som den fördömda kapitalismen lämnat i arv åt arbetaren och bonden. Då *denna* seger har befästs, då och först då kommer en ny samhällsdisciplin, en socialistisk disciplin att ha skapats, då och först då blir en återgång till kapitalismen omöjlig, blir kommunismen verkligen oövervinnlig.’ (Vladimir I. Lenin, ”Ett stort initiativ”, *Valda verk i 10 band*, bd 9, sid 23-24). [Ett stort initiativ](#)

tillverkning och konsumentkooperativernas försäljning i den utsträckning ett uppenbart ägarbyte äger rum, när sådana kooperativer säljer sina nyttigheter till medborgarna eller till staten.

Av sig själv uppkommer så en *andra varukategori* ur den första, nämligen alla de produktionsmedel den statliga sektorn säljer till den privata och den kooperativa: maskiner, redskap, transportmedel; konstgödsel för jordbruket, verktyg och maskiner för handel och hantverk och så vidare. Varunaturen hos sådana produkter kan ej ifrågasättas eftersom de helt öppet är föremål för en bytesakt, det vill säga växlar ägare. Samma sak gäller givetvis de exporterade produktionsmedlen i deras helhet.

En *tredje varukategori* ger kanske mera upphov till teoretiska diskussioner än praktiska. I sin helhet består de av nyttigheter, inberäknat importerade konsumtionsvaror, som den socialiserade sektorn säljer till enskilda förbrukare för konsumtion, av varor, eftersom även här ett uppenbart ägarbyte sker. Man kan göra frågan, om utbyte av lön mot konsumtionsvaror innebär en ”verklig” bytesakt eller ej, till föremål för tämligen byzantinska diskussioner, eftersom lönen ju inte längre är någon ”lön” i hittills gängse mening, alltså inte längre ”priset för den vara arbetskraften utgör”. Denna diskussion liknar den om frågan, huruvida man ännu i övergångsskedet kan tala om ”försäljning av arbetskraft” – Bettelheim hävdar tillsammans med de sovjetiska författarna, att man inte kan det. Vi anser, att dessa diskussioner är meningslösa.

I själva verket betvivlar ingen, att de till den enskildes förbrukning försålda nyttigheterna är varor. Alla känner ju också till, att ”fördelningen av en del av socialprodukten” bland arbetarna a) genomförs i en precis, noggrant uträknad form – den ”sociala lönen” spelar hittills bara en biroll i länderna inom det socialistiska lägret; b) genomförs blott i utbyte mot arbete – socialförsäkringsinrättningarnas utbetalningar kan liksom i de högutvecklade kapitalistiska länderna betraktas som en integrerande beståndsdel i ”priset på arbetskraften”, vilken täcker arbetarens hela tillvaro och framför allt syftar till att säkerställa proletariats återväxt, samt c) alltjämt uppfattas som en ekonomisk nödvändighet i stället för att ge uttryck åt medvetenhet och livsmönster sedan arbetet förvandlats till ett naturligt och socialt behov.

Om man instämmer i dessa tre påståenden – och vi kan inte inse, hur man skulle kunna bestrida dem! – är det meningslöst att diskutera frågan huruvida en försäljning av arbetskraft äger rum eller ej, eftersom man i alla fall erkänner det *verkliga ekonomiska innehållet* bakom försäljningen. Visst kan man komma med den gamla invändningen, att det inte går att tala om försäljning av arbetskraft ”eftersom producenterna inte längre är skilda från sina produktionsmedel, utan tvärtom utgör deras kollektiva ägare”. Men den förefaller oss att vila på en enkel missuppfattning. Varför skall inte låt oss säga en medlem av ett *kollektivägt* företag, och alltså en av dem som äger det, kunna sälja sin *individuella* egendom till företaget? Det egentliga problemet ligger i att arbetskraften alltjämt är enskild egendom, medan produktionsmedlen redan i allt väsentligt utgör allmän egendom. Att avskaffa denna enskilda äganderätt till arbetskraften innan samhället säkert kan tillfredsställa alla medborgares grundläggande behov, vore i själva verket detsamma som att införa tvångsarbete ...

Men det återstår en *fjärde varukategori*. Och i själva verket är det framför allt den debatten gäller, nämligen de produktionsmedel, som blir kvar inne i den socialiserade sektorn. Enligt vår uppfattning rör det sig emellertid inte om varor, eftersom inget ägarbyte sker. Överföringen av produktionsmedel från ett statsföretag till ett annat är i själva verket ingenting annat än en process av samma slag, som när en produkt förs över från en fabrik till en annan inom en stor kapitalistisk trust.

Visst uppvisar överföringen alla *yttre former för ett varuutbyte* i den mån ett ”pris” åsatts för att beräkna arbetsinsats och ekonomisk kontroll i sin helhet. Men denna yttre form täcker inte

något väsentligt innehåll: produktionsmedel, som inte lämnar den socialiserade sektorn, utgör inga riktiga varor.

Kamrat Bettelheim försöker nu gendriva denna tes, och detta försök framstår som den väsentliga avsikten med hans artikel. Till sitt stöd anför han framför allt två argument, som vi skall granska närmare och vederlägga i tur och ordning.

Utgör produktionsmedlen inom den socialiserade sektorn varor?

Kamrat Bettelheims första – och i särklass viktigaste – argument lyder så här:

Om man utgår endast från egendomens rättsliga form när det gäller att fastställa, om det rör sig om varuproduktion eller ej, begår man ett allvarligt misstag i sitt tillvägagångssätt, i det man i själva verket förklarar företeelser i den ekonomiska strukturen med hänvisning till deras överbyggnad, i stället för att förfara på motsatt sätt. I själva verket återspeglar ju framställningen av och handeln med varor blott ett mycket väsentligt drag i den ekonomiska strukturen för Marx, nämligen det förhållandet att sådant arbete, som utförs av varuproducenter, ännu ej utgör något omedelbart samhälleligt arbete; att dessa producenter ännu ej utarbetat någon samordnad och väl avvägd plan för sin produktion utan förr uppträder på en anarkisk marknad och att man först av de av värdelagens ”dolda hand” styrda bytesakterna kan avgöra, om det för framställningen av dessa varor presterade arbetet varit samhälleligt nödvändigt arbete eller ej.⁸³

Låt oss nu ställa oss frågan: kommer arbetskraft och samhällets materiella tillgångar att i övergångsskedet fördelas på de olika förallmänligade fabrikerna genom ”privata bytesakter mellan dessa fabriker”, det vill säga i enlighet med värdelagen; eller kommer de snarare att fördelas enligt en av samhället i förväg uppgjord plan? Det är givet, att de kommer att fördelas planenligt; i annat fall befunde vi oss ju under den kapitalistiska produktionsanarkins herravälde. Men då kommer inte heller någon egentlig bytesakt att försiggå mellan dessa fabriker, och följaktligen kommer ej heller någon verklig varuproduktion att äga rum inom denna sektor.

Nu är läget i fråga om konsumtionsvaror helt annorlunda. Det finns en produktionsplan; men eftersom konsumenterna fritt förfogar över sina löner och i själva verket byter sina löner mot de förbrukningsvaror som det – inom möjligheternas gräns – lyster dem att köpa, förekommer utan tvivel ett starkt inslag av anarki inom denna sektor. I verkligheten är det marknaden – och följaktligen värdelagen – som slutgiltigt formar förhållandet mellan människorna. Planens målsättning kan fullständigt kullkastas genom oförutsedda omkastningar i behov och i tycke och smak hos miljoner konsumenter, eller rent av genom en konsumentstrejk som protest mot priser, vilka betraktas som alltför höga, eller mot usel kvalitet eller mot att produktionen inte garanterar ett tillräckligt brett sortiment.

I verkligheten är det just på detta sätt som det visar sig att de förallmänligade produktionsmedlen – vilka ju inte kan bli föremål för något slags ”privat bytesakt”, eftersom det här ej förekommer någon ”privategendom” – ej utgör varor; under det att konsumtionsvarorna är det

⁸³ Marx har kortfattat uttryckt denna skillnad i sitt brev till Kugelmann av den 11 juli 1868: ”Likaså inser alla, att den mängd av produkter, som motsvarar de olika behoven, kräver olikartade och bestämda mängder av det samhällliga totalarbetet. Att denna nödvändighet att fördela det samhällliga arbetet i bestämda proportioner inte kan upphävas genom den samhällliga produktionsens bestämda form utan bara ändras i fråga om företeelseformen, är självklart (self evident). Naturlagar kan överhuvud inte upphävas. Vad som kan ändras under olika historiska förhållanden, är bara den form, i vilken dessa lagar gör sig gällande. Och den form, vari denna proportionella fördelning av arbetet genomföres, i ett samhällssystem, där det samhällliga arbetets sammanhang gör sig gällande som privatutbyte av de individuella arbetsprodukterna, är just dessa produkters bytesvärde.” (Karl Marx, *Kapitalet*, Första boken, Uddevalla 1969; sid 739).

för de konsumenter, vilka helt uppenbart förfogar över sin lön som över ”privategendom”, och i den meningen också blir inblandade i transaktioner, som har karaktär av ”privat bytesakt”.

Hur definierar nu kamrat Bettelheim arbetets omedelbart eller indirekt samhällliga natur under det system, som proletariats diktatur inför? Så här skriver han:

... ehuru planen fastställer vilka arbetsinsatser, som måste presteras inom de olika produktionsgrenarna, kan den endast göra det approximativt. Först i efterhand får man reda på, i vilken utsträckning det på olika slags produktion nedlagda arbetet verkligen och fullt ut varit *samhälleligt erforderligt* arbete.

Förekomsten av varukategorier och bruket av pengar inom själva den socialiserade sektorn innebär i själva verket, att det alltså till dels är genom marknaden, som ”arbetets socialisering” förverkligas.

Denna analys är i sin helhet riktig vad konsumtionsvarorna beträffar. Men den är inte korrekt med avseende på produktionsmedlen. För att åskådliggöra skillnaden, skall vi skissera upp en praktisk frågeställning: hur visar det sig i sak – och alltså inte på något mer eller mindre metafysiskt sätt – att det blott är *i efterhand*, alltså genom marknaden, som man kan avgöra, om mer än det samhälligt erforderliga arbetet lagts ned på varorna eller ej? Självfallet därigenom att vi ser, om *överproduktion* inträffat eller ej. Varan besitter nämligen den egenheten, att den kan förbli osåld. Det är detta som i praktiken utvisar, huruvida det på dess tillverkning nedlagda arbetet ur samhällets synvinkel sett varit bortkastat eller ej.

Kan av en socialistisk industri framställda konsumtionsvaror förbli osålda? Ja, det kan de utan tvivel. Man skulle kunna räkna upp åtskilliga fall, där detta inträffat. Låt oss höra, vad den sovjetiske forskaren A. Kulikov i detta sammanhang har att säga:

Erfarenheten har lärt oss, att ... om varorna förblir liggande på lager i distributionsnätet och ej kan avyttras så har det på dessa varor nedlagda arbetet ej vunnit samhälligt erkännande.⁸⁴

Men kan det förekomma, att även produktionsmedel inom den socialiserade sektorn förblir ”osålda”? Kan ”överproduktion” på produktionsmedel inträffa inom den socialiserade sektorn? Självfallet inte. Om på grund av ”felplanering” tillverkningen av produktionsmedel skulle överträffa beräkningarna i planen eller gå över de teknologiska förutsättningarna så finns det ingenting som lägger hinder i vägen för den socialistiska industrin att utnyttja detta överskott till att omedelbart eller litet längre fram ta nästa steg i utbyggnads- och nyanskaffnings-programmet – här avser vi alltså ej de olika planerings- och tillverkningsfel, vilka kan inträffa också i ett kommunistiskt samhälle men ingenting har att göra med den mångsidiga produktionens varukaraktär. Och eftersom nu de socialistiska produktionsmedlen aldrig kan förbli ”osålda”, kan de inte heller innesluta något ”samhälleligt icke erforderligt arbete”.

Omedelbart och självmant utkristalliseras nu samhälligt arbete i produktionsmedlen, ty de behöver inte ta vägen över en bytes akt härför, och följaktligen utgör de ej heller några handelsvaror.

Det innebär nu inte, att de ej kan komma att framställas till kostnader, som ligger högre än vid genomsnittlig samhälligt arbetsproduktivitet, högre, än vad som förutsetts i planen. Men det väsentliga i sammanhanget är, att de ej ens då förblir ”osäljbara” eller ur samhällets synvinkel sett bortkastade, eftersom de i alla fall kommer att fördelas i överensstämmelse med de i planen fastställda samhällsbehoven och inte efter sitt ”bytesvärde”. Inom socialistisk planering kan olika grader av effektivitet följa på varandra; men också den lägsta graden innebär ett visst mått av totalhushållning med den arbetstid samhället förfogar över, som ligger över det kapitalistiska näringslivets.

⁸⁴ *Voprosi ekonomiki*, nr 2/1957

Kamrat Bettelheims andra argument: eftersom det ömsesidiga beroendet mellan olika ”produktionsenheter” svarar mot en bestämd utvecklingsnivå hos produktivkrafterna, inskränker den otillräckliga samordningen av dessa enheter i verkligheten den ekonomiska betydelsen av den samhälleliga äganderätten till produktionsmedlen. På sitt sätt tillhör därför produktionsmedlen – åtminstone i viss mån – varje företag. När produktionsmedel vandrar mellan dessa statliga företag, innebär det följaktligen att en uppenbar bytesakt äger rum, eftersom ju denna vandring – åtminstone i viss mån – medför ägarbyte.

Men här är det två olika slag av samordning, som kamrat Bettelheim blandar ihop: den tekniska integrationen av produktionsprocessen och den sociala integration, som inte utan vidare är avhängig av den första, utan främst av de instanser, där ”strategiska” beslut fattas rörande företagets investerings- och prispolitik.

Låt oss ta ett exempel inom ramen för dagens monopolkapitalism.

Ungefär samtidigt, under loppet av tjugutalet, lyckades *Unilever*-trusten – av skäl, som ej skall diskuteras här – komma i besittning av kontrollen över olika företag; det vill säga, i besittning så till vida, som trusten effektivt kunde förfoga över produktionsmedlen i en rad tvålfabriker, plantager som försåg dessa med råvaror, pappersbruk, fiskerier, byggnadsföretag och sjöfartsbolag.⁸⁵ Men ingen kan på allvar hävda, att man då ens i någon ringa mån kunde tala om verklig teknisk integration mellan dessa olikartade företag – eller att man skulle kunna göra det i dag. Men den *finansiella* integrationen dem emellan, inberäknat talrika ”kompensationsförfaranden”, var desto verkligare, och betalade sig i klingande mynt. Och skulle en företagsledare i någon trusten tillhörig fabrik ha dristat sig att yttra åsikten, att fabriken produktionsmedel ”åtminstone i viss mån” vore fabriken och inte trustens egendom, skulle han inte bara ha fått sparken, utan även haft alla utsikter att hamna bakom lås och bom.

Inom det kapitalistiska systemet utplånar denna ”integration”, som ju bara är en delintegration, ej varukaraktären hos de under dessa förutsättningar framställda produktionsmedlen. En sådan integration täcker med andra ord blott ett litet område av ett näringsliv, som förblir präglad av produktionsanarki. I övergångsskedet mellan kapitalism och socialism däremot täcker den finansiella integrationen – inberäknat ”kompensationsförfaranden” av nämnt slag – industrin i dess helhet. Att under dessa omständigheter understryka frånvaron av *teknisk* integration för att på så sätt förläna produktionen karaktär av varuframställning och förneka den omedelbart samhälleliga naturen hos det arbete, som läggs ned på industriell tillverkning av produktionsmedel, är helt vettlöst. Att avgöra, hur långt integrationen och centraliseringen – eller decentraliseringen – måste drivas när det gäller mindre viktiga beslut i relationerna mellan de olika företagen, är i sista hand en organisationsfråga. Att med utgångspunkt härifrån ”bevisa” varukaraktären hos produktionsmedlen i övergångsskedet låter sig ej göras.

Värdelagen i övergångsskedet

Och härmed är vi framme vid debattens själva kärna. Vi har nått den punkt, där den teoretiska analysens samband med statens ekonomiska politik i övergångsskedet blivit uppenbar.

Värdelagen kommer att spela en viss roll i den utsträckning varuproduktion alltjämt förekommer. Och varuproduktion förekommer såväl innan det kapitalistiska produktions sättet införts som sedan det upphört: det förekommer dessförinnan, nämligen under hela det skede, då varor tillverkas i liten skala; och därefter, nämligen fram till det ögonblick, då ett överflöd av konsumtionsvaror kan spridas och allas behov tillfredsställas. På sätt och vis spelar alltså

⁸⁵ Charles Wilson, *The History of Unilever*, London; bd 1, sid 260

värdelagen en roll både före, under och efter kapitalismen. Men att hävda detta är att säga en banalitet så länge man ej närmare anger inom vilket område denna lag gäller under vart och ett av dessa på varandra följande samhällsskick.

I det skede då tillverkning av varor börjar bedrivas i liten omfattning, som till exempel i det klassiska feodalsamhället, reglerar värdelagen i grund och botten endast varuutbytet. Den gör det dessutom omedelbart, eftersom den samhälleligt erforderliga mängd arbete, som läggs ned på tillverkningen av flertalet varor, är känd och för långa tider oföränderlig. Däremot reglerar värdelagen ännu ej i någon väsentlig utsträckning fördelningen av den arbetskraft, som står till förfogande, i synnerhet inte så länge arbetskraften är beroende av den feodala strukturen och de livegna bundna till torvan.

I det kapitalistiska samhället är det värdelagen, som i själva verket reglerar varuutbytet samt fördelningen av arbetskraften och penningtillflödet mellan näringslivets olika grenar, men nu ej längre på något omedelbart sätt. Den gör det i stället indirekt, genom kapitalgruppernas konkurrenskamp och förhållande till den genomsnittliga profitkvoten. Kapitalet flyter nämligen till sådana områden, där vinsten ligger över, och bort från sådana, där den ligger under genomsnittsprifiten. Företag, vilka är så teknologiskt framskridna att de kan nå över den genomsnittliga arbetsproduktiviteten i samhället och därmed spara in på samhälleligt erforderligt arbete, belönas härför på marknaden; deras vinst kommer nämligen att ligga över den genomsnittliga profitkvoten. Företag däremot, vilkas teknologiska nivå tillåter blott en arbetsproduktivitet under genomsnittet, ödar bort samhälleligt arbete. På marknaden ”bestraffas” de härför genom att deras vinst kommer att ligga under genomsnittet, och så vidare.

Men nu åter till det problem vi uppställt: *hur verkar värdelagen i övergångsskedet?* Vi vet att hela produktionen – av redan anförda skäl – då verkar under en yttre, alltså monetär form, vilken emellertid täcker ett skiftande innehåll beroende på vilken produktkategori det gäller. Denna yttre monetära form omfattar likväl i sig själv befogenheter av strategisk art när det gäller att fatta ekonomiska beslut på investerings- och prisområdet.

Kan nu ”värdelagen” styra investeringarna i socialismen? Det skulle inte bara sätta punkt för varje verklig planhushållning, utan därtill döma de underutvecklade länderna – och frånsatt Tyska Demokratiska Republiken och Tjeckoslovakien har alla länder, som börjat bygga socialismen, fram till dess varit underutvecklade – till att under mycket lång tid, om ej rent av för alltid, förbli underutvecklade. Ty det är ju uppenbart, att i ett underutvecklat land jordbruket i allmänhet är ”lönsammare” än industrin, den lätta industrin lönsammare än den tunga och småindustrin lönsammare än den stora. Framför allt är det lönsammare att importera industriell utrustning från världsmarknaden än att tillverka den i det egna landet.

Att låta investeringarna styras av värdelagen skulle alltså innebära, att man i allt väsentligt bevarade den sneda ekonomiska struktur man ärvt från kapitalismen. Det är därför fullständigt ogörligt att sträva efter att alla företag inom ett underutvecklat lands industri skall vara ”lönsamma”, medan samma svårighet inte nödvändigtvis gäller för jordbrukssektorn.

Samma sak kan fastställas i fråga om en lång rad priser. Om man under hela inledningsskedet av industrialiseringen vill åsätta produktionsmedlen priser, som bestäms av produkternas tillverkningskostnader, måste produktionsmedlen självfallet komma att ställa sig dyrare än om de framställts utomlands. Om man tillerkände företagen ”friheten” att söka uppnå största möjliga lönsamhet genom att själva välja sina leverantörer, vore det därför detsamma som att hänvisa dem till att göra sina inköp utomlands. Och när man nu förklarar att man inte vill ha det så utan att det tvärtom föreligger utrikeshandelsmonopol och sträng statskontroll över in- och utförsel, erkänner man därmed, att man genom detta statsmonopol för utrikeshandeln inskränker och bekämpar värdelagens verkan.

Innebär nu detta, att man kan ”förneka värdelagen”? Det vore givetvis ett vettlöst sätt att ställa frågan på. Det gäller *en seg och utdragen kamp mellan å ena sidan den medvetna planeringens princip och å den andra värdelagens blinda spel. I denna uppgörelse kan och måste planeringen medvetet utnyttja element i värdelagen för att desto effektivare kunna bidra till den världsomfattande kampen mot denna. Och det inskräper framför allt*

1. Nödvändigheten av en objektiv, seriös och kontrollerad beräkning av tillverkningskostnaderna i alla förallmänligade företag, i första hand av dem som gäller produktionsmedlen. 2. Nödvändigheten av ett klart medvetande om vad en global prispolitik består av. I grund och botten är bara två förfaringssätt möjliga, nämligen att antingen använda ”subventioner” – alltså ”sälja” en vara till ett pris, som ligger under produktionskostnaderna – eller också begagna sig av ”indirekta skatter”, det vill säga ”sälja” en vara till framställningskostnaderna jämte ett godtyckligt påslag. Om man tar hänsyn till den arbetsinsats, som tas i anspråk för den socialistiska ackumulationen, och till andra samhällseliga utgifter, och undviker den genom användandet av bruttoindex uppkomna dubbelbokföringen, måste summan av dessa båda processer balansera varandra: man kan inte fördela fler arbetstimmar än vad som finns.

3. Önskvärdheten av att framför allt inom konsumtionsvaruområdet undvika en sådan snedvridning av priserna, som uppkommer genom att ett högre försäljningspris fastställts på en vara än för en annan, vars tillverkning krävt större arbetsinsats – såvida man nu inte medvetet går in för att begränsa konsumtionen.

4. Nödvändigheten av att oupphörligt jämföra tillverkningskostnaderna med genomsnittspriserna på världsmarknaden, och detta lika mycket för att kunna utse de lämpligaste varuslagen för in- och utförselplanen som för att kunna beräkna vilka nettoinkomster exporten kan låta flyta in i landets ackumulationsfonder. En sådan jämförelse gör det även möjligt att inom arbetsproduktivitetens område utforma en rad målsättningar på längre eller på mycket lång sikt för att pressa ned framställningskostnaderna till eller under världsmarknadsprisnivån.

5. Nödvändigheten av att – i synnerhet inom jordbruket – stimulera de små företagens produktion genom att man erbjuder dem industrivaror i utbyte mot deras produkter och det på villkor, som inte förefaller dem oförmånliga – man måste alltså se till, att inte jordbrukspriser och industripriser bildar de båda skänklarna i en ”sax”, som kan hota att ”klippa itu” förbundet mellan arbetare och bönder.

6. Nödvändigheten av att så långt som möjligt söka genomföra en politik, där priserna inom konsumtionsvaruområdet håller sig i närheten av varornas verkliga värde – inom de gränser, som den överenskomna ackumulationspolitiken och de till buds stående resurserna medger. Höjningen av producenternas levnadsstandard utgör ett mäktigt incitament till en höjning av arbetsprestationerna och därmed av hela arbetsproduktiviteten. Under vissa omständigheter kan en omfattande införsel av industriella konsumtionsvaror från utlandet vara nyttig, om det nämligen gäller att dra i gång en kampanj på bred bas för att höja arbetsproduktiviteten och det därvid finns blott mycket få och dyra industriella konsumtionsvaror på den egna marknaden, något som ju i högsta grad måste begränsa möjligheten att utnyttja ”materiella incitament” för att stimulera arbetare, vilka i det långa loppet knappast kan vara intresserade av att bara samla papperspengar på hög.

Dessutom kan de av producenterna förvärvade konsumtionsvarorna just i ett sådant fall betraktas som ”indirekta produktionsmedel”, i synnerhet i de underutvecklade länderna, där deras stimulerande inverkan på hela den löpande produktionen kan iakttas (Här måste man peka på den egendomliga motsättning som uppkommer, när man går med på eller rent av förordar användandet av ”materiella incitament” inom det mikroekonomiska området, samtidigt som man beslutsamt avböjer att göra det på det makroekonomiska, och som är

betecknande för den inställning många ekonomer i de socialistiska länderna har till tesen om den ”permanenta prioriteringen” av utvecklingen av sektor 1 i förhållande till sektor 2. Denna tes behandlar vi utförligt i vår *Traité d’Economie Marxiste* (bd 2, sid 296-311; eller sid 622ff den engelska upplagan [svenska uppl. kap. 16, s 411 ff]). Härav har vi dragit framför allt den slutsatsen, att den högsta ackumulationsgraden – på grund av det växelvisa sambandet mellan arbetarnas konsumtionsnivå och arbetets lönsamhet – aldrig leder till den största tillväxten).

Låt oss så, inför detta provisoriska resultat av vår undersökning, granska följande avsnitt av kamrat Bettelheims inlägg:

Här framträder dels omöjligheten av att på ett tillfredsställande, det vill säga överskådligt sätt göra upp en allomfattande indelning *a priori* av produktionsmedlen och produkterna i allmänhet, dels ofrånkomligheten av ett *socialistiskt handelsväsen* och av statliga organ för handeln. Här har vi även ursprunget till den roll pengarna spelar till och med inom den socialiserade sektorn, till den roll som spelas av värdelagen och av ett prissystem, vilket inte *enbart* skall återspegla de samhällliga utgifterna för olika produkter, utan *även* vara ett uttryck för förhållandet mellan utbud och efterfrågan på dessa produkter och i nödfall trygga jämvikten mellan detta utbud och denna efterfrågan, för den händelse planen ej varit i stånd att *a priori* göra detta, och tillgripandet av administrativa åtgärder för att uppnå denna jämvikt skulle hämma produktivkrafternas utveckling.

Låt oss lämna den allomfattande indelningen *a priori* av produktionsmedlen och produkterna genom planen därhän; vi har ju redan tidigare talat om detta. Vi kan även bortse från ”ofrånkomligheten” av ett socialistiskt handelsväsen, som ingalunda är en följd av ”omöjligheten av att göra upp en allomfattande indelning”, utan av den otillräckliga tillgången på konsumtionsvaror, alltså av att en viss varuknapphet förekommer – när vi nått kommunismen, kommer det att ligga i sakens natur, att överflödsproduktionen inte kommer att vara lämpad för en ”omfattande indelning *a priori*” helt enkelt emedan den kan råda blott genom förekomsten av betydande lagerbestånd, som medger vissa låt vara smärre förskjutningar i medborgarnas behov; ”ofrånkomligheten av ett socialistiskt handelsväsen” kommer dock att ha försvunnit redan långt dessförinnan. Nej, problemets själva kärna – alltså *prispolitiken och det inflytande värdelagen utövar på investeringspolitiken* – kan inte tolkas med utgångspunkt från de allmänt hållna vändningarna hos kamrat Bettelheim.

Vad menas egentligen med att priserna inte endast skall spegla de samhällliga kostnaderna för de olika produkterna, utan även förhållandet mellan utbud och efterfrågan? Är det alla priser som avses, både priserna på konsumtionsvaror och på produktionsnyttigheter? Om den frågan skall besvaras jakande, innebär det – i ett underutvecklat land, som är på väg att industrialiseras – inte i så fall att hela prissystemet systematiskt och radikalt pressas upp, vilket sedan skulle hämna sig på grund av nödvändigheten att kraftigt – och ofta på ett sätt, som inte står i rimligt förhållande till de verkliga produktionskostnaderna – subventionera exporten? Vad skulle man egentligen vinna med ett sådant räknestycke? Ingenting annat än att man ”respekterat” värdelagen inom ett område – men bara för att desto häftigare våldföra sig på den inom ett annat!

Det förefaller uppenbart, att kamrat Bettelheim inte åsyftat en sådan fastlåsning av prissystemet i dess helhet ”vid krafterna på marknaden”, eftersom det skulle innebära, att man läte kriterierna på en socialistisk planhushållning fara till förmån för en investeringspolitik, som lagts upp med hänsyn till ”den köpstarka efterfrågan”; något som sedan skulle ta sig uttryck i en skala på ”marknadspriser” på produktionsmedel.

Rakt på sak: det av kamrat Bettelheim skisserade problemet tycks förr gälla hur en – i förhållande till planen – *ovanligt stor* efterfrågan skall kunna balanseras av ett tilläggs**utbud**, vilket med hjälp av dolda tillgångar skulle åstadkommas på grund av marknadsprisernas stimulerande inverkan. Det skulle i själva verket röra sig om varken mer eller mindre än att i viss mening legalisera och institutionalisera en parallellmarknad.

Vi bestrider inte, att man på detta sätt kan uppnå en viss produktionstillväxt. Men man måste då vara på det klara med följande:

A. Detta förfaringssätt kan lätt leda till betydande sociala orättvisor, som arbetarna inte utan vidare kommer att gå med på, och som därför får ett ransoneringssystem för nyttigheter och mera outhärliga tjänster att framstå som en bättre jämlikhetsgarant om det skulle bli kärva tider.

B. Prisbildningen på denna ”fria” marknad skulle inte stå i förhållande till produktionskostnaderna. Den skulle därför ge upphov till snedvridning och en mycket omfattande spekulation med återverkningar på hela produktionen så att planen hotar att råka i upplösning. I detta sammanhang kan man åberopa vissa exempel från världsmarknaden för jordbruksprodukter, där priserna likaledes står i förhållande till förskjutningarna i utbud och efterfrågan och bestäms av överskotten i de stora exportländernas nationella produktion, det vill säga av en obetydlig del av världsproduktionen, något som med jämna mellanrum leder till våldsamma prisrubningar. Till och med de borgerliga ekonomerna inser, att man måste försöka övervinna denna röriga tingens ordning, och det rent av inom ramen för det kapitalistiska näringslivet; kan det då verkligen vara mödan värt att förespråka dess införande *inom ramen för ett socialistiskt näringsliv?*

C. Man kan dessutom befara, att tillvägagångssättet kommer att framkalla ytterligare förvirring i stället för att leda till en harmonisk verksamhet inom den förallmänligade industrin. Förekomsten av två prissystem – ett lägre och ett högre – kommer nämligen att innebära en ständig frestelse för företagen att leda över en del av produktionen, som är avsedd för den ransonerade marknaden, till den ”fria marknaden”, i synnerhet om det råder finansiell självstyrelse i dessa företag.

Ty när allt kommer omkring, ligger det i sakens egen natur att ett ”fritt” prissystem, som upprätthålls av jämvikten mellan stegrad efterfrågan och tilläggsutbud, måste utöva ett växande tryck för att *likaledes låta investeringarna bestämmas av omfattningen hos den ännu ej tillgodosedda efterfrågan*. Vi behöver inte erinra om att detta skulle innebära, att man hellre byggde ganska lyxigt utrustade våningar i stället för bostäder för folket, alltså återinförde ett ekonomiskt tänkande, som står kapitalismen närmare än socialismen. I det kapitalistiska samhället bestäms ju investeringarna framför allt av den vinst man kan få ut ur den köpstarka efterfrågan; i det socialistiska däremot ger man *medvetet* förtursrätt åt sådana investeringar, som utväljs enligt socialismens socialekonomiska krav. I sin utmärkta artikel ”Intercambio internacional y desarrollo regional”⁸⁶ har kamrat Bettelheim uttryckligen pekat på denna åtskillnad. Man får därför se till, att bildandet av ”marknadspriser” inte får återverkningar på investeringsområdet, utan att marknadskrafternas spelutrymme hålls så snävt som möjligt.

Socialistisk organisation och företagens finansiella ställning

Alla de av kamrat Bettelheim ställda problemen utmynnar slutligen i några praktiska förslag på det ekonomiska organisationsområdet. Så förordar kamrat Bettelheim ”handlingsfrihet ... inom vissa gränser” för varje produktionsenhet. Denna handlingsfrihet har att göra med hans uppfattning, att produktionsmedlen inom den socialiserade sektorn utgör varor; och enligt hans åsikt är det den som skänker

någon mening åt bokföringsautonomin hos var och en av dessa enheter, åt den ekonomiska kalkylen på produktionsenhetsnivå, åt de möjligheter till självfinansiering, som varje enhet bör ha.

⁸⁶ *Nuestra Industria – Revista Económica*, Havanna, april 1964

Än en gång en slutsats, som ger upphov till fler nya frågor än vad den förmår besvara de gamla, som redan ställts i samband med hur den socialiserade delen av näringslivet skall byggas upp i övergångsskedet!

Kamrat Bettelheim är förvisso överens med oss om att idén om *företagens finansiella självstyre* inte i något fall får bli den absoluta, allmänna ledstjärnan för den socialistiska industrins uppbyggnad (Vi föredrar uttrycket finansiellt självstyre framför uttrycket *bokföringsautonomi*, vilket är tvetydigt eftersom det än kan åsyfta kort och gott kravet på noggrann kostnadsberäkning på företagsnivå – ett krav, som förefaller oss alltigenom berättigat – än nödvändigheten att dessutom få utgifter och intäkter att gå jämnt upp inom varje företag. Finansiellt självstyre förutsätter uppenbarligen bokföringsautonomi, under det att bokföringsautonomi inte nödvändigtvis medför finansiellt självstyre). Att hävda motsatsen vore i själva verket detsamma som att *föreslå ett steg tillbaka* till förhållandena före monopolkapitalismen, som ju redan håller på att i stor utsträckning övervinna detta självstyre tack vare det spel med finansiella gottgörelser, vilket de stora holdingbolagen, trusterna och finansgrupperna bedriver inom sina imperier. Hela det ekonomiska framsteg, som den socialistiska planeringen innebär i förhållande till det kapitalistiska näringslivet i monopolens tidevarv, ligger i verkligheten i stor utsträckning i att det socialistiska näringslivet *kan spara in en lönsamhetskalkyl för varje finansiell enhet* – redan i det kapitalistiska samhället består ju varje trust av olika produktionsenheter – *till förmån för en enda lönsamhetsberäkning, nämligen den, som gäller folkhushållet i dess helhet*. Ty den bästa nationella lönsamheten kan aldrig vara densamma som summan av vad som är mest lönsamt för alla olika företag tagna vart och ett för sig. För att vara noggrann måste man tillägga, att en sådan beräkning bör ta hänsyn till

1. *De samhällsutgifter*, som i ett kapitalistiskt system bestämmer vissa industrigrenars lönsamhet – ett exempel erbjuder anläggandet av de motorvägar, utan vilka bilindustrin aldrig skulle ha fått ett sådant uppsving.

2. *De ofördelaktiga följdverkningar för samhället* av viss ekonomisk verksamhet, vilka aldrig ”inkalkyleras”, men som på ett oförsvarligt sätt tillåts hota hela samhällets framtid bara för en liten klicks kortsiktiga intressens skull – nedsmutsningen av luft och vatten genom vissa kemiska industrier är ett exempel härpå.

3. *De faktorer, som inte låter sig värderas* i pengar men som för den skull inte är mindre viktiga ur socialistisk synvinkel betraktade – här kan exempelvis den betydelse vi tillmäter upprätthållandet av människovärdet komma in i bilden och påkalla i och för sig olönsamma åtgärder mot arbetslöshet.

Om man önskar undvika överdrifter, som förvisso skulle undergräva hela den socialistiska planhushållningen – överdrifter som skulle innefatta låt oss säga vägran att utställa krediter för löneutbetalning till företag, som går med förlust; vilket kunde leda till företeelser som ”socialistisk bankrutt”, ”socialistiska friställningar” eller ”socialistisk arbetslöshet” – kan man följaktligen, i själva verket, inte tala om finansiellt självstyre annat än inom *vissa gränser*. Det är att föredra att i sak undersöka dessa gränser, och vilka möjligheter till självstyre de kan rymma, framför att dryfta denna fråga på ett alltför abstrakt plan.

Men när man så undersöker frågan, snubblar man med detsamma över en svårighet i fråga om tillvägagångssättet. Fördelen med kriteriet ”lönsamhet” – eller grovt uttryckt ”profiten” – beror just på att profiten i viss mening utgör summan av all ekonomisk och kommersiell verksamhet, som bedrivs inom den undersökta organismen, vare sig det sedan gäller folkhushållet, industrin i sin helhet eller vissa industrigrenar, enskilda företag och så vidare. Men mot denna fördel står också kravet på att de beslutsfattande inom organismerna i fråga i själva verket skall kunna sätta fart på *alla* hävstänger bakom den ekonomiska verksamheten. Från och med det ögonblick, då en del av hävstångerna lamslås på grund av fjärrstyrning, förlorar

genast lönsamheten mycket av sin egenskap av säkraste kriterium på den ekonomiska delaktivitet, som är föremål för undersökning. Detta är anledningen till att man inom ett kapitalistiskt jätteföretag, som sysselsätter tiotusentals arbetare, inte alltid utnyttjar denna lönsamhet till att styra förbindelserna mellan trustens olika fabriker och verkstäder. Förhållandet kan styrkas med citat från åtskilliga borgerliga författare, som uppriktigt vidgår det:

Med fallande kostnadskurvor, åtskilda kostnadsfunktioner för olika företag och varudifferentiering kommer industrin att kunna uppnå optimal vinst blott om dess olika företag samordnar sina tillgångar och sin marknadsföring. Sådana åtgärder kan emellertid utfalla vinstgivande för de enskilda företagen endast om de åtföljs av gottgörelseförfaranden dem emellan.⁸⁷

Ett välintegrerat företag kan godtyckligt ”manipulera med sin vinstmarginal” för att utöva tryck på ointegrerade medtävlare, även om dessa i och för sig skulle vara både mäktigare än sina motståndare och effektivare inom sina särskilda verksamhetsområden än det integrerade företaget. I själva verket manipuleras det också med marginalerna hos det integrerade företaget, vare sig detta sedan vill det eller ej, på grund av trycket från olika konkurrensåtgärder på de olika områden, där företaget verkar. Därför blir det ofrånkomligen så, att den mera vinstgivande verksamheten får ”subventionera” verksamheten på andra håll, där konkurrensen är hårdare. Den vertikala integrationen ger de mest dramatiska beläggen för vilket tryck konkurrensen kan åstadkomma tack vare ”subventioneringen”.⁸⁸

Men i övergångsskedet kan den socialiserade sektorn inte undvika, att åtminstone delvis fjärrstyra det väsentliga beslutsfattandet inom varje företag. Det räcker med att peka på de stora nationella investeringsprojekten och priserna på viktiga maskiner och råvaror, som till och med i det socialistiska land, vars näringsliv är mest decentraliserat – alltså i Jugoslavien – alltjämt är föremål för rigorös kontroll från de centrala myndigheternas sida. Härav kan man utan vidare dra slutsatsen, att företagens individuella lönsamhet har begränsat värde – för att inte säga mer – som mätare av den ekonomiska effektiviteten.

Här måste diskussionen återgå till att gälla vilka förfaringsätt och organisationsformer, som talar för eller mot centralisering eller spridning av den ena eller andra befogenheten i beslutsprocessen. Ju mindre utvecklat ett lands näringsliv är, desto sämre är också tillgången på dugliga, erfarna och verkligt socialistiska tekniker; och desto klokare förefaller det oss därför vara att då överlåta befogenheten att fatta beslut rörande investeringar och överhuvud taget alla finansiella frågor från och med en viss angelägenhetsgrad till de centrala myndigheterna. Ju mera utvecklat och mångsidigt näringslivet sedan blir, ju redigare det förmår framlägga sina synpunkter, desto mer kommer emellertid kadern av dugliga tekniker att breddas; desto mindre blir då riskerna och desto större fördelarna av stegvisa decentraliseringsåtgärder inom detta område – alltjämt, givetvis, under förutsättningen att det sker inom ramen för de ovan antydda allmänna gränserna. I varje fall är en spridning av de verkställande befogenheterna att tillråda, så snart de organisatoriska förutsättningarna härför föreligger.

I själva verket utgörs enligt vår uppfattning kärnfrågan i det teoretiska meningsutbyte kamrat Bettelheim inlett framför allt av problemet om hur vi skall kunna tillkämpa oss en högre arbetsproduktivitet, hur vi skall nå fram till en bättre lönsamhet och hur vi skall kunna upprätta en ledning för näringslivet, vilken på bästa sätt förmår befordra denna tillväxt i arbetsproduktiviteten. Inom ramen för ett samhällsskick, där i varje fall priser och grundlöner, de tunga investeringarna och överhuvud taget de allmänna riktlinjerna för planen bestäms centralt, kan emellertid det väsentliga i hela detta problem sammanfattas i de båda frågorna

⁸⁷ William Fellner, *Competition among the few. Oligopoly and Similar Market Structures*, New York 1949; sid 131).

⁸⁸ Alfred E. Kahn, ”Standards för Anti-Trust Policy”, i *Readings in Industrial Organization and Public Policy* utgivna av The American Economic Association, Homewood, Ill., 1958; sid 367 f. – Se i detta sammanhang även ”Integración Vertical Impacto de las leyes anti-monopolio sobre las combinaciones de etapas sucesivas de la Producción y Distribución”, i *Revista Legal de Colombia*, bd 69.

om den inre organisationen av arbetet i företagen samt om hur materiella och moraliska, individuella och kollektiva incitament skall användas för att höja arbetsproduktiviteten.

Vad nu den inre organisationen av arbetet och produktionen beträffar så anser vi, att man i alla fall måste sträva efter att lägga ledningen i händerna på de arbetande själva, på arbetare och anställda. Man kan inte föreställa sig socialismen – och än mindre kommunismen – utan att alla arbetande i tur och ordning får del i utövandet av ledaruppgifterna. Här om säger Lenin följande:

... å andra sidan måste fackföreningarna allt mer utvecklas till organ för uppfostran till arbete, för en socialistisk uppfostran av hela den arbetande befolkningen, utan undantag. Under överinseende av arbetarklassens avantgarde förvärvar de mera efterblivna arbetarskikten på så vis praktisk erfarenhet av att delta i utövandet av ledaruppgifterna⁸⁹.

Och i ”Stat och revolution” säger han:

Vi arbetare skall *själva* organisera storproduktionen på den grundval som kapitalismen redan har skapat. Vi stöder oss härvid på vår arbetserfarenhet och upprättar en sträng, järnhård disciplin med stöd av de beväpnade arbetarnas statsmakt. Vi reducerar statstjänstemännen till blotta verkställare av våra uppdrag, till ansvariga, avsättliga, blygsamt avlönade ”uppsyningsmän och bokhållare” (naturligtvis med tekniker av alla slag, arter och grader). Det är vår proletära uppgift som vi kan och måste *börja* med vid genomförandet av den proletära revolutionen. En sådan början, på storproduktionens grundval, leder av sig själv till att allt slags ämbetsmannavälde så småningom ”dör bort”, att en sådan ordning så småningom skapas – en ordning utan citationstecken, en ordning olik löneslaveriet – då de alltmera förenklade uppsynings- och bokhållerifunktionerna utförs av alla i tur och ordning för att sedan bli en vana och slutligen upphöra att vara ett speciellt folkskikt *speciella* funktioner.⁹⁰

Sedan detta slutmål väl fastställts, måste man också fastställa genom vilka etappmål det kan nås. Därvid måste man ta med arbetarnas medvetenhetsgrad och tekniska skicklighet i beräkningen, liksom också organisatoriska tillkortakommanden, teknikens krav och så vidare. I praktiken visar det sig då, att *mobiliseringen av arbetarklassens skaparkraft och organisationsförmåga* utgör en mäktig hävstång för att höja arbetsproduktiviteten – förutsatt att man genom *ad hoc*-organ bereder arbetarklassen största möjliga delaktighet i ledningen av företagen och att man även i fråga om produktionen tillämpar samma tillvägagångssätt för att upplysa, övertyga, rådgöra med och uppåbåda massorna, som redan inbringat sådana framgångar på revolutionens övriga områden.

Vad sedan arbetsstimulansen beträffar så har vi redan tidigare angett skälen till varför det, enligt vår mening, är ogörligt att lita blott till moraliska incitament, till producenternas socialistiska fostran. Dessutom måste ju en sådan uppfostran motsvara den ekonomiska och sociala verkligheten så att inte denna i stor utsträckning neutraliserar vad vi uppnått tack vare fostran.

Men dessa överväganden rättfärdigar inte utan vidare *varje* slags bruk av materiella incitament. En hel rad sådana skapar nämligen just en ekonomisk och social verklighet, som står i strid med kraven på en höjning av arbetarnas socialistiska medvetenhetsgrad. Här kan det räcka med att peka på två likartade exempel på den saken, nämligen på incitament i form av ackordsarbete och stachanovitsystem, vilka leder till splittring mellan arbetarna inom samma företag; samt incitament, vilka leder till en tävlan mellan företagen, till att motsatta materiella intressen uppstår mellan förvaltningen eller kollektiven inom företagen å den ena sidan, och näringslivet i dess helhet å den andra.

⁸⁹ Vladimir I. Lenin, ”Draft Programme of the R.C.P.(b.)”, *Collected Works*; vol 29, sid 113.

⁹⁰ Vladimir I. Lenin, ”Stat och revolution”, i *Valda verk i 10 band*, bd 7, sid 53. [Stat och revolution](#)

Sovjetekonomen Liberman – vars slutsatser vi ej delar – har således påvisat hur ett premieringssystem, som går ut på att den uppställda planen skall slås, systematiskt driver förvaltningen i företaget att undervärdera dettas produktionsförmåga och bilda ”dolda” material- och maskinreserver, och på så vis hamna i motsättning till det allmänna samhällsintresset. Redan före Liberman har vi varnat för denna fara. (*Traité d’Economie Marxiste*; engelska utgåvan, *Marxist Economic Theory*, sid 684ff [svensk övers.: *Marxismens ekonomiska teori*, slutet av kap. 17]).

Att locka med materiella förmåner kan självfallet göra det möjligt, att höja arbetsproduktiviteten för stunden, men på litet längre sikt sett medför det alltså betänkliga följdverkningar för den socialistiska inställningen till arbetet och till samhället i dess helhet; följdverkningar, som rent av hotar att uppväga de omedelbara ekonomiska vinningarna med systemet.

I själva verket måste man därför utgå från *en dialektisk syn på medel och mål*. Vissa medel – vilka sedan må ha föreslagits i aldrig så aktningvärt uppsåt – kan helt enkelt inte leda till målet, eftersom de objektiva resultat, som uppnåtts tack vare användandet av dessa medel, leder bort från i stället för fram till målet. Mot bakgrunden av denna dialektik är sådana incitament att föredra, som samtidigt kan spela en uppfostrande roll för att utveckla arbetarnas socialistiska medvetande i stället för att minska det. Vi föreslår därför *materiell uppmuntran åt den enskilde efter en kvalificeringsskala, som steg för steg eggat till ansträngning genom studier, och materiell uppmuntran åt kollektivet* genom att man bland alla arbetarna fördelar en del av det överskott, som inbringats tack vare bättre organisation och bättre arbetsprestationer. Detta kommer nämligen att öka arbetarnas intresse för arbetsorganisation och företagsledning.

Varukategorier och distributionssätt

Kamrat Bettelheim avslutar så sin artikel med att peka på att ju varukategorierna alldeles uppenbart fortlever inom distributionen i alla socialistiska länder; ett förhållande, vari han ser ett bevis för att dessa kategorier på samma sätt måste fortleva i den socialistiska sektorns produktionsförhållanden. Därför säger han:

Inom ramen för den marxistiska analysen blir det en banalitet när man hävdar, att distributionsförhållandena och distributionssätten bestäms genom själva organisationen av produktionen.

Än en gång har här den dialektiska metoden tillämpats på ett otillfredsställande sätt. Visst utgör förhållandet mellan distributions- och produktionsätt en av den historiska materialismens ”lagar”. Men här gäller det en ”strukturlag”, det vill säga ett förhållande som kommer till uttryck blott och bart på historisk nivå, alltså hos en ekonomisk struktur, som låter sig överblickas i sin helhet. Att försöka tillämpa en sådan ”strukturlag” på ett övergångsskede är detsamma som att försöka få grepp om rörelsen med hjälp av den formella logikens tankekategorier. Sådant kan endast förorsaka misstag.

I själva verket har ju alla marxismens klassiker tagit ställning till detta problem och enhälligt fastslagit, att det i övergångsskedet från kapitalism till socialism inte kan förekomma någon *fullständig överensstämmelse* mellan produktionsätt, produktionsförhållanden, bytesförfaranden och distributionssätt, utan tvärtom en *kombination av element, som står i motsättning till varandra*.

Lenin har i detta sammanhang skrivit:

Teoretiskt sett råder det inget tvivel om att det mellan kapitalism och kommunism ligger en viss övergångsperiod. Den måste i sig förena drag eller egenskaper hos båda dessa samhällsekonomiska formationer.⁹¹

Engels uttalade sig med ännu större träffsäkerhet just om det ämne som sysselsätter oss, alltså om förhållandena mellan produktions- och distributionssätt *i tider av övergång* från en ekonomisk struktur till en annan. Han har i detta sammanhang skrivit så här:

Fördelningen är emellertid inte ett enbart passivt *resultat* av produktionen och utbytet: den återverkar i sin tur på dem båda. Varje nytt produktionsätt och varje ny form för utbyte hämmas i sin begynnelse inte endast av de gamla formerna och de mot dessa svarande politiska inrättningarna utan också av det gamla fördelningssättet. Det nya produktionsättet måste i seg kamp tillkämpa sig ett efter detsamma anpassat fördelningssätt.⁹²

Och själve Karl Marx talar ännu tydligare om det distributionssätt, som kommer att finnas i det socialistiska samhällets första fas, när han – i *Kritik av Gothaprogrammet* – i detta sammanhang talar om att den borgerliga rätten lever kvar, alltså talar om borgerliga fördelningsnormer.

Visserligen anser kamrat Bettelheim, att Marx inte var särdeles förutseende i detta sammanhang, ”eftersom drömmen att behärska den samhälleliga produktions- och tillväxtprocessen i dess helhet kunde förefalla lättare att förverkliga för samhället på den tiden han skrev än vad den i själva verket var, eller ens är i dag”.

Men i själva verket misstog sig Marx inte alls, när han gentemot de kvardröjande ”borgerliga rättskategorier” inom distributionsområdet ställer möjligheten av en socialistisk planhushållning, som avskaffar varukategorierna inom den socialiserade sektorn. Att ersätta pengarna med anvisningar för utfört arbete innebär inte, att man ersätter ett kapitalistiskt distributionsätt med ett socialistiskt, utan helt enkelt, att man ersätter ett slags borgerligt distributionsätt med ett annat. Marx förtydligar i detta sammanhang, att det inte kan finnas mer än ett enda tänkbart socialistiskt eller kommunistiskt distributionsätt – det vill säga ett enda, som inte svarar mot de borgerliga fördelningsnormerna – nämligen fördelningen efter vars och ens behov. Han klargör rent av att den otillräckliga utvecklingsgrad, som kännetecknar produktivkrafterna ännu vid tiden för kapitalismens störtande, kommer att göra det omöjligt att utan vidare införa ett kommunistiskt fördelningssystem. Följaktligen förklarar han inte förekomsten av borgerliga fördelningsnormer – en förekomst som, efter vad Bettelheim försäkrar, väsentligen beror på att vissa borgerliga rättsnormer dröjt kvar – med hänvisning till företeelser i den rättsliga överbyggnaden, utan pekar i stället på produktivkrafternas otillräckliga utvecklingsgrad:

Här råder uppenbarligen samma princip, som reglerar varuutbytet, såvitt utbytet rör likvärdiga ting. Innehåll och form är förändrade, emedan under de förändrade förhållandena ingen kan ge något annat än sitt arbete och emedan å andra sidan ingenting kan övergå i egendom åt de enskilda utom individuella konsumtionsmedel. Men ifråga om fördelningen av de sistnämnda bland de enskilda producenterna råder samma princip som vid utbytet av varuekvivalenter, lika mycket arbete i en form utbytes mot lika mycket arbete i en annan.

...

I en högre fas av det kommunistiska samhället, sedan individernas förslavande underordning under arbetsfördelningen, och därmed även motsättningen mellan andligt och kroppsligt arbete, försvunnit; sedan arbetet blivit inte bara medlet till livet utan själva det första livsbehovet; sedan med individernas allsidiga utveckling även produktivkrafterna vuxit och alla den kooperativa

⁹¹ Vladimir I. Lenin, ”Ekonomi och politik under den proletära diktaturens epok”, i *Valda verk i 10 band*, bd 9, sid 179.

⁹² Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, sid 204 i Arbetarkulturs svenska utgåva från 1955.

rikedomens källflöden flyter fullare – först då kan den trånga borgerliga rättshorisonten helt överskridas och samhället skriva på sina fanor: Envar efter sin förmåga, åt envar efter hans behov.⁹³

Med andra ord: Marx bekräftar vår analys, det vill säga, att den väsentliga motsättningen i övergångsskedet är motsättningen mellan det ickekapitalistiska produktionssättet och de borgerliga fördelningsnormerna, och att det följaktligen är alldeles överflödigt att någon annan stans leta efter ursprunget till och meningen med varukategoriernas fortbestånd i detta skede. Att inte inse detta är att tillämpa mekaniska kriterier på företeelser, som till sin natur står i motsättning till varandra. Den, som glömmer bort det, kommer att i dialektiken få lära känna en skön kvinna – utan medlidande.

Den socialistiska planeringen och dess betydelse av Ernesto Che Guevara⁹⁴

I nr 32 av tidskriften *Cuba Socialista* förekom ett inlägg av kamrat Charles Bettelheim kallat ”Former och tillvägagångssätt för den socialistiska planeringen och produktivkrafternas utvecklingsnivå”. Artikeln berör frågor av obestridligt intresse, men är dessutom viktig för oss genom att den är skriven till försvar för den så kallade ekonomiska kalkylen och de begrepp denna tankebyggnad förutsätter inom den socialistiska sektorn, såsom pengarna i egenskap av betalningsmedel, krediten, varorna och så vidare.

Vi anser emellertid, att två grundläggande fel gjorts i denna artikel, vilka vi skall gå in på litet närmare.

Det första har att göra med tolkningen av det nödvändiga sambandet mellan produktivkrafterna och produktionsförhållandena. Här hämtar kamrat Bettelheim exempel från marxismens klassiker.

Produktivkrafter och produktionsförhållanden är två faktorer, vilka på ett ouplösligt sätt samverkar i alla förlopp som bidrar till samhällets utveckling. Ges det över huvud taget något tillfälle, då produktionsförhållandena inte skulle kunna spegla och troget återge produktivkrafternas utvecklingsnivå? Jo, de tillfällen när ett nytt samhälle uppstår och går fram över det gamla för att krossa det, just när det gamla samhället störtar samman, när det nya skall införa sina produktionsförhållanden och kämpar för att förstöra den gamla överbyggnaden och befästa sin egen ställning. När man skärsådar en given historisk situation finner man därför, att produktivkrafterna och produktionsförhållandena inte alltid kommer att överensstämna på ett helt täckande sätt.

Just så lyder också den tes som tillät Lenin att säga, att Oktoberrevolutionen verkligen var en socialistisk revolution, trots att han i en given situation kunde föreslå att man skulle gå den statskapitalistiska vägen, och förorda vissa eftergifter gentemot bönderna. Motivet bakom Lenins förslag har mycket träffsäkert uttryckts i hans stora upptäckt av det världsomfattande kapitalistiska systemets utveckling.

Bettelheim säger:

... den avgörande drivkraften bakom förändringarna i det mänskliga beteendemönstret återfinns i de förändringar som företas i produktionen och dess organisation. Uppfostran har sin huvudsakliga uppgift i att bidra till att låta nedärvda, alltjämt kvardröjande attityder och mönster försvinna och i stället trygga inlärandet av de nya normer för beteendet, vilka påkallas av själva utvecklingen av produktivkrafterna.

Lenin säger:

⁹³ Karl Marx, *Till kritiken av det socialdemokratiska Gothaprogrammet*, Stockholm 1970; sid 15-18.

⁹⁴ Publicerad i tidskriften *Cuba Socialista*, nr 34 (juni 1964), Havanna 1964.

”Ryssland har inte uppnått den nivå i produktivkrafternas utveckling som möjliggör socialism.” Andra internationalens alla hjältar, Suchanov självfallet inbegripen, gör stort nummer av denna obestridda tes. De idisslar den på tusen sätt och anser att den är avgörande för bedömningen av vår revolution.

Men om nu situationens särprägel gjorde att Ryssland drogs in i ett imperialistiskt världskrig som alla någorlunda inflytelserika västeuropeiska länder var inblandade i, om det – då revolutioner i Östern höll på att börja och delvis redan börjat – uppstod sådana förutsättningar för Rysslands utveckling att vi kunde förverkliga just det förbund mellan ”bondekrig” och arbetarrörelse som en sådan ”marxist” som Marx beskrev år 1956 som ett möjligt perspektiv för Preussen?

Om situationen var så hopplöst förtvivlad att den tiofaldigade arbetarnas och böndernas krafter och erbjöd oss möjlighet att övergå till att skapa grundförutsättningarna för civilisation på ett annat sätt än i de övriga västeuropeiska staterna? Har världshistoriens allmänna utvecklingslinje förändrats till följd härav? Har det grundläggande inbördes förhållandet mellan de viktigaste klasserna i varje stat, som dras in eller redan har dragits in i världshistoriens allmänna förlopp, förändrats härav?

Om det för upprättande av socialism fordras en bestämd kulturnivå (ehuru ingen kan säga hurdan denna bestämda ”kulturnivå” är, eftersom den varierar i olika västeuropeiska stater), varför kan vi då inte först börja med att på revolutionär väg tillkämpa oss förutsättningarna för denna nivå och *sedan*, på basis av arbetar- och bondemakten samt sovjetsystemet, sätta i gång med att hinna ifatt de andra folken?

När kapitalismen växer ut till ett världsomfattande system, och utsugningsförhållandena utvecklas till att inte längre gälla bara mellan enskilda människor inom ett folk, utan även mellan folken, har kapitalismens världsomspännande system övergått i imperialism. Det inträder då i ett tillstånd av kriser, där det kan gå under genom sin svagaste länk. En sådan utgjorde Tsarryssland efter första världskriget och i början av revolutionen. Där förekom en femdelad ekonomi, och Lenin har utpekat de olika ekonomiska typer, som verkade sida vid sida i detta skede: det allra mest ursprungliga patriarkaliska slaget av jordbruksdrift, framställning i liten skala av varor för avsättning – inberäknat flertalet bönders produktion av vete för försäljning – privatkapitalism, statskapitalism och socialism.

Lenin påpekade, att alla dessa typer förekom i Ryssland omedelbart efter revolutionen; men det som allmänt kännetecknar landet förblir i alla fall samhällsskickets socialistiska prägel, även om produktivkrafternas utveckling i vissa avseenden ännu ej nått sin fulländning. När efterblivenheten i ett land är mycket stor är det också uppenbart, att korrekt marxistiskt handlande måste innebära, att man i möjligaste mån anpassar den nya tidens anda efter förhållandena där, sådana de nu är, och strävar efter att avskaffa människans utsugning av människan. Så handlade Lenin i det från tsarismen befriade Ryssland, och detta sattes upp som en ledstjärna för Sovjetunionen.

Vi hävdar, att hela denna argumentering är alltigenom hållbar, i sin skarpsynthet mycket ovanlig för den tiden, och tillämpbar på faktiska situationer i bestämda historiska ögonblick.

Efter dessa händelser har så omvälvande tilldragelser följt som upprättandet av hela det världsomspännande socialistiska systemet omfattande ungefär en miljard människor, en tredjedel av världens befolkning. Det socialistiska systemets fortlöpande framåtskridande utövar inflytande på människor på alla nivåer: så också på Kuba, där de ekonomiska förutsättningarna för en socialistisk revolution fanns långt innan denna revolution proklamerades.

Hur kan övergången till socialismen äga rum i ett av imperialismen koloniserat land utan några som helst utvecklade basindustrier, i ett land som med sin ensidigt inriktade produktion är beroende av en enda marknad?

Man skulle som andra internationalens teoretiker kunna hävda, att Kuba brutit mot alla marxismens, den materialistiska historieuppfattningens och dialektikens lagar; att det följaktligen inte är något socialistiskt land utan bör återgå till sina tidigare förhållanden.

Man kan vara mera verklighetsinriktad och i enlighet härmed söka de inneboende krafter, som utlöst den nuvarande revolutionen, i Kubas produktionsförhållanden. Men det skulle givetvis leda till beviset, att revolutionen i många länder i Amerika och på andra håll i världen är mycket mera görlig än den var på Kuba.

Återstår så den tredje och enligt vårt förmenande riktiga förklaringen, nämligen att inom den stora ramen för den kamp mot socialismen, som förs av världskapitalismen, kan en av dennas svagaste länkar, i detta särskilda fall Kuba, brytas. Under den fasta ledningen av sitt avantgarde griper de revolutionära styrkorna i ett givet ögonblick makten genom att utnyttja helt ovanliga historiska omständigheter. På grundvalen av redan förefintliga objektiva villkor för socialiseringen av arbetet avverkar de etapp efter etapp, förkunnar revolutionens socialistiska karaktär och börjar bygga socialismen.

Detta är det dynamiska, dialektiska sätt varpå vi betraktar och analyserar frågan om det nödvändiga sambandet mellan produktionsförhållandena och utvecklingen av produktivkrafterna. Eftersom den kubanska revolutionen blivit en verklighet, som inte kan undgå analysen och ej heller döljas vid forskning i vår historia, kommer vi till slutsatsen, att en socialistisk revolution genomfördes på Kuba och att förutsättningar för den följaktligen förelåg. Ty att genomföra en revolution utan att förutsättningar för den föreligger, att man kan komma till makten och utropa socialismen med hjälp av trollkonst, det är något som inte förutsetts i någon teori, och som jag inte tror kamrat Bettelheim skulle finna troligt heller.

Om det verkligen skulle inträffa, att socialismen föds under dessa nya förutsättningar, beror det på att kraftigare motsättningar mellan produktivkrafternas utveckling och produktionsförhållandena uppstått, än man rationellt sett kunde ha förväntat i ett isolerat kapitalistiskt land. Vad händer? Att de revolutionära rörelsernas avantgarde, som alltmer kommer under den marxist-leninistiska grundsynens inflytande, i sin medvetenhet blir i stånd att förutse en lång rad mått och steg, som bör vidtas för att påskynda händelseutvecklingen – men påskynda den inom ramen för det objektivt möjliga. Vi understryker kraftigt detta förhållande, ty här ligger ett av de grundläggande felen i den bevisföring Bettelheim kommit med.

Om vi nu utgår från det konkreta faktum, att en revolution inte kan genomföras förrän grundläggande motsättningar mellan produktivkrafternas utveckling och produktionsförhållandena föreligger, måste vi också erkänna att detta faktum förelegat på Kuba. Vi måste erkänna, att detta faktum förlänar en socialistisk karaktär åt den kubanska revolutionen, även om den innesluter en hel rad drivkrafter, som vid en saklig granskning visar sig alltjämt befinna sig på ett embryonalt stadium och inte ha utvecklats till fullo. Men om revolutionen inträffar under dessa omständigheter och avgår med segern, hur kan man då utnyttja argumentet om den erforderliga obligatoriska överensstämmelsen – vilket lätt blir mekaniskt och stelt – mellan produktivkrafterna och produktionsförhållandena för att försvara exempelvis den ekonomiska kalkylen och angripa det system med konsoliderade företag vi tillämpar?

Att påstå att det konsoliderade företaget utgör en avvikelse är ungefär detsamma som att säga, att den kubanska revolutionen är en avvikelse. Det är åsikter av samma slag och de skulle kunna grundas på samma analys. Kamrat Bettelheim har aldrig sagt, att den socialistiska kubanska revolutionen inte skulle vara äkta, utan att våra nuvarande produktionsförhållanden inte svarar mot produktivkrafternas utveckling. Följaktligen förutser han stora misslyckanden.

Det är den skeva tillämpningen av det dialektiska tänkandet på dessa båda sammanhang av olika stor betydelse men med samma tendens, som förorsakat kamrat Bettelheims misstag. De konsoliderade företagen har uppstått, utvecklats och fortsätter att utvecklas därför att de kan

göra det; det är salig Dumboms sanning i praktiken. Om det administrativa tillvägagångssättet är eller inte är det mest lämpliga har verkligen ingen större betydelse, ty skillnaderna mellan en metod och en annan är väsentligen kvantitativa. Målsättningen i vårt system avtecknar sig mot framtiden, mot en snabbare utveckling av medvetenheten och, genom medvetenheten, av produktivkrafterna.

Kamrat Bettelheim utgår från Marx' tes att medvetenheten är en produkt av samhället och inte tvärtom, när han avvisar denna särskilda medvetenhetsaktion; vi stöder oss på den marxistiska analysen för att polemisera mot Bettelheim och säga honom, att den är fullständigt riktig men att, i det skede imperialismen just nu befinner sig i, även medvetenheten antar världsomfattande karaktärsdrag, och att den i dag är produkten av alla världens produktivkrafter utveckling, av Sovjetunionens och de övriga socialistiska ländernas undervisning och uppfostran av massorna i hela världen.

Det är på så sätt man måste betänka att medvetenheten hos människorna i avantgardet i ett givet land, baserad på den allmänna utvecklingen av produktivkrafterna, kan spåra de rätta vägarna till en socialistisk revolutions seger i ett bestämt land, även om på dess nivå de motsättningar mellan produktivkrafternas utveckling och produktionsförhållandena, som skulle göra en revolution oundgänglig eller möjlig, objektivt sett inte föreligger när man analyserar landet som en enhetlig storhet för sig.

Här kan vi avsluta detta resonemang.

Det andra allvarliga misstaget Bettelheim begått är när han bestämt hävdar, att rättsstrukturen måste ges möjlighet till eget liv. I sin analys hänvisar han envist till nödvändigheten att ta hänsyn till produktionsförhållandena när det gäller att fastställa egendomens rättsliga status. Att föreställa sig att juridisk egendom – eller, bättre uttryckt, ett visst givet samhälles överbyggnad – i ett givet ögonblick införts mot produktionsförhållandenas realiteter, det är just att förneka den determinism han utgick från för att säga, att medvetenheten är en social produkt. Givetvis finns det i alla dessa förlopp – vilka är historiska och utvecklas inom ramen för mänsklighetens långa marsch framåt, inte fysiokemiska som äger rum på någon tusendels sekund – en hel rad aspekter på de rättsliga förhållandena, vilka inte överensstämmer med de produktionsprocesser, som för ögonblicket kännetecknar landet, något som inte betyder att de kommer att förstöras med tiden, i och med att nya förhållanden ersätter de gamla; men inte heller motsatsen, alltså att det skulle vara möjligt att förändra överbyggnaden utan att först förändra produktionsförhållandena.

Kamrat Bettelheim hävdar upprepade gånger, att produktionsförhållandenas art bestäms av produktivkrafternas utvecklingsgrad och att ägandet av produktionsmedlen är det rättsliga och abstrakta uttrycket för vissa produktionsförhållanden, och kringgår så den grundläggande omständigheten, att detta är helt avpassat efter den allmänna situationen – det må sedan vara i ett världsomfattande system eller i ett land. Man kan inte tillämpa den mikroskopiska mekanik han eftersträvar på förhållandet mellan å ena sidan varje regions eller varje situations utvecklingsnivå hos produktivkrafterna, och å den andra egendomens juridiska status.

Han angriper de ekonomer, som vill se ett uttryck för socialismen i att folket äger produktionsmedlen och säger, att dessa rättsförhållanden inte ligger till grund för någonting. På sätt och vis skulle han, vad själva uttrycket ”grund” angår, kunna ha rätt; men det väsentliga är att produktionsförhållandena och produktivkrafterna i ett givet ögonblick stöter samman, och denna sammanstötning avgörs inte på något mekaniskt sätt enbart genom att ekonomiska krafter skulle ha dämmts upp, utan den är en kvantitativ och kvalitativ summa: ur den ekonomiska utvecklingens synvinkel sett en anhopning av konfronterande krafter, och ur en annan, nämligen den politiska och historiska synvinkeln, en samhällsklass' överflyglade av en annan. Det betyder att man – fram till dess man uppnår ett fulländat samhälle – aldrig kan

göra en ekonomisk analys fristående från klasskampens historiska verklighet. Därför uppvisar rättsgrundvalen, som speglar överbyggnaden i det samhälle, i vilket en människa lever, sina särskilda kännetecken och uttrycker en påtaglig sanning för människan, det levande uttrycket för klasskampen. Produktionsförhållandena och utvecklingen av produktivkrafterna är ekonomiskt-teknologiska fenomen, som hela tiden ackumuleras under historiens gång. Egen-
domen i samhället är det påtagliga uttrycket för dessa förhållanden, liksom den särskilda varan ger uttryck för förhållandena mellan människorna. Handelsvaran förutsätter alltså ett kommersiellt samhälle, där en arbetsfördelning upprättats på grundval av privategendomen. Socialismen finns till därför att ett samhälle av nytt slag upprättats, ett samhälle, där expropriatorerna exproprierats och samhälleligt ägande ersatt kapitalisternas gamla privata ägande.

Detta är den generallinje övergångsskedet måste följa. Förhållandena i varje liten enskildhet mellan det ena och det andra samhällsskiktet är av intresse blott för bestämda konkreta analyser; men den teoretiska analysen bör täcka hela den stora ram, som omsluter de nya förhållandena mellan människorna, täcka hela samhället på marsch mot socialismen.

Kamrat Bettelheim utgår från två grundläggande missuppfattningar. Han försvarar uppfattningen, att produktivkrafternas utvecklingsnivå i varje givet ögonblick, på varje given ort, nödvändigtvis måste helt spegla produktionsförhållandena. Samtidigt anser han, att rättsförhållandena tar sig uttryck i dessa förhållanden.

Vilken kan avsikten vara? Låt oss höra vad Bettelheim säger:

Under dessa omständigheter stöter det på oöverstigliga svårigheter att resonera enbart utifrån det svävande begreppet "statsegendom", när man avser de olika högre formerna av samhälleligt ägande. Man kan omöjligt sätta en och samma beteckning på alla dessa former, i synnerhet inte när det gäller att analysera varuomsättningen inom den stats-socialistiska sektorn, den socialistiska handeln, betalningsmedlens roll och så vidare.

Och därefter skärskådar han den uppdelning av egendomen i två olika slag, som Stalin gör, och säger:

Denna juridiska utgångspunkt och de därifrån härledda analyserna leder till ett förnekande av den ännu i dag med nödvändighet handelsmässiga prägeln hos varuutbytet mellan socialistiska statsföretag. På det teoretiska planet gör de själva arten av handeln mellan statsföretag, av betalningsmedlen, priserna, bokföringen, den finansiella självförvaltningen och så vidare fullständigt obegriplig. Ty härigenom berövas ju dessa begrepp varje verkligt samhällsinnehåll. De framträder som abstrakta former eller som mer eller mindre godtyckliga tekniska tillvägagångssätt och inte som uttryck för de objektiva ekonomiska lagar, vilkas ofrånkomlighet Stalin själv betonat i andra sammanhang.

För oss har kamrat Bettelheims artikel – eftersom den författats av en ekonom med djupgående insikter, en av marxismens teoretiker – otvivelaktigt betydelse, även om den tar ställning mot de tankar vi uttryckt vid några tillfällen.

Han utgår från ett faktiskt föreliggande läge för att åstadkomma ett – i vårt tycke inte särdeles väl genomtänkt – försvar för att under övergångstiden använda från kapitalismen nedärvda föreställningar, för nödvändigheten av privatiserad egendom inom ramen för den socialistiska sektorn; och avslöjar sedan, att den detaljerade analysen av produktionsförhållandena och den samhälleliga egendomen i enlighet med den marxistiska linjen – som vi skulle kunna kalla renlärig – är oförenlig med fasthållandet vid dessa föreställningar. Här, menar han, finns något som inte stämmer.

Och det menar nog vi med. Det är bara det, att vi dragit en annan slutsats. Vi menar, att bristen på följdriktighet hos försvararna av den ekonomiska kalkylen beror på att de, när de söker sig fram på den marxistiska analysens väg, vid en given punkt lämnar "den felande länken" åt sidan och tar ett skutt till ett helt nytt läge, varifrån de sedan kan fullfölja sin

tankegång. Kort och gott: försvararna av den ekonomiska kalkylen har aldrig på ett riktigt sätt utrett, hur man egentligen skall förstå varubegreppet inom den statliga sektorn, hur man på ett ”begåvat” sätt skall tillämpa värdelagen i den socialistiska sektorn med begränsade marknader.

Frånvaron av följdriktighet undgår emellertid inte kamrat Bettelheim, som tar tillbaka sina ord, börjar analysen där den hade bort sluta – nämligen med nuvarande rättsförhållanden och bestående föreställningar i de socialistiska länderna – och fastslår så det ovedersägliga faktum, att dessa juridiska och kommersiella föreställningar verkligen existerar. Härav drar han pragmatiskt slutsatsen, att om de existerar så är det för att de är nödvändiga. Med utgångspunkt härifrån går han sedan baklänges i sin analys tills han når den punkt, där teori och praktik stöter samman. Och här gör han en ny tolkning av teorin. Han underkastar nämligen Marx och Lenin sin analys och får, utifrån den felaktiga utgångspunkt vi pekat på, fram en egen tolkning. Detta tillåter honom att under artikelns gång måla upp en bild av en konsekvent process.

Här glömmer han emellertid, att övergångstiden historiskt sett är ung. I det ögonblick människan kommer till full insikt om de ekonomiska sammanhangen och med hjälp av planen bemästrar dem, är hon också dömd att göra felvärderingar. Varför måste vi anse att det, som i övergångsskedet ”är”, nödvändigtvis ”måste vara”? Varför skylla de slag verkligheten utdelat mot vissa djärva satsningar uteslutande på själva djärvheten? Varför skulle de inte lika väl kunna – helt eller delvis – bero på tekniska felgrepp i administrationen?

Det förefaller oss vara att fästa allt för stor vikt vid den socialistiska planeringen, med alla de brister den kan ha, när man som Bettelheim gör följande påstående:

Här framträder dels omöjligheten av att på ett tillfredsställande, det vill säga överskådligt sätt göra upp en allomfattande fördelning *a priori* av produktionsmedlen och produkterna i allmänhet, dels ofrånkomligheten av en socialistisk handel och av statliga organ för handeln. Här har vi även ursprunget till den roll pengarna spelar till och med inom den socialiserade sektorn, till den roll som spelas av värdelagen och av ett prissystem, vilket inte *enbart* skall återspegla de samhällseliga utgifterna för olika produkter, utan *även* vara ett uttryck för förhållandet mellan utbud och efterfrågan på dessa produkter och i nödfall trygga jämvikten mellan detta utbud och denna efterfrågan, för den händelse planen ej varit i stånd att *a priori* göra detta, och tillgripandet av administrativa åtgärder för att uppnå denna jämvikt skulle hämma produktivkrafternas utveckling.

Det var emellertid med våra svagheter – alltså på Kuba – i tankarna, som vi gjorde ett försök till en grundläggande definition:

Vi bestrider möjligheten att medvetet använda värdelagen eftersom den fria marknad, som av sig själv ger uttryck åt motsättningen mellan producenter och konsumenter, inte finns till. Vi förnekar, att det går att använda begreppet ”handelsvara” i förhållandet statliga företag emellan. Vi betraktar alla företag som delar av det stora företaget staten – även om det i verkligheten inte alltid går att göra så i vårt land. Värdelagen och planen är två ändar, som är förenade genom en motsättning och dess lösning. Vi kan alltså säga, att den centraliserade planeringen är det socialistiska samhällets sätt att vara, ja, själva det begrepp som anger vad ett socialistiskt samhälle är för någonting. Det är den punkt, där människans medvetande äntligen når fram till att forma om ekonomin och rikta in den mot dess mål: den fullständiga befrielsen av människan inom det kommunistiska samhällets ram.⁹⁵

Att sätta Bettelheims ekonomiska subjekt, produktionsenheten, i förhållande till den materiella graden av integration, är att dra ut mekanismen till dess allra yttersta gräns och avsvära oss möjligheten att göra vad de amerikanska monopolerna redan gjort inom många

⁹⁵ *Nuestra Industria. Revista Económica*, nr 5, februari 1964, sid 16.

grenar av den kubanska industrin. Det är att allt för mycket tvivla på vår kraft och vår förmåga.

Det som alltså kan kallas ”produktionsenheten” (och som verkligen utgör ett ekonomiskt subjekt) skiftar uppenbarligen med produktivkrafternas utvecklingsnivå. Inom vissa produktionsgrenar, där verksamheterna integrerats tillräckligt långt, kan själva grenen utgöra en ”produktionsenhet”. Så kan det vara exempelvis inom den elektriska industrin på grundvalen av en sammankoppling, som medger en enda centraliserad ledning av hela branschen.

Medan vi pragmatiskt utvecklar vårt system, kommer vi att ta itu med vissa frågor som redan undersökts. Så långt våra förutsättningar medger går vi in för att så vitt möjligt lösa dem i överensstämmelse med de stora tankar, som Marx och Lenin gett uttryck åt. Detta fick oss att söka lösningen på den i övergångsskedets marxistiska nationalekonomi inneboende motsättningen. När vi försöker övervinna dessa motsättningar, som blott tillfälligt kan bromsa socialismens utveckling eftersom det socialistiska samhället redan existerar de facto, utforskar vi vilka tillvägagångssätt som i praktiken och i teorin är mest lämpade för att bygga upp det nya samhället, och som effektivast tillåter oss att driva fram det genom att höja medvetenheten och produktionen.

För att sammanfatta:

1. Vi anser, att Bettelheim gör sig skyldig till två grova misstag i sin analysmetod, nämligen genom att han
 - a) överför uppfattningen om den nödvändiga överensstämmelsen mellan produktionsförhållanden och produktivkrafternas utveckling från deras världsvida giltighet till det mikrokosmos av produktionsförhållanden, som konkret kan urskiljas i ett givet land under övergångstiden, och härigenom drar pragmatiskt färgade slutsatser till försvar för den så kallade ekonomiska kalkylen;
 - b) tillämpar samma mekaniska analys med avseende på egendomsbegreppet.
2. Därför delar vi inte den uppfattning, som är följden av hans analysmetod, nämligen att självförvaltning i fråga om finansiering eller räkenskaper är företeelser bundna till ett givet skede av produktivkrafternas utveckling.
3. Vi avvisar den föreställning om en sammanförd ledning på grundval av fysisk centralisering av produktionen, som han liknar vid ett sammankopplat elnät, och använder den blott när det gäller centraliseringen av de väsentliga besluten i ekonomiska frågor.
4. Vi finner icke förklaringen till varför värdelagen och andra kommersiella föreställningar nödvändigtvis och obegränsat måste råda under övergångstiden korrekt, även om vi inte bestrider möjligheten av att använda tillämpliga delar av denna lag i jämförande syfte när det gäller utgifter och lönsamhet uttryckt i aritmetiska pengar.
5. För oss gäller, att ”centraliserad planering är det socialistiska samhällets sätt att vara” och så vidare, och vi tilltror den följaktligen mycket större möjligheter inom det medvetna beslutsfattandet än vad Bettelheim gör.
6. Vi anser, att utforskandet av motsättningarna mellan den klassiska marxistiska analysmetoden och de kvardröjande kommersiella föreställningarna inom den socialiserade sektorn skulle vara av betydande teoretiskt intresse. Denna aspekt bör ägnas större uppmärksamhet.
7. Till försvararna av ”den ekonomiska kalkylen” kan man så till sist, beträffande denna artikel, säga: ”Gud bevare mig för mina vänner; mina fiender skall jag nog klara av själv”.

Om den nya människan av *Fidel Castro*

*Ur ett tal den 26 juli 1968*⁹⁶

Revolutionens stora uppgift är huvudsakligen att skapa den nya människan, som det här har talats om, den nya människan som Che talade om, människan med verkligt revolutionärt medvetande, människan med verkligt kommunistiskt medvetande.

Och när våra ungdomar redan är i stånd att tänka så grundligt, när våra ungdomar är i stånd att uttrycka sig om alla dessa ting, när våra ungdomar är i stånd att meditera och analysera så grundligt, och när de drar dessa slutsatser och i dessa slutsatser kategoriskt uttrycker sitt medvetande som unga människor, som verkligen vill leva i ett kommunistiskt samhälle, då kan vi verkligen vara säkra på att befrielsekampen, som påbörjades för 100 år sedan, och som den där morgonen för 15 år sedan den 26 juli 1953 ryckte framåt, när några ungdomar gav sitt liv för fosterlandets framtid, gav sitt liv för Revolutionen, då kan vi sannerligen säga med absolut säkerhet, att denna revolutionära process inte kommer att kunna tvingas tillbaka av någon eller något! För dess styrka ligger inte i antalet män och kvinnor som försvarar den, i massan ur folket som stödjer den, i de utmärkta vapen, som vi förfogar över för att kämpa med i ett krig, utan huvudsakligen i den grad varmed den trängt in i medvetandet, i den höga grad varmed den gjort sig till folkets medvetande. Och när en sak, en idé, blir till medvetande hos ett helt folk, finns det inte någon kraft i världen som kan krossa den.

För den är inte inställningen hos ett fanatiskt folk, den är inte inställningen hos ett folk som är vant att lyda blint, ett folk som gör saker på order, eller för att man kräver det av dem, utan den, hos ett folk som verkligen gör saker för att de förstår, för att de vet, och för att de vill göra den.

Och våra ungdomar har här uttryckt det väsentliga, kärnan i det kubanska revolutionära tänkandet. Många revolutioner har gjorts under historiens lopp, men socialistiska revolutioner är de djupaste och grundligaste som skett i mänsklighetens historia.

Varje folk, varje land har sitt sätt att göra revolution; varje folk, varje land har sitt sätt att tolka de revolutionära idéerna. Vi gör inte anspråk på att vara de mest perfekta tolkarna av de marxist-leninistiska idéerna. Men vi har däremot vårt sätt att tolka dessa idéer, vi har vårt sätt att tolka socialismen, vårt sätt att tolka marxism-leninismen, vårt sätt att tolka kommunismen.

Ännu har inget mänskligt samhälle nått fram till kommunismen. Vägarna att nå fram till en högre samhällsform är svåra. Ett kommunistiskt samhälle innebär, att människan nått fram till den högsta graden av socialt medvetande, som hon någonsin nått; ett kommunistiskt samhälle innebär att människan har varit i stånd att uppnå en nivå av ömsesidig förståelse, förbrödring, som människan tidigare endast har uppnått i den trånga kretsen av sin familj. Leva i ett kommunistiskt samhälle är att leva i ett samhälle av bröder och systrar; leva i ett kommunistiskt samhälle är att leva utan egoism, leva bland folket och för folket, som om var och en av våra medborgare verkligen vore vår käraste broder.

Människan kommer från kapitalismen full av egoism, människan uppfostras under kapitalismen i den mest hänsynslösa egoism, som fiende till de andra människorna, som varg bland vargar.

När studenterna här har uttryckt idén att kommunismen och socialismen skall skapas samtidigt, och har denna idé gett upphov till att de kubanska revolutionärerna kallas för naiva, har gett upphov till att några säger, att detta är småborgerliga idéer, har gett upphov till att några säger, att detta är en felaktig tolkning av de marxist-leninistiska idéerna, att det inte är möjligt att bygga kommunismen, om man inte först åstadkommer socialismen, och att det är nöd-

⁹⁶ Citerat efter den svenska översättningen i *Fidel Castro talar*, Gidlunds förlag 1969.

vändigt, för att kunna bygga socialismen, att utveckla den materiella basen för socialismen. Detta sista, det nekar vi inte till.

Enligt det djupaste och väsentligaste i Marx tänkande skall det socialistiska samhället och det kommunistiska samhället grunda sig på ett fullkomligt behärskande av tekniken, på en fullkomlig utveckling av de produktiva krafterna, så att människan kan skapa tillräckligt många nyttoprodukter för att täcka alla behov.

Det är otvivelaktigt att det medeltida samhället, med sin knappa utveckling av de produktiva krafterna, inte kunde göra anspråk på att vilja leva i kommunismen; det är också klart att det antika samhället med ännu primitivare och fattigare produktiva krafter ännu mindre kunde tänka sig att leva i kommunismen; och att kommunismen uppstår, som en möjlighet genom människans fullständiga herravälde över naturen, människans fullständiga herravälde över tekniken, människans fullständiga herravälde över produktionsprocesserna av nytta-produkter.

Och naturligtvis, ett folk som vill leva i kommunismen måste göra vad vi håller på att göra nu, de måste ta sig ur underutvecklingen, de måste utveckla sina produktiva krafter, bemästra tekniken för att med människans ansträngningar och i anletes svett kunna förverkliga undret att producera det nödvändiga.

Om vi inte behärskar tekniken helt, om vi inte utvecklar våra produktiva krafter, kunde vi bli kallade för naiva, när vi säger att vi vill leva i ett kommunistiskt samhälle.

Problemet från vår synpunkt är, att i samma utsträckning som de produktiva krafterna utvecklas måste man också utveckla det kommunistiska medvetandet, att i samma utsträckning som de produktiva krafterna utvecklas, varje steg framåt hos de produktiva krafterna måste åtföljas av en utveckling av folkets medvetande.

Kommunismen definieras ofta med den enkla formeln, att var och en ger efter sin förmåga och får efter sina behov.

Här sades det, att det redan fanns, bland halvstipendiater och helstipendiater mer än två hundra tusen ungdomar. Dessa två hundra tusen ungdomar får gratis sin mat, sina kläder, sin läkarvård, underhållning, bostad, böcker, det vill säga vad han behöver. Och om han inte får mer, så är det för att det inte finns mer. Om han får två skjortor om året, är det för att det inte finns mer än två skjortor; om han får två par skor, är det för att det inte finns mer än två par skor; och om det finns ett par, så får han ett par, för det är vad vi har. Idag får han ett, men i morgon skall han få tre och sedan fyra, fem; vad han behöver.

Det gör oss ont, att mängden av tyg, som vårt land kan disponera, inte räcker för att till exempel ge studenterna, hela vårt folk, det antal längder eller meter tyg vi vet att de behöver, det antal par skor vi vet de behöver. Men Revolutionen kan inte ge, vad den inte har, men vad den har, fördelar den på det mest rättvisa sättet. Våra studenter till exempel får vad vi kan ge dem. Vi kan inte ge studenterna flera skjortor, för då tvingades vi att ta dem från en arbetare, att ta dem från andra. Men sanningen är, att vad vi har, det får våra studenter dela lika. Det finns studenter, som går i mycket moderna skolor, och det finns andra studenter, som bor i mycket enkla härbärgen. Varför? Därför att vi inte har tillräckligt med härbärgen. Men det råder inget tvivel om, att en dag kommer det inte att finnas en enda student, som inte bor i en studentbostad, och som inte studerar under bästa hygieniska förhållanden och bästa förhållanden för att utveckla sin verksamhet. Faktum är att hundratusentals ungdomar lever praktiskt taget kommunistiskt i vårt samhälle.

Våra barndaghem har tiotusentals barn. Även där är allt gratis, och dessa barn får allt, vad vårt land kan ge dem. Det är otvivelaktigt att dessa barn lever kommunistiskt.

I vårt land är sjukvården kostnadsfri. Revolutionen har byggt tiotals sjukhus, och när vilken medborgare som helst behöver denna vård, behöver han inget betala, oberoende av vem han

är, och oberoende av vad det kostar. Revolutionen kommer aldrig att spara på någon kostnad, när det gäller att rädda ett liv! Revolutionen kommer aldrig att spara någon kostnad för att en person som drabbats av en olycka i arbetet eller vilken olycka som helst, skall återfå sin hälsa. Det vill säga, att hela samhället tar hand om medborgarnas hälsa.

Vi vet många fall och många personer som har haft behov av mycket dyrbar vård på våra sjukhus, och de har känt sig säkra och trygga att veta, att de kommit till det bästa sjukhuset, med den bästa vården, med den bästa behandlingen, med den bästa läkaren; och detta inger stor trygghet hos alla medborgare.

Denna trygghet fanns inte förut. Förut var den sjuke tvungen att betala, betala en avgift för att tillhöra en klinik, göra stora inbetalningar. Och de få allmänna sjukvårdsmöjligheter, som fanns, var de sämsta. Det var den sämsta och uslaste vården. Detta var kapitalismen, detta var det kapitalistiska samhället.

I det kommunistiska samhället däremot anses hälsan vara en självklar rätt för alla medborgare, en rätt som samhället – med alla sina resurser – måste hävda.

Likadant var det förut, om man ville studera. Inget barn till någon arbetare i en sockerfabrik, i sockerrörslatifundian, i de mindre byarna eller ens i de stora, hade någon möjlighet att studera. Majoriteten av barnen gick visserligen i skola ett eller två år. Om de skulle läsa vidare, kunde de inte delta, eftersom de var tvungna att bekosta detta eller för att de var tvungna att inackordera sig, och naturligtvis kunde 90 % av familjerna i landet inte klara av sådana utgifter.

Revolutionen ger varje barn rätten att studera och inte bara rätten utan också skyldigheten, inte bara i två eller tre utan i sex år. Nu överväger vi rätten och skyldigheten för studenterna att studera till den trettonde årskursen, med militärutbildningen inkluderad i studietiden. Ingen av dem, som studerar, behöver vara förmögen eller barn till förmögna föräldrar. Det är betydelselöst vad deras föräldrar tjänar eller inte tjänar. Denna värdefulla och utomordentliga möjlighet får varje barn av hela samhället, och detta är kommunism!

Kommunism är, när samhället, som helhet, med alla sina resurser, ger varje medborgare utbildning, sörjer för hans hälsa och välbefinnande; när hela samhället – utan klasser och orättvisor – arbetar för alla sina medborgare.

I det förgångna förtalades de revolutionära idéerna av kapitalisterna och kommunismen svärtades ner. Men ett system, där sättet att leva inte gav ungdomen några möjligheter, inte de sjuka någon lindring, och där varje enskild man var en isolerad varelse, oskyddad och utlämnad åt sig själv i ett samhälle av vargar, kan inte i något avseende jämföras med vad som på ett mänskligt och moraliskt plan åsyftas med ett kommunistiskt samhälle.

Vi eftersträvar, att på alla plan en dag skapa detta kommunistiska samhälle. Vi eftersträvar att på samma sätt som böcker nu delas ut till dem som behöver dem, liksom medicin, läkarvård och utbildning, vi steg för steg når den dag, då mat delas ut i de mängder, som behövs och till dem som behöver den, liksom kläder och skor. Vi ser fram emot en levnadsform –tydligt utopisk för många – där människan, för att täcka sina väsentligaste behov av föda, kläder och underhållning, på samma sätt som idag sker med läkarvården och undervisningen, inte skall behöva pengar för att få mottaga dessa tjänster. För ingen som går till ett sjukhus har pengar med sig, ingen som går till ett gymnasium⁹⁷ tar med sig pengar, ingen som får ett stipendium tar med sig pengar, ingen som går till en idrottsplats tar med pengar.

Förr skulle man ha med sig pengar för att gå på baseball. När sportevenemang blev gratis för hela folket, behövde ingen ha några pengar med sig för att se base-ball eller för att se något

⁹⁷ Gymnasiet. Kallas ”preuniversitario” på Kuba och motsvarar det svenska gymnasiet.

annat sportevenemang men världen gick inte under för det. Allt blev lättare, allt blev enklare. Samhället sparade in en mängd biljettförsäljare, sparade in en mängd kassörer, sparade in en mängd administratörer, som inte gjorde något annat än räknade pengar, tog emot och växlade pengar och lämnade ut biljetter. Vems blev vinsten, när man avskaffade betalningen för sportevenemangen? Folket vann på det, alla vann på det!

Sorgligt nog kan denna väg inte avverkas på en dag, allt kan inte förverkligas med en gång. Det är en lång väg. Den kan avverkas i samma takt, som vi utvecklar våra produktiva krafter, i samma utsträckning som produktiviteten utvecklas, och i samma utsträckning som vi utvecklar våra produktiva processer.

Den dagen skall komma, då vi inte behöver betala för att förflytta oss från en plats till en annan. Och med resavgiften har vi ännu ett intressant exempel. I alla landets bussar fanns tidigare en konduktör, tusentals personer ägnade sig åt att sälja biljetter. Ett system etablerades, ett system som endast en revolution kan etablera: varje passagerare, fullt medveten om sin plikt, betalade, lämnade pengar. Landet återtog därmed arbetskraften från tusentals arbetare som, på samma sätt som biljettförsäljarna vid sportevenemangen, ägnat sig åt att växla pengar, lämna ut biljetter och alla andra liknande verksamheter.

Naturligtvis finns det ännu under många år och under en lång tid många sammanhang, i vilka vi inte kommer att kunna undvara pengar, men som en annan företeelse redan nu, som ett enkelt distributionsinstrument. Under lång tid kommer vårt samhälle att tvingas använda den symbol, som pengar innebär, pengar som distributionsmedel, som mått för de antal produkter och tjänster man skall få. Men det är en strävan – och sannerligen inte utopiskt – inom ramen för vår revolution att inte bara förändra pengarnas roll. Pengarnas roll i det kapitalistiska samhället är att vara ett instrument för exploatering, ett instrument för att exploatera andras arbete, ett instrument för att bli rik. Naturligtvis kan pengarna inte ha den funktionen i vårt land.

Sedan även de minsta ”timbiriches”⁹⁸ försvunnit, och alla de enskilda företagen avskaffats med den Revolutionära Offensiven, kan pengar inte längre brukas som medel för att en person skall kunna profitera, en person som sätter upp en ”timbiriche”, köper bröd för tjugo pesos och andra saker i butikerna eller på svarta börsen och säljer varor för femtio, sextio eller sjuttio pesos. Sannerligen, när Revolutionen avskaffade de privata butikerna, tog den ett stort steg framåt. Nu finns det ingen i vårt land, som kan tjäna hundra pesos på en dag. Det vill säga, det finns ingen, som nu tjänar trettio gånger mer än vad en arbetare tjänar, som arbetar hårt. Nu finns det ingen, som utan att svetta ner sin skjorta, kan tjäna trettio gånger mer än den som verkligen svettas.

Varför måste då pengarna fortfarande finnas kvar i så stor skala? Varför finns det fortfarande så många höga priser? En del personer frågar sig ofta: ”Varför är det där så dyrt? Varför är en viss tjänst så dyr?” Till exempel att gå på restaurang. Många gånger har denna fråga ställts, många gånger har detta problem lagts fram. Om alla tjänade lika, skulle man kunna sätta ett bestämt pris, och alla skulle kunna ha samma möjlig

het att gå på restaurang, alla skulle kunna ha samma möjlighet till att skaffa sig många saker. I verkligheten är det så, att det i vårt land fortfarande finns stora inkomstklyftor, en del mycket stora. Många har högre inkomst än andra. En del frågar: ”Varför utjämnar man inte detta?”, och vi svarar, att det inte går att åstadkomma. Om Revolutionen kunde åstadkomma det omedelbart, skulle den inte uppnå sitt mål. Revolutionen kan inte på en dag etablera lika löner för alla. Revolutionen eftersträvar att åstadkomma jämlikhet i lönerna nerifrån och upp. Den kan inte göra det uppifrån och ner, det skulle vara en oklok väg att gå för Revolutionen. Det

⁹⁸ Gatuhandel.

finns många personer som är vana vid vissa löner, vid en viss verksamhet, och om Revolutionen försökte utföra en nivellering uppifrån och ner av de högre avlönade arbetarna, skulle Revolutionen säkerligen stöta på stora hinder.

Vilken väg kommer Revolutionen att gå för att utjämna lönerna? Genom att öka produktionen, och genom att progressivt öka inkomsterna för de lågavlönade.

Vi sade för några dagar sedan, att det första som Revolutionen kommer att göra, blir att höja pensionerna, tills de når upp till de minimilöner, som existerar idag. På samma sätt, när en gång dessa nivåer uppnåtts i samma mån som vår produktion ökar, kommer Revolutionen att progressivt öka inkomsterna för dem som får minst. Revolutionen kommer så att uppnå jämlikhet i lönerna progressivt, nerifrån och upp, i samma utsträckning, som produktionen utvecklas.

Det vill säga, Revolutionen eftersträvar att som ett av stegen mot kommunismen etablera jämlikheten nerifrån och upp i fråga om löner för alla arbetare, oberoende av det arbete de utför. Det vill säga, denna princip är också något, som utan tvivel kommer att betecknas av ”visa” och ”lärda” ekonomer – för det skall ni veta, att på de ekonomiska teoriernas område finns det många ”visa” och ”kloka” ekonomer – såsom något som strider mot marxism-leninismens principer och mot de ekonomiska lagarna. Vad man bör fråga är: vilken ekonomi? Den kapitalistiska eller den socialistiska, den verkligt marxist-leninistiska eller den merkantila.

Det verkar vara helgerån, att göra sådana påståenden och det sägs, att Revolutionen kommer att misslyckas. Men det visar sig, att det här finns två olika slags specialister. De ”rena” ekonomerna, som lika väl kunde vara kapitalistiska som socialistiska: ekonomer helt enkelt. Eller företrädare för en annan och djupare vetenskap, som är den verkligt revolutionära vetenskapen: vetenskapen om medvetandet, vetenskapen om förtroendet för människan.

Om man anser, att människan är oförbätterlig, att människan endast är i stånd att utvecklas genom sin egoism, den individuella egoismen, om man anser, att människan inte är i stånd att lära sig något, om man anser, att människan inte är i stånd att utveckla sitt medvetande, då kommer de ”rena” ekonomerna att få rätt: Revolutionen kommer att misslyckas, den kommer att stå i motsättning till de ekonomiska lagarna.

Men faktum är, att denna Revolutions historia har gett oss många lektioner; många upprepade lektioner om att de som misstagit sig varit de, som inte trodde på människan. De, som misstagit sig och misslyckats, var de, som inte hade tillit till folket, de som inte hade tillit till människans förmåga att vinna och utveckla sitt medvetande!

I gångna tider fick vi, som önskade den revolutionära kampen och postulerade revolutionens nödvändighet, höra samma sak: att vi hade fel, att vi var naiva, att vi skulle misslyckas.

Detta var vad politikerna sade, vad de ”kloka” och ”visa” inom politiken sade, vad ”professorerna” inom politiken sade, vad ledarna för de traditionella borgerliga partierna sade. De trodde inte på folket, de föraktade folket, de ansåg folket oförmöget att göra något; de ansåg det vara en flock okunniga analfabeter, som kunde hanteras som de ville.

Då ni ser idag – som de som befinner sig på denna estrad kan göra – denna enorma massa, uttrycket för Revolutionens styrka, bör ni inte glömma att för femton år sedan var vi endast en liten grupp ungdomar, som blev kallade för naiva, som sades skulle misslyckas, därför att en revolution var omöjlig i detta land, 18 mil från Förenta Staterna, en revolution var omöjlig bland ett folk av okunniga analfabeter. Men ändå, vad är det vi ser idag? Vad har resultatet blivit av ansträngningarna, som för femton år sedan påbörjades av en liten grupp ungdomar i denna etapp av vår revolutionära historia? Vad är det, som detta folk varit i stånd att göra? Vad är det, som detta obehäpnade folk varit i stånd att åstadkomma? Vad har detta folk

verkligen gjort, ett folk som kallades okunnigt, som föraktades, som helt ansågs sakna goda egenskaper?

Detta folk var obeväpnat. Mot sig hade de en armé beväpnad av yankee-imperialisterna, som bland poliser och soldater var mer än femtio tusen; de hade alla slags vapen, och folket hade inte ett enda vapen. Men ändå började detta folk, som föraktades av de "lärda" i politiken, detta okunniga folk, detta folk av analfabeter, detta folk utan vapen, detta folk började kampen, följde upp kampen, besegrade armén och avväpnade den. Det är detta folk, som idag har en egen armé, en verklig folkarmé. Det är det väpnade folket – tio, tjugo gånger mäktigare än den gamla armén.

Vi, som då talade om denna möjlighet, ansågs då vara misslyckade, ansågs vara naiva, ansågs ha fel. Men inte bara det. Detta folk, som de föraktade, detta folk av analfabeter, gjorde en så grundlig revolution, som inget annat amerikanskt folk hittills gjort. Och folket gjorde den mitt framför näsan på USA-imperialismen, som är det mäktigaste och mest aggressiva fästet för världsreaktionen.

De imperialistiska herrarna, som föraktade folken, var vana att besegra revolutionerna. De var vana att köpa de revolutionära ledarna med några futtiga dollar, de var vana att krossa revolutioner med grupper av kontrarevolutionära banditer, med interventioner av legosoldater.

Men vad har hänt? Vad kan hävdas i dag? Att detta, för femton år sedan obeväpnade folk, detta folk av analfabeter, har genomfört en av de största revolutionära och politiska striderna i modern tid, de har förenat sig, de har utvecklat sitt revolutionära medvetande, byggt upp sin styrka och segerrikt uthärdat tio år av aggressioner, tio år av ekonomisk blockad. Alla imperialismens knep, alla imperialismens resurser har inte lyckats att bryta ner detta folk, att försvaga detta folk, att krossa revolutionen.

Det är sant, att vi var ett folk med en miljon analfabeter, att våra ingenjörer var mycket få, att våra läkare var mycket få, att våra tekniker var mycket få. För att vi skulle misslyckas, försökte imperialisterna lämna oss utan läkare, utan ingenjörer, utan tekniker. De nöjde sig inte med den okunnighet, de påtvingat oss, utan försökte och lyckades även främtaga oss många av de få, som hade haft möjlighet att läsa vid universiteten.

För att vårt folk inte skulle kunna börja utvecklas, för att vårt folk skulle misslyckas, för att vår ekonomi skulle knäckas har imperialismen använt alla vapen mot vårt land. Och vad har den åstadkommit? Mot vårt folk har dess vapen misslyckats, mot vårt folk har alla dess resurser krossats. Och alla de "lärda", alla de "kloka" i politiken, de som trodde detta var omöjligt, vad säger de idag? Vad tänker de idag? Vad svårt det måste vara för dem att tvingas acceptera att allt detta är möjligt!

Men om denna segerrika kamp, som förts av vårt folk, varit hård och svår, är kampen, som idag förs av folket, om möjligt än hårdare och svårare, kampen för att vinna slaget om underutvecklingen, en kamp som kämpas under blockaden. Kampen för att nå upp till en högre form av social samlevnad är en av de svåraste vägar något folk kan slå in på.

Men den visshet vi kände igår – större idag än någonsin – är den vi känner, när vi påstår, att detta folk med sitt medvetande, med sin revolutionära inställning, med sin ihärdighet och med sin fasthet, som tidigare segrat i så svåra strider, också nu kommer att segra. Detta sker redan i slaget om ekonomin, i kampen för att nå upp till en högre samhällsform.

Vi har utvecklat några idéer för att framlägga flera av de saker, som Revolutionen gör idag, som är praktiskt taget kommunistiska. Men jag har också förklarat för er, att det är materiellt omöjligt att idag åstadkomma alla dessa saker på ett kommunistiskt sätt.

De viktigaste sociala tjänsterna: undervisningen, hälsan, bostaden, sporten, alla dessa tjänster, som bidrar till folkets utveckling på alla plan, erbjuds idag av Revolutionen på ett kommunist-

tiskt sätt; men ännu distribueras inte största delen av de materiella nyttoprodukterna på ett kommunistiskt sätt, ännu finns många ojämnheter. Och en av de första striderna på vägen mot kommunismen är att gå progressivt nerifrån och upp – jag upprepar – genom att minska dessa ojämnheter i inkomsterna, det vill säga på väg mot likställighet i lönerna, mot likställighet i lönerna! Detta innebär inte en kommunistisk distribution, men det kommer att bli ett enormt steg mot denna form av kommunistisk distribution.

Denna förklaring ges med tanke på studenternas ord, när de sade att löner inte längre diskuteras bland studenterna. I början spelade studenterna rollen som lärare, de undervisade, och betalades en lön. Studenterna byggde progressivt upp ett medvetande, huvudsakligen därför att många av dem var stipendiater, som fick allt, och därför det inte fanns någon mening i att de, som fick allt för att utveckla sig, skulle kräva ersättning för att anstränga sig något och dela med sig av sina kunskaper till de andra. Det har sagts, att de materiella incitamenten inte betyder något för dem, att det, som är av vikt för dem, är medvetandet om sin plikt och att drivkraften för deras beteende och agerande inte kommer att vara pengarna, inte kommer att vara de materiella incitamenten, utan deras medvetande, deras plikt känsla. Innebär detta, att de avstår från vad de behöver? Att de skall avstå från föda, kläder? Nej! De tar avstånd från metoden, tillvägagångssättet, som grundar sig på incitamenten. De uttrycker härmed sitt förtroende för framtiden, sitt förtroende för möjligheten av ett kommunistiskt samhälle, sitt förtroende för ett samhälle, där alla arbetar åt alla, och alla får vad de behöver. De sade, att de inte skulle arbeta efter det ena eller det andra tidsschemat utan efter medvetandets tidsschema. De uttryckte mycket väl, att vårt land måste komma ur underutvecklingen, de uttryckte idén att vårt folk måste arbeta mycket hårt under dessa år – utan att räkna timmarna – det maximala timtalet man kan arbeta.

En dag – och denna dag kommer inte att vara långt borta – kommer med en överraskande snabb takt, med hjälp av tekniken och maskinerna och kemin, många av de mödosamma arbetena, som vårt folk utför, inte längre att behöva göras. Inom en inte avlägsen framtid kommer inte någon att behöva hugga ett sockerrör med en ”machete”, ingen kommer att behöva rensa ett fält med en hacka, alla dessa tunga arbeten, som vi är tvungna att utföra idag, när vi inte har maskiner, när vi äger tekniken för att vinna striden mot underutvecklingen. Och våra studenter uttryckte här idéer av högt moraliskt värde, när de framlade dessa kriterier, när de uttryckte dessa tankar: idén att varje människa bör arbeta efter sitt medvetande, och att arbetet inte är det individuella instrumentet för att tjäna sitt levebröd, utan hela samhällets medel, inte en individs resurser. En ensam individ kan intet göra, en ensam individ är något mycket obetydligt, en individ integrerad i samhället är allt!

Kriteriet uttrycker, att Revolutionen inte kommer att använda de materiella incitamenten som instrument för att höja produktiviteten, för att öka ansträngningarna. Naturligtvis betyder ju detta inte, att i vårt samhälle tillnärmelsevis alla medborgare har nått dessa nivåer i fråga om medvetande, det finns många, som ännu inte nått dit. Det vill säga, vårt folks medvetande kommer varje dag att utvecklas mer mot en kommunistisk inställning och en kommunistisk attityd.

Många arbetare har avstått från sin övertidsersättning, och det enastående är, att även arbetare, som inte har höga inkomster, har avstått från den. Detta innebär verkligen en uppoffring för många av våra arbetare. Och vad skall vi då göra i samband med detta? Ah! Arbetare avstår från sin övertidsersättning: vi skall öka pensionerna för alla dem som har låg pension, som arbetat hela sitt liv och är gamla! Flera arbetare har avstått från övertidsersättning? Bra! Då skall vi tillgripa en åtgärd i samklang med detta. Till exempel, vilken åtgärd? När arbetaren blir sjuk, får han inte hela sin lön, och detta är oförenligt med utvecklingen av ett socialt medvetande: om en människa blir sjuk anser man ju, att det är då hon mest behöver sina inkomster. Men vad skedde? Gamla uppfattningar, gamla kriterier från förr i tiden levde kvar.

Enligt vår mening finns det inget som är rättvisare än att arbetarna på alla de arbetsplatser, där man inte kräver övertidsersättning, får full lön hur länge de än blir sjuka.

Många arbetare blir olyckligtvis på ett eller annat sätt offer för olyckor i arbetet, olyckor, som ibland tar deras liv, eller gör dem till invalid, oförmögna att uträtta sitt tidigare arbete. I denna bittra stund förlorar de då även en del av sin inkomst. På samma sätt är inget rättvisare än att på alla dessa arbetsplatser, där arbetarna har nått denna grad av medvetande, och arbetar efter medvetandets tidsschema⁹⁹, och som har avstått från sin övertidsersättning, de i händelse av olycka och invaliditet får hela beloppet av inkomsten från sitt arbete. Detta utsträcks även i händelse av dödsfall att gälla ersättning till deras anhöriga.

Detta exempel lär oss, att det inte går att göra något som är kommunistiskt utan att utveckla detta medvetande, hur, om man behåller de gamla egoistiska kriterierna: ”ju mer jag arbetar, desto mer tjänar jag”, samhället måste ge henne mindre, när denna människa blir sjuk, liksom när denna människa blir invalid, eller när hon pensioneras. Ty människan under dessa incitament står endast i beroende till sig själv, och samhället kan då göra mycket litet för henne. Hon fostras inte i kollektivt medvetande, hon fostras inte i ett kommunistiskt medvetande. På samma sätt tror vi, när nu pensionerna börjar omprövas och höjas, att alla dessa arbetare på arbetsplatserna, som äger detta medvetande, i den stund de pensioneras, de också skall erhålla hundra procent av det, som var deras lön. Kan man tänka sig något mer rättvist, kan man tänka sig något mer mänskligt? Och varifrån kommer dessa resurser? Från våra arbetares kommunistiska medvetande. Dessa resurser framkommer ur den kommunistiska andan.

Och häri ligger motsättningen, pengarna spelar ännu en viktig roll och kommer att göra det en lång tid framåt i distributionen. Vi redogjorde för tjänster, som redan erbjuds fritt. Pengarna kommer att ha allt mindre betydelse, när ingen längre betalar för sin bostad – och de flesta betalar redan nu inget för sin bostad – när alla barn har stipendier eller är i daghem eller på halvinternat. Familjerna börjar märka, att de inte längre har många av de utgifter, som de hade förut, de börjar se att pengarna, som de tidigare nästan dyrkade, då de betydde barnets hälsa, barnets bröd, barnets medicin, barnets nöjen, barnets utbildning, förlorar denna betydelse.

Pengarna används fortfarande för andra ändamål, men i dessa sammanhang håller de redan på att förlora sin betydelse. T.ex. för att roa sig eller dricka en öl, saker som människor också sätter värde på. Men de värderade mer sina barns hälsa, sina barns utbildning, sina barns bröd. Det vill säga, att det mest väsentliga, vad människorna mest värderar och för vilka de offerar nöjen, öl och allt annat, löser man inte längre med pengar.

Pengarna kommer att få allt mindre betydelse. Men de spelar ännu en viktig roll, största delen av arbetarens individuella behov tillfredställs ännu med pengar, och så länge pengarna spelar den rollen, är det rättvist att arbetarna, som visar sitt medvetande, som avstått från sin övertidsersättning, som antagit medvetandets tidsschema, genom kollektivet, genom samhället skall erhålla de saker och de resurser, som de fått som inkomst från sitt arbete, även när de blir sjuka, drabbas av en olycka eller går i pension.

Dessa exempel, som vi framlagt, som ni mycket väl begriper, är tillräckligt klara och uttrycksfulla för att visa vad det kommunistiska medvetandet går ut på.

Vi bör inte omsätta pengarna eller rikedom till medvetande. Vi bör omsätta medvetandet till rikedom. Stimulera en människa för att hon bättre skall uppfylla sin plikt är att skapa med-

⁹⁹ Då den normala arbetsdagen på 8 timmar inte är tillräcklig för att uppnå den produktivets- och produktionsökning som den kubanska Revolutionen satt som mål arbetar man på Kuba på övertid utan ersättning efter sin egen förmåga och möjlighet.

vetande med pengar. Ge en människa mer rikedomar kollektivt för att hon uppfyller sin plikt och producerar mer och skapar mer åt samhället, är att förvandla medvetande till rikedom.

Kommunismen går inte att införa, som vi sade, om man inte skapar rikedom i överflöd. Men vägen, enligt vår uppfattning, är inte att skapa medvetande med pengarna eller med rikedom, utan att skapa rikedom med medvetande, och allt mer kollektiva rikedomar med mer kollektivt medvetande.

Vägen är inte lätt. Uppgiften är svår, och många kommer att kritisera oss. De kommer att säga, att vi är småborgerliga idealister. De kommer att säga att vi är drömmare; de kommer att säga, att vi går mot ett misslyckande. Men, fakta kommer att föra vår talan, realiteterna kommer att föra vår talan, och vårt folk kommer att tala och handla för oss, för vi vet att vårt folk är i stånd att förstå dessa vägar och slå in på dessa vägar.

På samma sätt kommer vi alla en dag att få lika mycket. Varför? En del kommer att fråga: skall en machetero få lika mycket som en ingenjör? Ja. Skall ingenjörens inkomster reduceras? Nej. Men en dag kommer en machetero – och jag säger machetero symboliskt – för i framtiden kommer det inte att finnas några macheteros – låt oss säga en machetero eller en lastbilschaufför, att tjäna lika mycket som ingenjören tjänar idag.

Och varför? Saken är mycket klar, mycket logisk. Revolutionen har tusentals ungdomar, som studerar vid universiteten, Revolutionen har tusentals ungdomar, som studerar i utlandet, som ägnar sig åt studier för att bli ingenjörer, för att bli kemister, för att odla olika specialiteter. Vem betalar dessa utgifter? Folket.

Om Revolutionen kräver att många ungdomar studerar i Europa, och andra vid universiteten, så är det bra; om Revolutionen ber dem att studera, och de gör det disciplinerat, skall man inte tro, att de är privilegierade. Revolutionen är i behov av att de utför dessa studier, de är där för att skaffa sig kunskaper. Men i samma stund som tusentals ungdomar studerar utomlands, måste tusentals ungdomar här i landet plantera sockerrör, rensa sockerrörsfälten, utföra ett mycket hårt arbete. Om några år, kommer det att finnas mycket större rikedomar i landet. Studenterna kommer att ha studerat fem år, tre år, och kommer att ha utbildat sig till tekniker, eller till ingenjörer och de andra ungdomarna kommer också att ha arbetat här i flera år; och kommer inte att bli ingenjörer, men kommer att ha utvecklat ekonomin, kommer att bygga landets framtid.

På vilket sätt, och i vilken form skulle det vara rättvist att vi efter några år, i ett mer utvecklat land, i ett mycket rikare land, skulle säga till dessa ungdomar: ni tjänar en fjärdedel av vad en ingenjör tjänar. Skulle det vara rättvist? Skulle det vara elementärt rättvist att de, som landet inte kallade till universiteten utan till arbetet, att segra i kampen för ekonomin, att uträtta ansträngningen, som vi idag inte kan uträtta med kemins hjälp, eller med maskiner, som vi inte har, utan med våra armar, i vårt anletes svett, när landet är i stånd att utnyttja rikedomarna, som de håller på att skapa nu, att vi behandlade dem, som fjärde klassens medborgare, som femte klassens medborgare, med rätt att fordra från samhället en obetydlig del av vad de, som är vid universiteten, de som studerar i utlandet skall få i morgon? Nej! på intet sätt. Kommunistiskt medvetande innebär att rikedomarna, som vi skapar gemensamt skall åtnjutas av oss gemensamt i morgon! Detta är kommunism, detta är det kommunistiska medvetandet.

Det kommer inte att finnas några hederliga medborgare, någon familjefader, det kommer inte att finnas någon i detta land med mänskliga känslor, som inte kommer att vara i stånd att förstå, hur mycket rättvisa denna uppfattning innebär, den, som vårt folk försvarar, som vår Revolution proklamerar, och som våra studenter har gjort till sin egen.

Det är verkligen uppmuntrande att det är våra studenter, att det är våra framtida ingenjörer, våra framtida läkare, våra framtida tekniker, som lägger fram dessa saker, att det är de, som först proklamerar dessa saker.

Och det är därför, som vi naturligtvis måste känna optimism, känna säkerhet, om vårt lands lysande framtid. I vårt land kommer klasserna att försvinna, och när klasserna har försvunnit, kommer också kampen mellan revolution och kontrarevolution att försvinna. För i morgon, vem kommer i morgon att minnas dem, som en dag försökte att försvara det förflutna, vem kommer att förlåta dessa, som en dag göt arbetares och bönders blod för att försvara detta förflutna, vem kommer att försvara det där imperialistiska systemet, som göt våra ungdomars blod, våra arbetare och bönders blod för att hindra vår rättvisa marsch mot framtiden, för att bibehålla det där avskyvärda, omoraliska, egoistiska och vämjeliga förflutna, som våra ungdomar inte ens kommer att vara i stånd att fatta.

Och därför tror jag verkligen, att dessa ungdomar, som var längst fram här, som var två år gamla, när Moncada anfölls, eller tre eller ett, eller noll eller minus ett, är i stånd att genom resonemang, genom känslighet, genom uppfostran och genom medvetandet bilda sig en uppfattning om detta förflutna, även om de inte upplevt det, och vara i stånd att göra vad de gör. För detta är att offra, att verkligen offra; detta är heroism, verklig heroism! Det finns en stridens heroism, i farornas ögonblick, då ungdomen ädelmodigt offerar sitt liv, och det finns det revolutionära arbetets, skapandets ädelmod hos de unga, som offerar sin tid, som är villiga att ge sig ut för att delta i striden för landets framtid.

Lyckligtvis förstår vi, vad vi gör, förstår vi, vad vi vill, hur vi vill det och varför vi vill det. Och därför, i samma mån som folkets medvetande utvecklas, kommer Revolutionens marsch att vara snabbare, Revolutionen att vara segerrikare.

Mycket återstår att göra i detta land. Mycket! Vi skulle kunna säga, att en stor del, att det mesta återstår att göra: tiotusentals kilometers vägar, hundratals dammar, och under de nästa tio åren, tusentals byggnader, tusentals verkstäder, tusentals skolor, hundratals stora fabriker, fabriker för allt möjligt.

Men vårt land håller på att vinna kampen mot underutvecklingen. Vårt land, under den kriminella imperialistiska blockaden, med all den skada den åsamkat oss, med de hundratals miljoner pesos för mycket, som den har tvingat oss att betala, när vi måste köpa från olika marknader, transportera det längre bortifrån, och köpa under svåra förhållanden – vilket kostat detta land hundra och åter hundra miljoner pesos – trots detta håller detta land på att vinna kampen mot underutvecklingen, detta land håller på att vinna kampen om ekonomin och vad som är viktigare: landet håller på att vinna kampen för det revolutionära medvetandet!

Vilken rättvis hyllning till den, som var den största ledaren för dessa idéer, den mest hårdnackade försvararen av människans medvetande, som instrument för Revolutionens utveckling, denna kamrat, som en dag, också då med sin djärvhet, med sitt mod och med sin intelligens vann det enastående slaget om Santa Clara, kamraten, som vi alltid kommer att ha i kärt minne, Ernesto Guevara!

Den ekonomiska debatten på Kuba 1963-1964 av Ernest Mandel

(Artikeln publicerades ursprungligen i franska tidskriften *Partisans*, nr 37, 1967)

Den ekonomiska debatten som utspann sig på Kuba åren 1963 och 1964 omfattade tjugotalet artiklar av vilka halva dussinet bidrag skrevs av Guevara. På uppmaning av de kubanska kamraterna bidrog också Charles Bettelheim och jag själv.

Utom tvivel skulle det vara gagneligt om man en dag kunde sammanföra bidragen, och göra en bedömning i ljuset av marxistisk teori och kubansk ekonomisk praktik. Av flera skäl är det av vikt att uppmärksamma att denna debatt, fortfarande dåligt känd i västvärlden, intar en särskild plats i det marxistiska tänkandets historia; och då framförallt genom kamrat Guevaras bidrag.

Den kubanska revolutionens praktiska originalitet var den rika källa som hans av originalitet präglade bidrag till den samtida marxistiska teorin baserade sig på. Och Che Guevara har formulerat bidrag inte bara vad gäller gerillakrigföring, utan också inom den ekonomiska teorins område.

Den ekonomiska debatten på Kuba 1963-1964 rör fyra huvudfrågor, förutom några av mer underordnad betydelse. Två av frågorna är av praktiskt slag; de handlar om den revolutionära regeringens ekonomiska politik: (1) Organiseringen av industriföretagen och (2) den relativa betydelsen av materiella incitament under byggandet av socialismen. De andra två frågorna tillhör teorins domäner: (3) Den exakta roll som värdelagen spelar i övergången från kapitalismen till socialismen, och (4) de förstatligade produktionsmedlens sociala natur – i strikt mening, under denna epok (Är de varor eller inte?). Representerar de social egendom eller är de endast till dels socialiserade, fortfarande även företagens egendom? Etcetera.

Förhållandet mellan de praktiska och de teoretiska frågorna är uppenbart. Teorins och praktikens dialektiska förening, som med nödvändighet måste präglade varje revolutionär, socialistisk aktivitet, förverkligas i allra högsta grad under epoken av övergång från kapitalism till socialism, under det socialistiska samhällsbyggets epok.

Endast den marxistiska teorin, betraktad som en helhet, förmår ge praktiken vägledning; i en terräng där ingen i praktiskt handlande tidigare röjt väg. Men endast den praktiska erfarenheten ger oss möjlighet att slutgiltigt välja bland olika teoretiska hypoteser; som i sig själva, och oberoende av praktikens provosten, aldrig kan göra anspråk på att uttrycka uppnådd säker medvetenhet.

Föreningen av teori och praktik står ständigt inför faran att uppluckras av antingen pragmatism eller dogmatism. En myckenhet av solid socialistisk erfarenhet – utifrån praktikens synvinkel – kommer oundgängligen att krävas, innan en teori, gällande ”de ekonomiska lagarna” för byggandet av socialismen, kan anta fast och definitiv form.

En sådan förmår vi ännu inte formulera, i det skede vi nu befinner oss. Den kan komma till stånd endast genom en mängd trevande försök och en mängd misstag, och utifrån den successiva approximationens metod.

Som en konsekvens av detta måste föreningen av teori och praktik under övergångens epok med nödvändighet innefatta en viss grad av teoretisk autonomi, utan vilken själva praktiken löper risken att lämnas dåligt förklarad och dåligt vägled; och uppenbarligen mångfaldigas riskerna till avvikelser och misstag.

En av stalinismens defekter – och inte den minst betydande – består just i övergivandet av denna teorins relativa autonomi; under förevändningar och tal om ”verkningar” har man degraderat teorin till en vulgär och apologetisk nivå, något som resulterat i en enorm förlust av praktisk verkan.

Deltagarna i den ekonomiska debatten 1963-1964 var inte alla klara över de växelverkande dialektiska förhållandena mellan teorin och den revolutionära praktiken, men man kan tveklöst konstatera att de instinktivt sökte att förena nödvändigheten av teorins relativa autonomi med de omedelbara verkningarna i praktiken. Och det är just detta som ger debatten en ton av uppriktighet, allvar och hederlig uppskattning; trots att man i vissa bidrag kan notera ett trevande och sökande tänkande snarare än ett tänkande präglat av en klarare insikt om de framväxande sociala realiteterna.

Ekonomisk debatt på Kuba och i hela det "socialistiska lägret"

Den ekonomiska debatten 1963-1964 på Kuba kan också ses som en del i en mycket bredare debatt, som nu utvecklar sig inom den internationella arbetarerörelsen, och särskilt i de länder där kapitalismen brutits ned. Denna debatt handlar om vilken "ekonomisk modell" som är lämpligast att tillämpa i byggandet av socialismen.

Dessutom ställs vi här inför två parallella uppgifter, vilka dock man inte alltid lyfter fram: (1) Övervinnandet av den förtvinning som behäftat "socialismens ekonomiska teori" under den stalinistiska epoken; (2) nödvändigheten att komma till rätta med de former för ledning av ekonomin och de planeringsmetoder, som förvandlats till bromsar för produktivkrafternas tillväxt.¹⁰⁰

Till stor del uppstod den ekonomiska debatten på Kuba spontant utifrån de kubanska realiteterna. Vad gäller några aspekter tycks debatten till viss del ha "importerats". I det senare fallet reflekterade debatten i mindre grad resultatet av en minutiös analys av de kubanska ekonomiska realiteterna, och den revolutionära regeringens uppgifter, än av en önskan att överföra den internationella debatten och omsätta – i vissa fall mekaniskt – det som hade proklamerats som landvinningar av ledningarna i Sovjetunionen och vissa östeuropeiska länder. Särskilt gällde detta frågan om "materiella incitament".

Det främsta värdet i Che Guevaras bidrag består i hans tydliga framhållande av den kubanska revolutionens särdrag; utan att han någonsin sänker sig till vulgär pragmatism. Den kubanska revolutionen särskiljer sig genom förhållandet att den vunnit och bibehållit den stora folkliga majoritetens stöd till det socialistiska arbetet. Ledarna har som främsta mål uppsatt bibehållandet, i varje situation, av detta aktiva stöd; vilket tar sig uttryck i linjen att mobilisera massorna i lösandet av en rad uppgifter – tänk bara på alfabetiseringen – och att utse kadreerna, även partiets medlemmar, genom massorna; i linjen att hela tiden informera massorna om de problem som revolutionen ställs inför, och i den oerhörda känsligheten inför allt som bekymrar folket, vilket Fidel Castro och den kubanska ledningen visar:

"Ingen människa kan betrakta sig som en politisk kader, om hon inte besitter en känslighet som låter henne i grunden förstå folket och folkets problem. Varje tillkortakommande är förlåtligt, dock inte bristande känslighet." (Fidel Castro, "Ett enda botemedel mot maktmissbruk: masslinjen!" Tal hållet den 29 augusti 1966, vid avslutandet av CTC:s XII kongress.)

Här har vi, utan tvivel, det som bildar denna revolutions särart, efter nedbrytningen av den gamla regimen.

Det är inte särskilt svårt att förstå att denna särart är resultatet av de specifika historiska omständigheterna under vilka revolutionen triumferat, av den exceptionella geografiska situationen och av revolutionens egna socioekonomiska rötter. Men här är inte tillfälle att djupare i dessa aspekter av problemet. Det är tillräckligt att påminna om faktumet, och att understryka att ledarna i hög grad är medvetna om det.

¹⁰⁰ Se artikeln: "Den sovjetiska planeringsreformen och dess implikationer", *Les Temps modernes*, juni 1965.

Det finns, emellertid, en motsättning mellan denna ”masslinje” och den kubanska revolutionära regeringens dagliga politiska praktik. På den ekonomiska ledningens område – och helt klart vad gäller ledningen inom industrin – lyser varje direkt deltagande från massornas sida med sin frånvaro.

Det är inte en slump att den ekonomiska debatten 1963-1964 utspann sig uteslutande inom denna ledning, och att vissa kamrater, som gick in i debatten, indirekt reste problemet rörande förhållandet mellan företagen massornas förhållningssätt; frågan om materiella och moraliska incitament är direkt förbunden med detta.

Företagens självfinansiering och frågan om materiella incitament

Den nationaliserade industrin på Kuba var, till stor del, organiserad enligt *trustsystemet* (empresas consolidadas) utifrån industrins olika grenar; på ett sätt i stort jämförbart med det som präglade den sovjetiska industrin under en hel epok. Trusternas finansiering skedde genom en budgetering, och kontrollen utövades på ministerienivå (industri- och finansministerierna). Bankväsendet spelade en underordnad roll, av förmedlande slag.

Ett praktiskt föremål för diskussionen 1963-1964 var, bland annat, om detta system – vilket kamrat Guevara, och de som generellt stödde hans linje, hävdade – skulle försvaras; eller om det skulle ersättas med ett självfinansieringssystem på företagsnivå (vilket mynnar ut tillämpningen av ett räntabilitetskriterium). Den senare linjen förespråkades av Carlos Rafael Rodríguez och ett antal andra deltagare i debatten.

Kamrat Che Guevaras position framstod i denna fråga som ganska pragmatisk. Han hävdade inte att centraliserad ledning måste gälla överallt och ständigt, utan försvarade helt enkelt idén att för närvarande var för Kubas vidkommande denna modell den mest effektiva.

De framställda argumenten grundade sig, i huvudsak, på följande: det ringa antalet företag (färre än i staden Moskva!); det avsevärt reducerade antalet industrikadrer och kvalificerade ekonomer; det förhållandevis välutvecklade telekommunikationssystemet – mycket överlägset systemen i andra länder på samma allmänna utvecklingsnivå som Kuba; nödvändigheten av en synnerligen strikt kontrollerad resurshushållning, etcétera.

De flesta av de allmänt hållna argumenten som vändes mot honom berörde inte de sakernas tillstånd som beskrivits ovan.

Från och med den punkt då det den finansiella decentraliseringen fört med sig en ökning av makt knuten till mediokra, vacklande, inkapabla och ineffektiva byråkrater, tilltar byråkratiseringen, och i takt med den finansiella autonomin avtar den ekonomiska effektiviteten. Utifrån det sätt som vissa av argumenten för företagets ”finansiella autonomi” framställdes kunde man snarast dra den slutsatsen att en viss decentralisering av ledningen skulle bli nödvändig, när den kubanska industrins företag blivit många fler, större och mer komplexa. Men, man kunde inte påvisa att denna decentralisering var en nödvändighet *hic et nunc* (här och nu).

Vissa motståndare till Guevaras ståndpunkt förband frågan om ökad effektivitet genom decentraliserad ledning (och finansiell autonomi, som härleddes ur denna) med frågan om materiella incitament. Företag som är ställda under räntabilitetskrav måste underkasta alla sina göranden en strikt ekonomisk kalkyl, och de kan, menade man, på grund av detta, använda materiella incitament på mycket mer långtgående sätt: direkt intressera arbetarna i frågan om arbetets produktivitet och företagets räntabilitet (till exempel genom ekonomisering med råvarorna), och i överskridandet av planmålen.

Härvidlag är det svar Che Guevara ger väsentligen praktiskt. Han avvisar inte nödvändigheten av strikt ekonomisk kalkylering inom planens ram, och inte heller förkastar han användandet

av materiella incitament. Men han underställer användandet två villkor: Först och främst är det nödvändigt att välja sådana former av materiella incitament som inte tär på arbetarnas sammanhållning, som inte ställer arbetare mot varandra, och utifrån det förespråkar han ett system med belöningar till kollektiv. (Till arbetslag eller alla arbetare på ett företag, hellre än ett system med belöningar till individer.) Och han varnar för ett system med omfattande och överdriven användning av materiella incitament, eftersom de ger upphov till ett nedvittrande av massornas medvetenhet.

Guevara vill undvika en utveckling innebärande att hela samhällsklimatet genomsyras av egoism och upptagenhet med individuellt berikande. Uppmärksamheten på detta problem går i linje med traditionen från Marx och Lenin. Särskilt den senare, som förvisso också insåg nödvändigheten av att bruka materiella incitament under övergångsperioden från kapitalism till socialism, underströk samtidigt de risker för uppkomsten av korruption och demoralisering som följer av tillämpningen av dessa incitament; och han uppmanade partiet och massorna att energiskt bekämpa denna fara.

Jag känner inte till vilken lösning man på Kuba bestämt sig för, vad gäller sättet att leda företagen, men det förefaller mig som om man, hur som helst, i detta land befinner sig på ett avsevärt avstånd från en definitiv ”ekonomisk modell”. Själv fortsätter jag att vara anhängare till ett demokratiskt centraliserat självstyre. Ett sådant system motverkar både byråkratisering, som följer av en överdriven centralisering, och kommersialisering, genom överdriven användning av marknadsmekanismerna.

Den dubbla faran kan motverkas genom att ledningen läggs i arbetarnas händer, på de olika arbetsplatserna. Ett arbetarestyre som är underställt en strikt disciplin utövad av en central myndighet, i sin tur underställd arbetarråden.

Dock: Om Fidel Castro ännu inte förefaller att ha undanröjt problemet rörande ledningen av företagen har han uttalat sig på ett ganska så tydligt sätt vad gäller förhållandet mellan materiella och moraliska incitament; och i detta hänseende anslutande sig till Che's ståndpunkt. (Det är emellertid förvisso värt att notera att finansministeriet upplösts och att ”budgetfinansieringssystemet” förefaller att ha ställts åt sidan; vi saknar data kring detta.)

Uttalandet på mötet den 28 september 1966 – med anledning av sjätte årsdagen av bildandet av Kommittéerna för Revolutionens Försvar (CDR), då man också förklarade att från och med 1970 skall en majoritet av det kubanska folket inte längre betala hyra – riktade sina stötar mot de har endast pesetas i huvudet och som inte förstår nödvändigheten av att upprätthålla massornas sammansvetsning med revolutionen – ett mål som måste ha prioritet framför varje övervägande på basis av ”ekonomisk kalkyl” – och som inte förstår nödvändigheten av att först och främst tillfredsställa folkets mycket grundläggande behov; och som underskattar värdet av moraliska incitament och den kubanska Revolutionens moraliska landvinningar.

”Dessa saker som Revolutionen åstadkommer, dessa idéer om hyran, sjukvården, utbildningen, om allt det som folket eftersträvar – utan att behöva ha pesos i huvudet, utan att behöva ha dessa papperslappar i plånboken – tenderar till att i ökande grad inom folket skapa ett mer avancerat socialt medvetande i förhållande till ägande och materiella tillgångar, och en annorlunda attityd till det mänskliga arbetet.

Vi är inte utopister. Vi tror inte att det är möjligt att förverkliga allt från den ena dagen till den andra. Vi tror inte att detta medvetande går att skapa inom loppet av några få år. Och vi tror att detta medvetande aldrig kommer att skapas om vi inte för en oupphörlig strid för denna medvetenhet, och om man inte ständigt avancerar på denna front.” (Fidel Castro)

Enligt vår mening är denna position, som Che Guevara och Fidel Castro här intar, i överensstämmelse med den marxistiska teoretiska traditionen.

De vilka hävdar, som ett absolut postulat, att produktivkrafternas utveckling måste föregå en utveckling av medvetandet, gör sig skyldiga till ett mekaniskt tänkande, liksom de som tror på att väcka, genom rent subjektiva metoder (utbildning, propaganda, agitation etcetera), ser medvetandet skilt från sitt sammanhang.

Det finns ett ständigt pågående samspel mellan skapandet av en nödvändig materiell infrastruktur för utbredningen av en socialistisk medvetenhet, och detta medvetandes egen utveckling.

Det är faktiskt en utopi att tro att denna (medvetenhet) kan färdig uppenbara sig, genom en uteslutande subjektiv kraft, om den materiella situationen inte är mogen. Dock: det är också utopiskt att tro att denna socialistiska medvetenhet plötsligt kan födas, som genom ett trolleri, bara för att de materiella infrastrukturella förutsättningarna är för handen, om samtidigt det sociala klimatet domineras av de ”materiella incitamenten” (en önskan hos varje individ att förbättra sin individuella situation).

Produktionsmedlens sociala karaktär och värdelagen i övergångssamhället mellan kapitalism och socialism

Det är nu möjligt att bättre förstå förhållandet mellan de praktiska problemen och de teoretiska frågeställningarna som aktualiserades i debatt 1963-1964. Som jag förstår det, är det uppenbart att produktionsmedlen inom den förstatligade sektorn ej kan betraktas som varor, då begreppet varor implicerar förekomsten av byten, vilket innebär även byten av ägare. Ett statligt företag ”säljer” inte en maskin till ett annat statligt företag, lika lite som en avdelning inom *trusten* Ford ”säljer” en kaross till monteringsavdelningen.

Nödvändigheten av en strikt redovisning och kostnadskontroll, också i monetära termer, har ingenting med denna fråga att göra. Här handlar det om av den marxistiska teorins fundamentala aspekter: för Marx är arbetsprodukternas varuform och bytesvärdet, som uppstår i varucirkulationen, inget annat än en historiskt övergående form. Det handlar om egenskaper knutna till en ekonomi baserad på individuella producenter. Vilket enligt Marx måste hållas isär från förekomsten av ekonomisk kalkyl på basis av arbetsåtgång, något som förekommer i alla människans samhällen.¹⁰¹

Men, argumentationen för en höggradig autonomi för företagen kan, uppenbarligen, anses förstärkt genom den ideologiska tesen att under övergången från kapitalism till socialism fortsätter produktionsmedlen att vara varor. På samma sätt kan förespråkandet av företagets autonomi i finansieringshänseende ideologiskt uttrycka sig genom tesen att cirkulationen inom den statsägda sfären handlar om byten i termens verkliga mening. I båda fallen är direktörernas frihet att disponera, att fritt köpa och sälja produktionsmedel på en marknad inte sällan föremålet för dispyterna, som kan framstå som krångliga och överlastade (bysantinska).

Vad gäller värdelagens roll under perioden av övergång från kapitalism till socialism, har kommendant Mora formulerat meningen att värdelagen fortsätter att reglera produktionen, men att den inte är den enda reglerande faktorn. Dess reglerande verkan samspelar med planen och genom planens förmedling. Dessutom har han ur denna tes dragit slutsatsen att värdelagen ”opererar” i relationerna mellan de statliga företagen.

Ernesto Che Guevara har svarat att under epoken av övergång från kapitalism till socialism fortlever marknadskategorier i den utsträckning produktivkrafternas otillräckliga utveckling ännu inte medger tillfredsställandet av producenternas alla grundläggande behov; men denna fortlevnad innebär inte att det är värdelagen som reglerar produktionen. Denna regleras av

¹⁰¹ Jfr *Das Kapital* I, 39-40; i Engels utgåva (Meisner, Hamburg 1890)

planen, som kan och måste tillämpa kalkylering på värdebasis, men vars logik i sin funktion står i motsättning till värdelagen.

Jag tror att detta synsätt är i linje med den marxistiska teorin, och jag uttryckte en analog synpunkt i mitt bidrag till debatten 1963-1964.

Här finns också en tydlig relation mellan den teoretiska debatten och divergenserna vad gäller den ekonomiska planeringen på Kuba. De som sammanblandar fortlevnaden av de merkantila kategorierna med värdelagens reglerande funktion, måste med nödvändighet tillskriva marknadens mekanismer en avgörande roll inom den planerade ekonomins ram; inte bara vad gäller konsumtionsvaror – vilket är i mina ögon rimligt – utan också, och framförallt, vad gäller industrins produktionsmedel. Ur detta synsätt härleder sig vidare ihärdigheten med vilken man försöker att införa värdelagen som reglerande i förhållandet mellan de statliga företagen (där ”bytena” främst handlar om produktionsmedel). Och detta ”spel” innebär uppenbarligen autonomi i fråga om investeringar. På så sätt bekräftas att det existerar en historisk antagonism mellan den verkliga planeringens imperativ och marknadsekonomis imperativ (även om den senare kallas socialistisk).

De som avvisar tanken att värdelagen fortsätter att reglera produktionen, direkt eller indirekt, under epoken av övergång från kapitalism till socialism, förnekar inte på något sätt att marknadskategorierna oundvikligt överlever under denna epok.

De förnekar inte heller, i många fall, att planerarna lugnt kan överlämna vissa justerande funktioner till samspelet mellan utbud och efterfrågan. Men de inser den fundamentala motsättningen mellan marknaden och planen, och tilldelar därför ett brett spektrum (inom ekonomin) till upprättandet av administrativt bestämda priser; dels för att tillförsäkra prioritet åt vissa sociala tjänster, dels för att säkra den samhällsekonomiska utvecklingen.

Det är på grund av detta som de understryker att värdelagens inflytande är mer begränsat än i det kapitalistiska produktionssättet, och att vissa sektorer – och särskilt produktionsmedlens cirkulation inom den statliga sektorn – undandrar sig värdelagens påverkan.

De politiska drivkrafterna, som på ett avgörande sätt har inspirerat de val som Guevara och Fidel Castro har gjort inom detta område, är uppenbara: först och främst en önskan att undvika demoralisering inom Kubas breda lager, att undvika en besvikelse mot bakgrunden av den moraliska utveckling som Revolutionen i deras ögon representerar. Men vilka dess drivkrafter än är, så inskriver sig den ekonomiska diskussionen på Kuba 1963-1964, och den aktuella diskussionen i dess förlängning, i högsta grad i den utsträckta processen i vilken mänskligheten, tack vare byggandet av socialismen i internationell skala, varje gång med större bredd blottlägger de ekonomiska lagar som föregår uppkomsten av det klasslösa samhället.

Översättning (från spanska): *Tomas Widén*

[Här har vi utgått från den spanskspråkiga utgåvan av artikeln, med titeln: ”El debate económico en Cuba durante el período 1963-1964”, publicerad i samlingsverket *El Gran Debate Sobre la Economía en Cuba 1963-1964 / Ernesto Che Guevara [et al.] - 2. ed. - La Habana : Ed. de Ciencias Sociales, 2004*. Utanför Kuba distribueras boken av *Ocean Press* – Red anm]

Ches idéer är definitivt relevanta idag av Fidel Castro

Introduktion

Nedan återges ett utdrag ur ett tal som Fidel Castro höll den 8 oktober 1987, till minne av Ernesto Che Guevaras död 20 år tidigare.

De sista åren av 80-talet präglades av stor osäkerhet om varhän förändringsprocessen skulle föra Sovjetunionen och det så kallade socialistiska blocket.

Fidels tal är en kraftig vidräkning med den ekonomiska modell efter sovjetiskt mönster som slog rot på Kuba åren efter 1970. Men till skillnad från tongivande och ledande grupper inom, och utanför, kommunistpartierna i Sovjetunionen och Östeuropa, kritiserar Fidel ”från vänster”. Det är inte planekonomin, och än mindre kommunismen som samhällsbyggets mål, som han kritiserar; utan företeelser som blockerade och snedvred en utveckling på socialistisk grund.

Den reformprocess som 1986 igångsattes på Kuba blev den så kallade ”rektifieringen”, vars syfte var att eliminera motsägelser i samhällsbygget – med andra ord sådant som stod i konflikt med utvecklingen på socialistisk grund.

Därmed står klart att Kubas vägval och var helt skilt inte bara från det vägval som gjordes inte bara i Sovjetunionen och Östeuropa, utan också från det som Kina gjort; där kapitalistiska produktionsförhållanden, ökade samhällsklyftor och kapitalistisk ideologi införts och uppmuntrats energiskt och på bred front.

Utvecklingen i Sovjetunionen och Östeuropa resulterade som bekant i dessa samhällens fullständiga övergång till kapitalismen. För Kubas del fick denna utveckling som följd ”den dubbla blockaden”. Över en natt uttraderades 85 procent av utrikeshandeln. Raset i exporten berövade Kuba valuta som var nödvändig för finansieringen av import, och detta fick i sin tur som följd en plötslig och mycket omfattande brist på insatsvaror i produktionen. Resultatet blev att nationalprodukten sjönk till 65 procent av sin tidigare nivå. Också livsmedelsimporten drabbades hårt. Samtidigt som produktionen av livsmedel led stort avbräck på grund av den uppkomna bristen på insatsvaror. Resultatet blev naturligtvis mycket påfrestande för Kubas folk.

På Kuba proklamerades ”specialperioden”. Målsättningen var att ge prioritet åt försvaret av revolutionens landvinningar inom hälsovård och utbildning, och att stå fast vid perspektivet att bygga ett jämlikt socialistiskt samhälle.

Trots de oerhört påfrestande åren under 90-talets första hälft slöt det kubanska folket upp bakom landets regering. Man värnade sin Revolution, och inom livsmedelsproduktionen ingångsattes den ekologiska omställning som snabbt kom att ses som ett bestående vägval. Också fackföreningarnas ställning på alla nivåer har stärkts. Den i en folkomröstning 1992 beslutade utvecklingen av det representativa folkmaktssystemet har stärkt fackets och övriga massorganisationers politiska roll. Även lokalt, på företagen, har fackets och de anställda arbetarnas inflytande ökat.

På andra områden har det ibland handlat om tillfälliga och av nöden framtvingade åtgärder. Insläppandet av US-dollar i den nationella ekonomin var ett exempel. Inte heller satsningen på turismen har i alla delar setts som problemfri.

Men Kuba reste sig, och kan nu åter med tillförsikt blicka framåt. Och mot bakgrund av den politiska utvecklingen på den latinamerikanska kontinenten ter sig nu perspektivet för den kubanska revolutionen ljusare än någonsin. Ett hotfullt mörkt moln utgörs förstås av imperiet i norr, med sin ständiga strävan att styra över politik och ekonomi i Latinamerika.

I sitt tal, som hölls inför personalen vid en nyuppförd anläggning för produktion av elektronikkomponenter, hävdar Fidel att den linje som Che förespråkade under sin tid på Kuba, måste vara den grundläggande utgångspunkten för den långsiktiga reformeringsprocessen. Samtidigt är hans ståndpunkt att eftertanke och diskussion måste prägla förändringsarbetet. Han betonar att sättet att hantera den förhandenvarande organisationen (som han kallar ”vår höger-strävande gamla hästkrake”) kan förbättras genom att det tänkande som Che stod för stärks.

I grunden handlar det om att medvetandegöra och aktivera; om att konsekvent främja jämlikhet och solidaritet; om att bekämpa källorna till alienation och egoism. Ett socialistiskt samhällsbygge kan bli varaktigt framgångsrikt endast om människornas medvetande och etik svarar mot en samhällsstruktur som avvisar konkurrens, ojämlikhet och fixering vid hierarki; kapitalismens ideologiska grundbultar.

För Che innebar ”skapandet av den nya människan” i grunden en *befrielseprocess*. Det är klassamhällena som alierar människan, som berövar henne *genuin* mänsklighet. I den meningen innebär skapandet av den nya människan samtidigt *återskapandet* av den *gamla*, det vill säga *genuina* – människan, fri från det förtryck, de konflikter och de moraliska spänningar som klassamhället påtryckt människorna. Upphävandet av alienationen innebär för Che byggandet av en samhällsstruktur som i grunden innebär att människan kan *återvända* till sin genuina natur, till sin genuina mänsklighet. Med detta synsätt får också *begreppet omänsklighet* mening, och knyts till klassamhällets förvridning av förhållandena mellan människorna, liksom till uppkomsten av moraliska spänningar i människors medvetande. Detta synsätt delades förvisso av den vetenskapliga socialismens grundare Karl Marx och Friedrich Engels, som såg den moderna kommunismen i perspektivet av det mänskliga samhällets dialektiska utvecklingsprocess från urkommunismen.

Till sist några ord om de olika faserna i den kubanska revolutionens ekonomiska organisation, som Fidel Castro berör i sitt tal: Omedelbart efter störtandet av batistadiktaturen igångsattes ett energiskt reformarbete, och jordreformen 1959 gav en tydlig fingervisning om att Revolutionen menade allvar. Konfrontationen med USA-imperialismen var naturligtvis oundviklig, och snart följde en snabb våg av nationaliseringar, liksom ett andra radikalt steg i jordreformen.

Inriktningen på den ekonomiska organisationen var en öppen fråga, och Che studerade fördomsfritt bland annat den modell som praktiserades i Jugoslavien (som han besökte). I den jugoslaviska modellen såg han tilltalande aspekter, men ifrågasatte starkt konkurrensinslaget.

Åren 1963-64 fördes en intensiv debatt på Kuba om valet av sätt att organisera ekonomin. Den ena sidans främste representant var Che, som då ledde industriministeriet. På den andra sidan märktes chefen för jordreforminstitutet (INRA), *Carlos Rafael Rodríguez*, och utrikeshandelsministern *Alberto Mora*. Också de icke-kubanska ekonomerna *Charles Bettelheim* och *Ernest Mandel* deltog i denna debatt, där Mandel anslöt sig till Ches grundläggande ståndpunkt.

Det planeringssystem som Che förordade kom att gå under beteckningen ”budgetfinansieringssystemet”. Alternativet – inspirerat av den pågående sovjetiska debatten och de ekonomiska reformerna där – hänvisades till som ”det ekonomiska kalkylsystemet” eller ”självfinansieringssystemet”. Skillnaderna tog sig sina tydligaste uttryck i att Che vände sig mot att hantera industrins produktionsmedel som varor på en marknad och att industrins investeringsbeslut skulle förläggas på företagsnivå. En annan framträdande skillnad var att Che underströk nödvändigheten av ett *perspektiv* innebärande att olika former av materiella incitament på sikt måste elimineras. Den andra sidan av detta perspektiv var att solidariteten och det socialistiska medvetandet på ett politiskt målmedvetet sätt kontinuerlig måste stärkas.

I den sovjetiska modellen saknades detta perspektiv. Den framstod för Che som statisk, teknokratisk, ”konsumtionistisk” och starkt påverkad av den liberala nationalekonomins ideologi och kategorier.

Något avgörande beslut om vägval togs inte, men den andra hälften av 60-talet kännetecknades av en allmän misstro mot sovjetisk politik som revolutionär förebild. Dessa år kom också att kännetecknas av mycket ”spontanism” och en ganska stor rörighet. Parollen ”vi bygger socialismen och kommunismen samtidigt” fick ofta en tolkning som ledde till problem. Viljan att distribuera så mycket som möjligt gratis och att nedbringa penningtransaktioner fick som följeslagare också negligerandet av ekonomisk redovisning och kalkyl. Parollen att ”bygga socialismen och kommunismen samtidigt” kunde ses som ett uttryck för Ches perspektiv och dialektiska syn på samhällsbygget, men – som Fidel understryker i sitt tal – det som ägde rum under dessa år stod ofta i fundamental konflikt med Ches synsätt; såsom hans krav på strikt redovisning och noggrann kalkylering. Carlos Rafael Rodríguez har senare för sin del, med en djup suck, beskrivit perioden som de år då Kubas stolta tradition av högklassig redovisningskultur totalt lades i ruiner.

Efter det att målet att 1970 uppnå en sockerskörd på tio miljoner ton inte uppnåts (resultatet blev åtta och en halv miljon ton – den största skörden i Kubas historia) vidtog en period av självkritik. Ett av resultaten blev uppbyggandet ett fast representativt politiskt system – ”institutionaliseringen av Revolutionen”. Det andra blev – som Fidel beklagar – övertagandet i stora stycken av den sovjetiska-östeuropeiska modellen för ekonomins organisation; och att Ches perspektiv – vilket Fidel också med eftertryck beklagar – sköts åt sidan.

Rektifieringsprocessen, som igångsattes 1986, hade sin udd riktad mot korruption, egoism och uppkomsten av otillständiga privilegier. För omvärlden stod det också snart klart att Kubas vägval inte skulle bli att kopiera den pågående processen i Sovjetunionen och Östeuropa. Det handlade på Kuba om en kampanj ”från vänster”, med perspektivet att gå framåt på den socialistiska vägen och att stärka den socialistiska medvetenheten och moralen. Den kom att skaka om inte minst inrikesministeriet.

1987 utkom en bok på Kuba, författad av Carlos Tablada, en 39-årig akademisk ekonom som också hade erfarenheter från befattningar inom industrin. Boken, vars titel var ”Ernesto Che Guevaras ekonomiska tänkande”, blev mottagen med entusiasm på Kuba. Den första upplagan på 250 000 exemplar slutsåldes på några veckor, och en ny upplaga trycktes 1988. Översättningar har gjorts till åtta språk, och boken har nu givits ut i 13 länder.

I sitt tal hänvisar Fidel till Tabladas bok och uppmanar Kubas ekonomistudenter att skaffa sig kunskap om Ches tänkande.

När nu Kuba lagt specialperioden bakom sig är det åter tid för strategiska vägval. Den kubanska revolutionens manifesterade motståndskraft och målmedvetenhet gör att bedömningen, att ”Ches väg” är den väg som kubanerna kommer att välja, framstår som den naturliga.

Tomas Widén
Augusti 2008

Havanna, november 1961. Che Guevara, industriminister, överlämnar banderollen "Territorium fritt från analfabetism" till arbetarna på en färgfabrik. "Vi försöker inte sätta världsrekord", sa han. "Vi lär folk att läsa och skriva så att de kan lära sig andra saker och kombinera studier och arbete."

Utdrag ur Fidel Castros tal den 8 oktober 1987 ¹⁰²

(...)

Kan man tänka sig en lämpligare tidpunkt än nu, när vi, med hela vår övertygelse och starka känslor av uppskattning och tacksamhet, ihågkommer Che? Nu, då vi befinner oss mitt uppe i rektifieringsprocessen.

Vad är det som vi "rektifierar"? Vi rektifierar alla dessa företeelser – och de är många – som tömms på revolutionär anda, som avlägsnat sig från revolutionär strävan, revolutionär dygd, revolutionära ansträngningar, revolutionärt ansvarstagande; alla dessa aspekter där solidariteten bland människor vittrat. Rektifieringen riktar sig mot allt det skumrask och all den halvmesyr som är precis negationen av Ches idéer, hans revolutionära tänkande, hans stil, hans anda och det exempel han utgjorde.

Jag tror verkligen, och jag säger det med stor tillfredsställelse, att om Che satt här i den här stolen så skulle han känna lycka. Han skulle känna lycka inför det vi nu i dessa dagar gör, liksom han skulle ha känt sig olycklig under den period av vacklan, den bedrövliga perioden i det socialistiska uppbygget då det började florera en mängd idéer, relationer och dåliga vanor som skulle ha fått Che att känna djup och fruktansvärd bitterhet. (*Applåder*)

Ett exempel: Det frivilliga arbetet – ett barn av Ches tänkande, och en av de bästa sakerna han av oss under sina sista år i vårt land – var på ständig nedgång. Det började göras endast på speciella dagar, söndagar, och ibland så att folk irrade omkring och gjorde saker på ett oorganiserat sätt.

Den byråkratiska uppfattningen, den teknokratiska uppfattningen, att det frivilliga arbetet varken var grundläggande eller väsentligt, fick fler och fler förespråkare. Idén att det frivilliga

¹⁰² Hela talet finns på engelska: [Che's ideas are absolutely relevant today.](#)

arbetet på sätt och vis var trams, ett slöseri med tid; att problemen skulle lösas med övertid, och detta i en situation då inte ens den reguljära arbetstiden utnyttjades effektivt. Vi hade gått ner oss i ett kärr av byråkratism, överbemanning, av otidsenliga arbetsformer; ett kärr av lurendrejerier och osanningar. Vi hade sänkt oss till anammandet av en massa dåliga vanor som Che skulle ha betraktat med avsmak och bestörtning.

(...)

Che skulle ha blivit bestört om man sagt honom att pengar höll på att bli människornas intresse, människornas fundamentala drivkraft; (...) att våra arbetares mentalitet korrumpierats och att människornas medvetande allt mer dominerades av pesos.

Che skulle ha känt avsmak och bestörtning för han visste att kommunismen aldrig skulle kunna uppnås genom att vandra längst kapitalismens upptrampade stigar, och att följandet av dessa stigar så småningom skulle leda till att till glömskan förpassa alla idéer om solidaritet, och så även det internationalistiska tänkandet. Att följa dessa stigar skulle innebära att den nya människa och det nya samhället aldrig skulle kunna utvecklas.

(...)

Han skulle ha blivit bestört om han sett en grupp företag leka halvbra kapitalism, börja tänka och agera som kapitalister, glömma vårt samhälle och folkets väl (för folkets välstånd saknade för dem betydelse; allt som brydde dem var att utifrån låga normer kunna tjäna pengar).

(...)

Jag kan i sanning säga att Che skulle ha blivit bestört, för ingen av dessa stigar kommer någonsin att leda oss till kommunismen. Tvärtom, dessa stigar leder oss till alla dåliga beteenden och till den alienation som utmärker kapitalismen.

(...)

Jag repeterar: Dessa stigar – och det visste Che mycket väl – skulle aldrig leda oss till byggandet av verklig socialism, som det första övergångsstadiet till kommunism.

(...)

Che hade stor tilltro till människan. Che var realist, och han avvisade inte användandet av materiella incitament. Han betraktade dem som nödvändiga under en övergångsperiod, under byggandet av socialismen. Men Che lade större vikt – mer och mer vikt – vid den faktor som medvetandet utgör, den moraliska faktorn.

Samtidigt skulle det vara en karikatyr att tro att Che var verklighetsfrämmande och inte införstådd med realiteterna och att samhället bestod av människor som formats under kapitalismen.

(...)

I grund och botten – i det väsentliga! – ställde sig Che radikalt avvisande till användandet av kapitalistiska ekonomiska lagar och begrepp i byggandet av socialismen. Han förespråkade något som jag ofta insisterat på: Att bygga socialism och kommunism handlar inte bara om att producera och distribuera nyttigheter, det handlar också om utbildning och medvetenhet.

Han var fast avvisande till att använda dessa (kapitalistiska) kategorier, som har sina rötter i kapitalismen, som instrument i byggandet av det nya samhället.

Vid en viss tidpunkt (Castro syftar på åren 1967-70) tolkades Ches idéer inkorrekt, och de blev inkorrekt tillämpade. I verkligheten var det så att inget seriöst försök någonsin gjordes

för att omsätta Ches idéer i praktiken; och det kom en tid då idéer diametralt motsatta Ches ekonomiska tänkande började få överhanden.

(...)

Minibrigaderna, som förstördes på grund av sådana mekanismer, reser sig nu likt fågel Fenix ur askan, och detta demonstrerar betydelsen av denna massrörelse, betydelsen av den revolutionära väg för lösandet av problem som teoretikerna, teknokraterna, de som inte tror på människan och de som tror på halvkapitalism hade stoppat och förvanskat – och därmed lett oss in i en kritisk situation.

(...)

Jag vill inte vara domare i förhållande till olika teorier. Men jag har mina egna och vet vilka saker jag tror på, och vilka saker jag inte tror på och inte kan tro på. Dessa teorifrågor diskuteras mycket på olika håll i världen idag. Och det enda jag dristar mig till att begära är att – i samband med vår rektifieringsprocess, denna process av strid – Ches ekonomiska tänkande blir känt. I denna strid kommer vi att – som jag redan förklarat – fortsätta med att rida fram på den gamla halt hästkraken, så länge den går, om den går, till den dag vi kan ersätta den med en bättre häst. För jag tror att det inte blir bra om vi har för bråttom; om vi inte analyserar och tänker över sakerna ordentligt. Det jag stilla begär, i samband med denna tjuugoårsdag av Ches bortgång, är att Ches ekonomiska tänkande blir känt. (*Applåder*) Att det blir känt här, i Latinamerika, i världen; i den utvecklade kapitalistiska världen och i den socialistiska världen. Låt det bli känt där också!

På samma sätt som vi läser många texter, av olika slag, och många manualer, så borde Ches ekonomiska tänkande bli känt i den socialistiska världen. Låt det bli känt! (*Applåder*)

Jag säger inte att de måste tillämpa det; vi behöver inte blanda oss i det. Var och en ska tillämpa det tänkande, den teori, de teserna som man betraktar som lämpliga, det som passar varje land bäst och utifrån varje lands bedömning. Jag respekterar absolut varje lands rätt att tillämpa de metoder och system som det finner lämpligast, jag respekterar detta fullt ut!

Det enda jag begär är att i ett kultiverat land, i en värld med kultur, borde Ches ekonomiska teorier göras kända. (*Applåder*) Speciellt riktar jag mig till våra studenter som läser ekonomi. Och vi har många ekonomistudenter. De läser alla sorters pamfletter, manualer och teorier om kapitalistiska kategorier och kapitalistiska lagar. Det vore bra om de började studera också Ches ekonomiska tänkande, för att berika sina kunskaper.

Det skulle vara ett tecken på okunskap att häva att det finns bara ett sätt att åstadkomma saker, grundat på konkreta erfarenheter av en specifik tid och specifika historiska omständigheter. Det jag önskar, det jag begränsar mig till att begära, är lite mer kunskap om andra synpunkter, synpunkter så respekterade, förtjänstfulla och sammanhängande som Ches ståndpunkter. (*Applåder*)

(...)

Om vi skulle kunna resonera med Che idag, och sa till honom: ”Titta, så här har det gått här” – allt det som jag beskrev tidigare, det som hänt inom byggnadsverksamheten, jordbruket, inom industrin; det som hänt vad gäller faktisk produktion, kvaliteten på arbetet och så vidare – så skulle Che ha sagt: ”Det blev som jag sa, vad var det jag sa.” Han skulle ha sagt: ”Jag varnade för detta, det som hänt är exakt det som jag trodde skulle hända”, för så är det helt enkelt. (*Applåder*)

Jag vill att vårt folk ska vara ett folk med idéer, med uppfattningar. Jag vill att vårt folk ska analysera dessa idéer, tänka över dem och, om man vill, diskutera dem. Jag bedömer detta som i grunden väsentligt.

Det kan vara så att några av Ches idéer är nära knutna till revolutionens initiala skede; till exempel hans mening att lönerna inom en grupp – när produktionsnormen passerats – inte borde kunna fortsätta stiga och passera lönenivån för gruppen närmast över på skalan.

(...)

Men många av Ches idéer är absolut relevanta idag, idéer som jag är absolut övertygad om att kommunismen inte kan byggas förutan. Såsom idén att människan inte får korrumpas, att människan aldrig ska alieneras, idén om att utan medvetenhet, inskränkningen till producerande rätt och slätt, så kan socialismen aldrig byggas, och kommunismen kommer aldrig att bli byggd. (*Applåder*)

Jag tror att många av Ches idéer – många av dem – har stor relevans idag. Om vi hade vetat, om vi hade tagit till oss Ches ekonomiska tänkande så skulle vi ha varit hundra gånger mer kapabla – också vad gäller ridandet av vår gamla kuse, och närhelst den ville ta till höger eller vänster, varthän den än ville styra kosan – men det handlar utan tvekan om en ”högersträvande” häst, så skulle vi ha vetat hur vi skulle göra för att få den på rätt kurs igen. Och när den vägrat att gå, så skulle vi ha vetat att rätt använda sporrarna med beslutsamhet. (*Applåder*)

(...)

Kapitalister blir väldigt lyckliga när de hör folk språka i termer av jordränta, profit, penningränta, bonusar och superbonusar; när de hör tal om marknader och utbud och efterfrågan som regulatorer av produktion och framdrivare av kvalitét, effektivitet och så vidare. Då säger de: ”Det där är mitt språk, det där är min filosofi, det där är min doktrin.” Och om socialismen lägger vikt vid dessa kategorier blir de lyckliga, för de vet att det handlar om kapitalismens väsentliga teorier, lagar och kategorier.

Vi blir kritiserade av en hel del kapitalister, de försöker få folk att tro att de kubanska revolutionärerna är orealistiska, att det som gäller är att lyssna till kapitalismens alla locktoner, så anlägger de sin propagandaeld. Men vi får se hur långt vi kommer, också genom att rida vår gamla hästkrake, med alla sina skavanker, om vi leder den med omsorg. Vi får göra så åtminstone så länge vi inte har något bättre än den gamla kusen. Vi får se hur lång vi når i rektifieringsprocessen med de mått och steg vi nu vidtar.

(...)

Che gav absolut och total prioritet åt redovisning och analys, av utgifter och kostnader, peso för peso. Che kunde inte tänka sig byggandet av socialismen och skötseln av ekonomin utan ordentlig organisation, utan effektiv kontroll och strikt redovisning av varenda peso. Che kunde inte föreställa sig utveckling utan en stegring i arbetets produktivitet. Han till och med studerade matematik med syftet att använda matematiska formler för kontroll och mätning av ekonomins effektivitet. Och mer än så: Che drömde om att datorer skulle komma till användning i skötseln av ekonomin, som ett väsentligt, fundamentalt och verkningsfullt redskap i mätandet av effektiviteten under socialismen.

(...)

Kvantitet utan kvalitet är ett slöseri med resurser; det är liktydigt med att kasta bort arbete och råvaror.

Uppmärksamhet på nödvändigheten av vattenvård, något som i praktiken dött under den skamliga perioden då ingenting gjordes ordentligt, har nu åter aktualiserats. Och kommunen Pinar del Río spelar i detta avseende en ledande roll. (*Applåder*)

(...)

Lyckligtvis har vi under dessa år utbildat och tränat ett stort antal människor till en hög nivå av tekniskt kunnande och erfarenhet – universitetsutbildade liksom tekniker på mellannivå.

(...)

Nästa år kommer vi att utexaminera fler läkare än det totala antal som stannade kvar här under revolutionens tidiga år (...) och vilka läkare de är! De arbetar på landsbygden, i bergen eller i Nicaragua, Angola, Moçambique, Etiopien, Vietnam, Kambodja eller i världens ände! Dessa är läkare som tränats av Revolutionen! (*Applåder*)

Jag är säker på att Che skulle ha varit stolt – men inte över de sjaskiga saker som gjorts utifrån den halvkapitalistiska profitmentaliteten. Han skulle ha varit stolt över den kunskapsnivå och den teknologi som vårt folk besitter, över våra lärare som begav sig till Nicaragua och de över 100 000 som erbjöd sig att åka. Han skulle ha varit stolt över våra läkare som är beredda att resa ut till alla platser på jorden, över våra tekniker, över alla våra hundratusentals landsmän som deltagit i internationella uppdrag. (*Applåder*)

Jag är säker på att Che skulle ha varit stolt över denna anda, precis som vi alla är. Men vi kan inte tillåta det vi åstadkommit med hjärta och hjärna trampas ner med våra egna fötter. (*Applåder*)

(...)

Jag kan med stolthet påstå att vi här hedrar Che så som han så väl förtjänar. Han är lika levande som någonsin. Det samma gäller vårt land. Om Che är en opponent mot imperialismen, mer kraftfull än någonsin, så gäller också att vårt land kommer att vara mer kraftfullt än någonsin i sin opposition mot imperialismens ruttna ideologi! (*Applåder*)

Och om vi en gång valde revolutionens väg, den socialistiska revolutionens och kommunismens väg – att bygga kommunismen – så är vi idag stolta över detta vägval; därför att denna väg är den enda som förmår forma människor som Che och ett folk med miljoner män och kvinnor kapabla att bli Ches likar! (*Applåder*)

Som (José) Martí framhöll: Där det finns människor utan värdighet, där finns det också människor som inom sig bär många människors värdighet! Vi kan tillägga att där finns människor som inom sig bär en hel världs värdighet. En av dem är Che!

Patria o muerte (Fosterlandet eller döden)!

Venceremos (Vi skall segra)!

(Ovationer)